

EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS
COUR EUROPÉENNE DES DROITS DE L'HOMME

İnsan hüquqları haqqında
Avropa Konvensiyasının
14-cü maddəsi və
Konvensiyanın 12 sayılı
Protokolunun 1-ci maddəsi
üzrə Bələdçi

Ayrı-seçkiliyin qadağan olunması

29 fevral 2024-cü il tarixdə yenilənib

Katiblik tərəfindən hazırlanmışdır. Məhkəmə üçün məcburi hüquqi qüvvəyə malik deyil.

Bu tərcümə Avropa İttifaqı və Avropa Şurasının maliyyə dəstəyi ilə hazırlanmışdır. Burada ifadə olunan fikirlər Avropa İttifaqının və ya Avropa Şurasının rəsmi rəyini əks etdirməyə bilər. Bu tərcümə Avropa Şurası və Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi ilə razılaşma əsasında nəşr edilib və məsuliyyəti yalnız Avropa Şurasının İnküzivlik və ayrı-seçkiliyə qarşı mübarizə üzrə proqramlar Şöbəsi, Avropa İttifaqı və Avropa Şurasının "Yaxşı İdarəçilik üçün Tərəfdaşlıq" birgə proqramının bir hissəsi olan "Azərbaycanda bərabərliyin təşviqi" Layihəsi daşıyır. © Avropa Şurası, dekabr 2024. Bütün hüquqlar qorunur. Şərtlərə uyğun olaraq Avropa Birliyinə lisenziya verilir.

© Avropa Şurası, dekabr 2024-cü il. Bütün hüquqlar qorunur. Şərtlər daxilində Avropa İttifaqına lisenziya verilmişdir.

Bu Bələdçinin mətninin hamısını və ya bir hissəsini çap və ya elektron nəşr şəklində tərcümə etmək və/və ya çoxaltmaq istəyən nəşrlər və ya təşkilatlar icazə proseduru ilə bağlı məlumat üçün publishing@echr.coe.int elektron poçtu vasitəsilə əlaqə saxlamağa dəvət olunurlar.

Əgər siz presedent hüququ üzrə bələdçilərin hansı tərcümələrinin hazırda davam etdiyini bilmək istəyirsinizsə, lütfən [Növbədə olan tərcümələr](#) bölümünə baxın.

Bu Bələdçi Hüquq məsləhətçisinin rəhbərliyi altında hazırlanmışdır və Məhkəmə üçün məcburi hüquqi qüvvəyə malik deyil. Hüquq məsləhətçisi bu Bələdçinin hazırlanmasında dəyərli töhfəsinə görə Fransanın Tuluza-1 Kapitoli Universitetinin Avropa, Beynəlxalq və Müqayisəli Hüquq üzrə Tədqiqatlar İnstitutunun (IRDEIC) əməkdaşı Maeva Despoya (*Maéva Despoux*) minnətdarlığını bildirir.

Bu Bələdçi ilkin olaraq ingilis dilində tərtib edilmişdir. O, müntəzəm olaraq yenilənir və son dəfə 29 fevral 2024-cü ildə yenilənmişdir. Onun mətninə redaktə xarakterli düzəlişlər edilə bilər.

Presedent hüququ üzrə bələdçiləri <https://ks.echr.coe.int> sayından yükləmək olar. Nəşrlərdə yeniləmələr üçün lütfən Məhkəmənin Twitter hesabını izləyin: https://twitter.com/ECHR_CEDH.

© Avropa Şurası/ İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsi, 2024

Mündəricat

Oxucuların nəzərinə	5
Giriş	6
I. Tətbiq dairəsi	6
A. Konvensiyanın 14-cü maddəsinin xarakteri və tətbiq dairəsi	6
1. 14-cü maddənin yardımçı xarakteri	6
2. Substantiv maddə <i>pozulmadığı</i> halda 14-cü maddənin tətbiqi	7
3. 14-cü maddədə təsbit edilmiş ayrı-seçkiliyə qadağanın tətbiq dairəsi	8
B. 12 sayılı Protokolun 1-ci maddəsi	10
II. Ayrı-seçkiliyin formaları.....	12
A. Birbaşa və dolaylı ayrı-seçkilik	12
B. Əlaqəyə əsaslanan ayrı-seçkilik.....	13
C. Pozitiv tədbirlər	14
D. Ayrı-seçkiliyin digər formaları	15
III. Ayrı-seçkilik testi	16
A. Fərqli rəftar	16
B. Obyektiv və əqlabatan əsasın olmaması	19
1. Qanuni məqsəd	19
2. Mütənasiblik	20
IV. Sübutetmə yükü.....	21
A. “ <i>Affirmanti incumbit probatio</i> ” (“sübutetmə yükü iddia irəli sürən tərəfin üzərinə düşür”) prinsipi...	21
B. İstisnalar: sübutetmə yükünün digər tərəfin üzərinə keçməsi	22
V. Hər hansı əsasa görə ayrı-seçkilik	25
A. Cins	25
B. İrq və dərinin rəngi.....	29
C. Dil	31
D. Din.....	32
E. Siyasi və ya digər baxışlar	34
F. Milli və ya sosial mənşə	35
G. (Milli) azlıqlara mənsubiyyət	36
H. Əmlak vəziyyəti	37
I. Doğum əlaməti	37
J. “Digər əlamətlər”	38
1. Yaş	38
2. Gender kimliyi	39
3. Cinsi oriyentasiya.....	40
4. Sağlamlıq və əlillik.....	42
5. Valideynlik statusu və ailə vəziyyəti.....	44

6. İmmiqrasiya statusu.....	45
7. Məşğulluqla bağlı status	46
8. “Digər əlamətlərə” dair əlavə nümunələr.....	46
9. “Digər əlamətlərin” əhatə dairəsinə düşməyən hallara aid nümunələr	48

VI. Ayırı-seçkilik məsələsinə mövzular üzrə baxış 48

A. Şəxsi və ailə həyatı	48
B. Siyasi hüquqlar	50
C. Məşğulluq	52
D. Sosial hüquqlar	53
E. İmmiqrasiya	54
F. Təhsil hüququ	55
G. Zorakılıq vasitəsilə təzahür edən ayırı-seçkilik	56
1. Substantiv (maddi-hüquqi) aspekt.....	57
2. Prosessual aspekt	58
H. Ədalət mühakiməsinə çıxış	59
I. Mənzil toxunulmazlığına hörmət hüququ.....	60
J. Əmlak məsələləri	60
K. Azadlıqdan məhrum etmə	61

İstinad edilmiş işlərin siyahısı 63

Oxucuların nəzərinə

Bu Bələdçi İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsi (bundan sonra “Məhkəmə”, “Avropa Məhkəməsi” və ya “Strasburq Məhkəməsi”) tərəfindən nəşr olunan əsas məhkəmə qərarları və qəraradları haqqında hüquqşünasları məlumatlandırmaq üçün Strasburq Məhkəməsi tərəfindən nəşr olunan Presedent hüququ üzrə bələdçilər seriyasının bir hissəsidir. Konkret olaraq bu Bələdçidə İnsan hüquqları haqqında Avropa Konvensiyasının (bundan sonra “Konvensiya” və ya “Avropa Konvensiyası”) 14-cü maddəsi və Konvensiyasının 12 sayılı Protokolunun 1-ci maddəsi üzrə presedent hüququ təhlil edilir və ümumiləşdirilir. Oxucular burada bu sahədəki əsas prinsipləri və müvafiq presedentləri tapacaqlar.

İstinad edilən presedent hüququ nümunələri aparıcı, mühüm və/yaxud son qərarlar və qəraradlar arasından seçilmişdir.*

Məhkəmənin qərar və qəraradları təkcə Məhkəməyə verilmiş işlərin həllinə deyil, daha ümumi planda Konvensiya ilə təsbit edilmiş normaların aydınlaşdırılmasına, qorunmasına və inkişaf etdirilməsinə xidmət edir ki, bununla da iştirakçı dövlətlərin götürdükleri öhdəliklərə riayət etmələrinə kömək edir ([İrlandiya Birləşmiş Krallığa qarşı](#), 18 yanvar 1978-ci il, 154-cü bənd, A seriyaları № 25; və son dövrə aid iş: [Jeronovičs Latviyaya qarşı](#) [BP], ərizə № 44898/10, 109-cu bənd, 5 iyul 2016-cı il).

Beləliklə, Konvensiya sayəsində yaradılmış sistemin missiyası ümumi maraqlar baxımından dövlət siyasəti məsələlərini müəyyən etmək, bununla da insan hüquqlarının müdafiəsi standartlarını yüksəltmək və Konvensiya iştirakçısı olan dövlətlərdə insan hüquqları üzrə məhkəmə təcrübəsini genişləndirməkdir ([Konstantin Markin Rusiyaya qarşı](#) [BP], ərizə № 30078/06, 89-cu bənd, ECHR 2012). Həqiqətən də, Məhkəmə Konvensiyanın insan hüquqları sahəsində “Avropa ictimai qaydanın konstitusional aləti” rolunu vurğulamışdır ([Bosphorus Hava Yolları Turizm və Ticaret Anonim Şirkəti İrlandiyaya qarşı](#) [BP], ərizə № 45036/98, 156-cı bənd, ECHR 2005-VI; və son dövrə aid iş: [N.D. və N.T. İspaniyaya qarşı](#) [BP], ərizələr № 8675/15 və 8697/15, 110-cu bənd, 13 fevral 2020-ci il).

Konvensiyanın 15 sayılı Protokolu sayəsində bu yaxınlarda Konvensiyanın Preambulasına subsidiarlıq prinsipi daxil edilmişdir. Bu prinsip insan hüquqlarının müdafiəsi ilə bağlı “iştirakçı dövlətlər və Məhkəmə arasında ortaq məsuliyyət müəyyən edir” və milli hakimiyyət orqanları və məhkəmələr daxili qanunvericiliyi elə şərh və tətbiq etməlidirlər ki, Konvensiyada və onun Protokollarında müəyyən edilmiş hüquq və azadlıqlar tam şəkildə həyata keçirilə bilsin ([Grzeđa Polşaya qarşı](#) [BP], 324-cü bənd).

Bu Bələdçidə Konvensiyanın və onun Əlavə Protokollarının hər bir qeyd olunan maddəsi üçün açar sözlərə istinadlar var. Hər bir halda baxılan hüquqi məsələlər birbaşa Konvensiyanın və onun Protokollarının mətnindən (əksər hallarda) götürülmüş terminlər toplusundan seçilmiş [açar sözlərin](#) siyahısında ümumiləşdirilmişdir.

Məhkəmənin presedent hüququna dair [HUDOC məlumat bazası](#) açar sözlər vasitəsilə axtarışlar aparmağa imkan verir. Bu açar sözlər vasitəsilə axtarış oxşar hüquqi məzmunla malik sənədlər qrupunu tapmağa imkan yaradır (hər bir iş üzrə Məhkəmənin əsaslandırma və qənaətləri açar sözlər vasitəsilə ümumiləşdirilir). Ayrı-ayrı işlər üçün açar sözləri HUDOC-da “Case Details” (İşlərin detalları) təqinin üzərinə klikləməklə tapmaq olar. HUDOC məlumat bazası və açar sözlər haqqında əlavə məlumat üçün bax: [HUDOC istifadəçisi üçün təlimat](#).

* İstinad edilən presedent hüququ nümunələri Məhkəmənin və İnsan Hüquqları üzrə Avropa Komissiyasının rəsmi dillərindən birində və ya hər ikisində (ingilis və ya fransız) ola bilər, əgər başqa cür göstərilməyibsə, bütün istinadlar Məhkəmə Palatasının mahiyyəti üzrə çıxardığı qərara aiddir. Mətnə “(qərarad)” sözü Məhkəmənin qəraradını, “[BP]” isə işə Böyük Palata tərəfindən baxıldığını göstərir. Bu yenilənmiş versiya nəşr edildiyi zaman Palatanın hələ qüvvədə olmayan qərarları ulduz (*) işarəsi ilə qeyd olunur.

Giriş

1. Konvensiyanın 14-cü maddəsi Konvensiyada əks olunmuş hüquqlardan istifadə zamanı ayrı-seçkiliyə qarşı müdafiəni təsbit edir. Məhkəmənin presedent hüququna əsasən, ayrı-seçkiliyə yol verməmək prinsipi “fundamental” xarakter daşıyır və qanunun aliliyi prinsipi ilə, habelə tolerantlıq və sosial əmin-amanlıq dəyərləri ilə birlikdə Konvensiyanın əsasını təşkil edir (*S.A.S. Fransaya qarşı* [BP], 2014, 149-cu bənd; *Străin və başqaları Rumıniyaya qarşı*, 2005, 59-cu bənd). Bundan əlavə, qanunla müəyyən edilmiş istənilən hüquqdan istifadə zamanı ayrı-seçkiliyi ümumiyyətlə qadağan edən Konvensiyanın 12 sayılı Protokolunun 1-ci maddəsi bu müdafiəni tamamlayır.

I. Tətbiq dairəsi

A. Konvensiyanın 14-cü maddəsinin xarakteri və tətbiq dairəsi

Konvensiyanın 14-cü maddəsi – Ayrı-seçkiliyin qadağan olunması

“Bu Konvensiyada təsbit olunmuş hüquq və azadlıqlardan istifadə cins, irq, dərinin rəngi, dil, din, siyasi və ya digər baxışlar, milli və ya sosial mənşə, milli azlıqlara mənsubiyyət, əmlak vəziyyəti, doğum və ya digər hər hansı əlamətlərinə görə ayrı-seçkilik olmadan təmin olunmalıdır”.

HUDOC-da açar sözlər

Ayrı-seçkilik (14); Cins (14); İrq (14); Dərinin rəngi (14); Dil (14); Din (14); Siyasi və ya digər baxışlar (14); Milli mənşə (14); Sosial mənşə (14); Milli azlıq (14); Əmlak vəziyyəti (14); Doğum əlaməti (14); Digər əlamət (14)

Müqayisə edilə bilən vəziyyət (14) – Obyektiv və əğlabatan əsaslandırma (14)

1. 14-cü maddənin yardımçı xarakteri

2. Konvensiyanın 14-cü maddəsi “Konvensiyada təsbit olunmuş hüquq və azadlıqlardan istifadə” zamanı ayrı-seçkiliyə məruz qalmamaq hüququnu təsbit edir.

3. Məhkəmə dəfələrlə vurğulayıb ki, 14-cü maddə sadəcə olaraq Konvensiyanın və Protokolların digər substantiv (maddi-hüquqi) müddəalarını tamamlayır (*Molla Sali Yunanıstana qarşı* [BP], 2018, 123-cü bənd; *Carson və başqaları Birləşmiş Krallığa qarşı* [BP], 2010, 63-cü bənd; *E.B. Fransaya qarşı* [BP], 2008, 47-ci bənd; *Marckx Belçikaya qarşı*, 1979, 32-ci bənd). Bu o deməkdir ki, 14-cü maddə özü-özlüyündə ayrı-seçkiliyi deyil, yalnız “Konvensiyada təsbit olunmuş hüquq və azadlıqlardan” istifadə zamanı yol verilən ayrı-seçkiliyi qadağan edir. Başqa sözlə, 14-cü maddədə nəzərdə tutulmuş təminat müstəqil şəkildə mövcud deyil (“*Belçikada təhsil sahəsində dillərdən istifadəyə dair qanunların müəyyən aspektləri ilə bağlı*” *Belçikaya qarşı qaldırılmış iş* (şikayətin mahiyyəti) (“*Dillərlə bağlı Belçika işi*”), 1968, “Hüquqi məsələlər” hissəsinin 9-cu bəndi; *Carson və başqaları Birləşmiş Krallığa qarşı* [BP], 2010, 63-cü bənd; *E.B. Fransaya qarşı* [BP], 2008, 47-ci bənd) və bu maddə hüquq və azadlıqları təsbit edən maddələrin hər birinin ayrılmaz tərkib hissəsini təşkil edir (*Dillərlə bağlı Belçika işi*, 1968, “Hüquqi məsələlər” hissəsinin 9-cu bəndi; *Marckx Belçikaya qarşı*, 1979, 32-ci bənd; *Inze Avstriyaya qarşı*, 1987, 36-cı bənd). Praktikada Məhkəmə həmişə 14-cü maddəni Konvensiyanın digər substantiv maddələri ilə birlikdə araşdırır.

4. Bununla belə, 14-cü maddənin yardımçı xarakteri qətiyyənlə o demək deyil ki, 14-cü maddənin tətbiqi substantiv maddənin pozuntusunun mövcudluğundan asılıdır (aşağıda [I.A.2 bölməsinə](#) bax). Bundan əlavə, 14-cü

maddənin tətbiqi ciddi şəkildə substantiv maddənin tətbiq dairəsi ilə məhdudlaşmır (aşağıda I.A.3 bölməsinə bax). Müvafiq olaraq, Məhkəmə 14-cü maddəni aşağıdakılar da daxil olmaqla bir çox sahələrə tətbiq edir:

- məşğulluq (*Sidabras və Džiautas Litvaya qarşı*, 2004; *Bigaeva Yunanıstana qarşı*, 2009);
- həmkarlar ittifaqına üzlük (*Danilenkov və başqaları Rusiyaya qarşı*, 2009; *Zakharova və başqaları Rusiyaya qarşı*, 2022; *Hoppen və "AB Amber Grid" işçilərinin həmkarlar ittifaqı Litvaya qarşı*, 2023);
- sosial təminat (*Andrejeva Latviyaya qarşı* [BP], 2009; *Gaygusuz Avstriyaya qarşı*, 1996; *Koua Poirrez Fransaya qarşı*, 2003; *Stummer Avstriyaya qarşı* [BP], 2011);
- təhsil (*D.H. və başqaları Çex Respublikasına qarşı* [BP], 2007; *Oršuš və başqaları Xorvatiyaya qarşı* [BP], 2010; *Ponomaryovi Bolqarıstana qarşı*, 2011, *Elmazova və başqaları Şimali Makedoniyaya qarşı*, 2022);
- mənzil toxunulmazlığına hörmət hüququ (*Buckley Birləşmiş Krallığa qarşı*, 1996; *Karner Avstriyaya qarşı*, 2003);
- ədalət mühakiməsinə çıxış (*Paraskeva Todorova Bolqarıstana qarşı*, 2010; *Moldovan və başqaları Rumıniyaya qarşı (№ 2)*, 2005; *Anakomba Yula Belçikaya qarşı*, 2009);
- vərəsəlik hüquqları (*Fabris Fransaya qarşı* [BP], 2013);
- uşaqlarla görüşmək hüququ (*Sommerfeld Almaniyaya qarşı* [BP], 2003);
- atalıq (*Rasmussen Danimarkaya qarşı*, 1984);
- ifadə, toplaşmaq və birləşmək azadlığı (*Bączkowski və başqaları Polşaya qarşı*, 2007);
- səmərəli araşdırma hüququ (*Nachova və başqaları Bolqarıstana qarşı* [BP], 2005; *Opuz Türkiyəyə qarşı*, 2009; *B.S. İspaniyaya qarşı*, 2012);
- şərti azadlığa buraxılmaq hüququ (*Khamtokhu və Aksençik Rusiyaya qarşı* [BP], 2017);
- vergi güzəştləri əldə etmək hüququ (*Guberina Xorvatiyaya qarşı*, 2016).

2. Substantiv maddə *pozulmadığı* halda 14-cü maddənin tətbiqi

5. Substantiv maddə ilə əlaqəli şəkildə götürülən 14-cü maddənin tətbiqi Konvensiya ilə təmin edilən substantiv (maddi) hüquqlardan birinin hökmən pozulmuş olmasını nəzərdə tutmur (*Carson və başqaları Birləşmiş Krallığa qarşı* [BP], 2010, 63-cü bənd; *E.B. Fransaya qarşı* [BP], 2008, 47-ci bənd) və bu mənada o, avtonom xarakter daşıyır (*Sidabras və Džiautas Litvaya qarşı*, 2004, 38-ci bənd; *Beeler İsveçrəyə qarşı* [BP], 2020, 48-ci bənd).

6. Bunun nəticəsi olaraq, Məhkəmə substantiv hüququn özündə heç bir pozuntu olmadığı hallarda 14-cü maddənin tətbiq oluna biləcəyini qəbul edib (*Sommerfeld Almaniyaya qarşı* [BP], 2003; *Marckx Belçikaya qarşı*, 1979; *Dillərli bağlı Belçika işi*, 1968, "Hüquqi məsələlər" hissəsinin 9-cu bəndi).

7. 14-cü maddənin tətbiqi baxımından bu nisbi muxtariyyəti bəzi prosessual nəticələrə səbəb olmuşdur. Bəzi hallarda Məhkəmə ayrı-ayrılıqda əvvəlcə substantiv maddənin iddia edilən pozuntusunu, sonra isə substantiv maddə ilə əlaqəli şəkildə götürülən 14-cü maddənin iddia edilən pozuntusunu araşdırmışdır (*Marckx Belçikaya qarşı*, 1979; *Bączkowski və başqaları Polşaya qarşı*, 2007; *Aziz Kiprə qarşı*, 2004; *Nachova və başqaları Bolqarıstana qarşı* [BP], 2005). Digər hallarda Məhkəmə 14-cü maddə ilə əlaqəli şəkildə götürülən substantiv maddənin pozuntusunu müəyyən etmiş, təkliddə götürülən həmin substantiv maddənin pozuntusunu isə ayrıca araşdırmağı zəruri hesab etməmişdir (*Molla Sali Yunanıstana qarşı* [BP], 2018; *Rangelov Almaniyaya qarşı*, 2012; *Andrejeva Latviyaya qarşı* [BP], 2009; *Barrow Birləşmiş Krallığa qarşı*, 2006; *Sidabras və Džiautas Litvaya qarşı*, 2004; *Rasmussen Polşaya qarşı*, 2009).

8. *Emel Boyraz Türkiyəyə qarşı* işdə (2014) Məhkəmə icraatında olan hər hansı işin faktlarına hüquqi xarakteristika verilməsi üzrə zəngin təcrübəsinə istinad edərək və işin hallarını nəzərə alaraq, daha da irəli gedərək hesab etmişdir ki, ərizəçi şikayətində 8-ci maddəyə birbaşa istinad etməsə də, onun şikayətinə Konvensiyanın 8-ci maddəsi ilə əlaqəli şəkildə götürülmüş 14-cü maddəsi üzrə baxılmalıdır.

9. Əksinə, Məhkəmə Konvensiyanın substantiv maddəsinin ayrıca pozuntusunu aşkar etdikdə, işə 14-cü maddə üzrə baxmamaq barədə qərar qəbul edə bilər. Məsələn, *Dudgeon Birləşmiş Krallığa qarşı* işdə (1981) Məhkəmə

bildirdi ki, Məhkəmənin işə 14-cü maddə üzrə də baxmasına ümumiyyətlə ehtiyac yoxdur, hərçənd ki, işdə nəzərdən keçirilən hüquqdan istifadə zamanı açıq-aydın qeyri-bərabər rəftarın baş verməsi işin əsas aspekti olduqda, onun mövqeyi başqa cür olmuşdur (67-ci bənd; həmçinin bax: *Norris İrlandiyaya qarşı*, 1988; *Evans Birləşmiş Krallığa qarşı* [BP], 2007; *V.C. Slovakiyaya qarşı*, 2011).

3. 14-cü maddədə təsbit edilmiş ayrı-seçkiliyə qadağanın tətbiq dairəsi

10. 14-cü maddənin tətbiq oluna bilməsi üçün işin faktlarının Konvensiyanın bir və ya bir neçə maddəsinin tətbiq dairəsindən daha geniş əhatəli olması zəruridir və eyni zamanda kifayətdir (*Carson və başqaları Birləşmiş Krallığa qarşı* [BP], 2010, 63-cü bənd; *E.B. Fransaya qarşı* [BP], 2008, 47-ci bənd; *Konstantin Markin Rusiyaya qarşı* [BP], 2012, 124-cü bənd; *Sidabras və Džiautas Litvaya qarşı*, 2004, 38-ci bənd; *Beeler İsveçrəyə qarşı* [BP], 2020, 48-ci bənd). Beləliklə, 14-cü maddənin (substantiv maddə ilə əlaqəli şəkildə götürülməklə) tətbiq dairəsi yalnız substantiv maddənin tətbiq dairəsi ilə məhdudlaşdırıla bilməz.

11. Bunun nəticəsi olaraq, Məhkəmə müəyyən etmişdir ki, ayrı-seçkiliyə qoyulan qadağa təkcə Konvensiyanın hər hansı maddəsinin ümumi tətbiq dairəsinə düşən hüquqlara deyil, həm də dövlətin könüllü olaraq qorunmasını təmin etmək qərarına gəldiyi əlavə hüquqlara şamil edilir (*Fábián Macaristana qarşı* [BP], 2017, 112-ci bənd; *Biao Danimarkaya qarşı* [BP], 2016, 88-ci bənd; *İzzettin Doğan və başqaları Türkiyəyə qarşı* [BP], 2016, 158-ci bənd; *Carson və başqaları Birləşmiş Krallığa qarşı* [BP], 2010, 63-cü bənd; *E.B. Fransaya qarşı* [BP], 2008, 48-ci bənd; *X və başqaları Avstriyaya qarşı* [BP], 2013, 135-ci bənd; *Genovese Maltaya qarşı*, 2011, 32-ci bənd; *Beeckman və başqaları Belçikaya qarşı* (qərarad), 2018, 19-cu bənd).

12. Məhkəmənin özü bu “əlavə hüquqlar” konsepsiyasına dair bir sıra nümunələr təqdim etmiş, məsələn, izah etmişdir ki, Konvensiyanın 6-cı maddəsi dövlətlərin üzərinə apellyasiya məhkəmələri sistemi yaratmaq vəzifəsi qoymur. Nəticədə belə məhkəmələr yaratmış dövlət 6-cı maddədə nəzərdə tutulmuş öhdəliklərinin hüdudlarını aşır. Bununla belə, əgər dövlət bəzi şəxsləri qanuni əsaslar olmadan bu hüquqi müdafiə vasitələrindən məhrum edərsə, amma digərlərini eyni tipli iddialar üzrə bu cür vasitələrlə təmin edərsə, 14-cü maddə ilə əlaqəli şəkildə götürülən həmin maddəni pozmuş olar (*Dillərli bağlı Belçika işi*, 1968, “Hüquqi məsələlər” hissəsinin 9-cu bəndi).

13. Bu baxımdan zəruri şərt ondan ibarətdir ki, ayrı-seçkiliyə yol verməmək tələbinin şamil olunduğu hüquqi maraq substantiv maddənin tətbiq dairəsinə düşməli (*Zarb Adami Maltaya qarşı*, 2006, 49-cu bənd), substantiv maddə ilə təmin edilən hüquqdan istifadə ilə əlaqəli olmalı (*Konstantin Markin Rusiyaya qarşı* [BP], 2012, 129-cu bənd) və yaxud tamamilə substantiv maddənin tətbiq dairəsi xaricində olmamalıdır (*Van der Mussele Belçikaya qarşı*, 1983, 43-cü bənd).

14. Beləliklə, Məhkəmə substantiv hüquqla əlaqəli şəkildə götürülən 14-cü maddəni bir sıra hallara şamil edilə bilən maddə hesab etmişdir. Məsələn, o, qəbul etmişdir ki, tənha homoseksual valideynin uşaq övladlığa götürmək hüququ (*E.B. Fransaya qarşı* [BP], 2008, 43-cü bənd), valideynlik məzuniyyəti və valideynlik müavinətləri (*Konstantin Markin Rusiyaya qarşı* [BP], 2012, 130-cu bənd) və vətəndaşlıq verməkdən imtina edilməsi (*Genovese Maltaya qarşı*, 2011; *Zeggai Fransaya qarşı*, 2022) 14-cü maddə ilə əlaqəli şəkildə götürülən 8-ci maddənin tətbiq dairəsinə daxildir. Eynilə, Məhkəmə 1 sayılı Protokolun 1-ci maddəsi ilə əlaqəli şəkildə götürülən 14-cü maddəni müxtəlif sosial müavinətlərə aid işlərə tətbiq edilən maddə hesab etmişdir (*Stummer Avstriyaya qarşı* [BP], 2011, 82-ci bənd; *Stec və başqaları Birləşmiş Krallığa qarşı* [BP], 2006, 53-cü bənd; *Carson və başqaları Birləşmiş Krallığa qarşı* [BP], 2010, 64-65-ci bəndlər; *Andrejeva Latviyaya qarşı* [BP], 2009, 77-ci bənd; *Fábián Macaristana qarşı* [BP], 2017, 117-ci bənd; *P.C. İrlandiyaya qarşı*, 2022, 54-cü bənd; həmçinin əks nümunə üçün bu işə bax: *Dobrowolski və başqaları Polşaya qarşı* (qərarad), 2018 – bu işdə Məhkəmə qərara aldı ki, məhbusun həbsxanada yerinə yetirdiyi iş görə qanunla müəyyən edilmiş minimum əmək haqqının yarısından yuxarı məbləğ alacağına ümid etməsi üçün qanuni əsası yoxdur).

15. Məhkəmə şəxsin kimliyini müəyyənləşdirmək üçün fiziki və ya etnik motivlər əsasında aparıldığı iddia edilən yoxlamanın 8-ci maddənin tətbiq dairəsinə və həmin maddənin “şəxsi həyat” aspektinə aid olub-olmadığını qiymətləndirmək üçün nəzərdə tutulan meyarlara aydınlıq gətirmiş və beləliklə bu hallara 14-cü maddənin tətbiq oluna biləcəyini bildirmiş və bu kontekstdə prosessual öhdəliklərin əhatə dairəsinə aydınlıq gətirmişdir. Məhkəmə hesab etmişdir ki, əsaslandırıla bilən iddia o zaman mövcud ola bilər ki, aidiyyəti şəxs

özünün (yaxud eyni xüsusiyyətlərə malik olan şəxslərin) yoxlamaya məruz qalan yeganə şəxs(lər) olduğunu bildirsən və yoxlama üçün başqa əsaslar mövcud olmasın və ya yoxlama aparmış əməkdaşların hər hansı izahatında konkret fiziki və ya etnik motivlər aşkar edilsin. Məhkəmə daha sonra qeyd etmişdir ki, yoxlamanın ictimai xarakter daşması şəxsin nüfuzuna təsir göstərə bilər (*Muhammad İspaniyaya qarşı*, 2022, 50-ci bənd; *Basu Almaniya qarşı*, 2022, 25-ci bənd; *Wa Baile İsveçraya qarşı**, 2024, 71 və 102-ci bəndlər).

16. Məhkəmə 14-cü maddənin "üfüqi (horizontal) effektiv" qeyd etmişdir, yəni ayrı-seçkiliyə yol verməmək prinsipi sırf özəl xarakterli situasiyalara da tətbiq oluna bilər. Həqiqətən də, Məhkəmə hesab etmişdir ki, milli məhkəmə tərəfindən hüquqi aktın (istər vəsiyyətnamə, özəl müqavilə, rəsmi sənəd, qanunvericilik müddəası, istərsə də inzibati praktika olsun) şərhə məntiqsiz, əsassız və ya 14-cü maddədə təsbit edilmiş ayrı-seçkiliyə qoyulan qadağaya və daha geniş mənada Konvensiyanın əsasını təşkil edən prinsiplərə açıq-aşkar zidd göründüyü halda, Məhkəmə passiv qala bilməz. Məsələn, *Pla və Puncernau Andorraya qarşı* işdə (2004) milli orqan şəxsin vəsiyyətnamədə ifadə etdiyi iradəsini şərh etmiş və hesab etmişdir ki, vəsiyyət edən şəxs övladlığa götürülmüş uşaqları vərəsəlikdən faydalanan şəxslər kimi vəsiyyətnaməyə daxil etmək istəməmişdir. Məhkəmə hesab etdi ki, 8-ci maddə ilə əlaqəli şəkildə götürülən 14-cü maddə dövlətin üzərinə təkə fərdin şəxsi və ailə həyatına hər hansı özbaşına müdaxilə etməkdən çəkinmək vəzifəsi qoymur. O, bu kontekstdə hesab etmişdir ki, bu neqativ öhdəliyə əlavə olaraq, şəxsi və ya ailə həyatına faktiki "hörmət" tələbinə xas olan pozitiv öhdəliklər də mövcud ola bilər (59-cu bənd).

17. Digər işlərdə Məhkəmə müəyyən etmişdir ki, iştirakçı dövlətlər özəl tərəflər arasında ayrı-seçkiliyin qarşısını almaq və ya təqsirkarları cəzalandırmaq üçün lazımi tədbirlər görməyiblər. Məsələn, *Danilenkov və başqaları Rusiyaya qarşı* işdə (2009) işəgötürən tərəfindən işdən çıxarılıb tətillik edən işçilərə münasibətdə həmkarlar ittifaqı üzvlüyünə görə tətbiq edilən ayrı-seçkiliyə qarşı dövlət səmərəli məhkəmə müdafiəsini təmin etməmişdir.

18. Dövlət nümayəndələri və ya ayrı-ayrı şəxslər tərəfindən zor tətbiq edilməklə törədilmiş ayrı-seçkiliyə dair işlərdə dövlət orqanları səmərəli və adekvat araşdırma apararaq ayrı-seçkilik motivlərinin olub-olmadığını və araşdırılan hadisələrdə fərdin şəxsi xüsusiyyətlərinə əsaslanan nifrət və ya qərəzlilik hisslərinin rol oynayıb-oynamadığını müəyyən etməyə borcludurlar (*Abdu Bolqaristana qarşı*, 2014, 44-cü bənd; *Milanović Serbiyaya qarşı*, 2010, 90-cı bənd). *Qldani "Yəhva şahidləri" icmasının üzvləri və başqaları Gürcüstana qarşı* iş (2007) pravoslav kilsəsini dəstəklədiyini iddia edən qrup tərəfindən "Yəhva şahidlərinin" toplantısına zorakı basqın edilməsi və səmərəli araşdırma aparılmaması ilə bağlı idi. *Identoba və başqaları Gürcüstana qarşı* işdə (2015) Məhkəmə hesab etdi ki, nümayişçilərin homofobiya xarakterli zorakılıqdan müdafiə edilməməsi və səmərəli araşdırmanın başlanılmaması səbəbindən dövlət ayrı-seçkiliyə yol verməmək prinsipindən irəli gələn öhdəliklərini pozmuşdur.

19. Nəhayət, işləyən anaya münasibətdə gender ayrı-seçkiliyinə yol verildiyini təsdiq edən məhkəmə qərarının icra edilməməsi (*García Mateos İspaniyaya qarşı*, 2013), hərbiçiyə münasibətdə valideynlik məzuniyyəti hüququ ilə bağlı ayrı-seçkiliyə yol verildiyinə görə kompensasiya təyin etməkdən imtina edilməsi (*Hulea Rumıniyaya qarşı*, 2012) və Məhkəmənin 14-cü maddənin pozulduğunu müəyyən etmiş qərarının icra edilməməsi (*Sidabras və başqaları Litvaya qarşı*, 2004) də 14-cü maddənin pozulması ilə nəticələnmişdir.

B. 12 sayılı Protokolun 1-ci maddəsi

B. 12 sayılı Protokolun 1-ci maddəsi – Ayırı-seçkiliyə ümumi qadağa

“1. Qanunla nəzərdə tutulmuş istənilən hüquqdan istifadə cins, irq, rəng, dil, din, siyasi və ya digər baxışlar, milli və ya sosial mənşə, milli azlıqlara mənsubiyyət, əmlak vəziyyəti, doğum və ya hər hansı digər əlamətlərinə görə ayrı-seçkilik olmadan təmin olunmalıdır.

2. Heç kim 1-ci bənddə sadalanan hər hansı əsasa görə hər hansı dövlət hakimiyyəti orqanı tərəfindən ayrı-seçkiliyə məruz qalmamalıdır”.

HUDOC-da açar sözlər

Ayrı-seçkiliyin qadağan olunması (P12-1)

20. Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, 12 sayılı Protokolun 1-ci maddəsi ayrı-seçkiliyə qarşı müdafiənin tətbiq dairəsini genişləndirərək onu “qanunla müəyyən edilmiş istənilən hüquqa” şamil edir. Beləliklə, o, ayrı-seçkiliyə qarşı ümumi qadağa müəyyən edir (*Savez crkava “Riječ života” və başqaları Xorvatiyaya qarşı*, 2010, 103-cü bənd; *Sejdić və Finci Bosniya və Herseqovinaya qarşı* [BP], 2009, 53-cü bənd) və həmçinin elə bir “ayrıca hüquq” müəyyən edir ki, həmin hüquqla bağlı ayrı-seçkiliyə yol verilə bilməz.

21. Məhkəmə təsdiq etmişdir ki, həm Konvensiyanın 14-cü maddəsi, həm də 12 sayılı Protokolun 1-ci maddəsi ilə qadağan edilmiş ayrı-seçkiliyin anlayışları eyni şəkildə şərh edilməlidir¹ (*Pilav Bosniya və Herseqovinaya qarşı*, 2016, 40-cı bənd; *Zornić Bosniya və Herseqovinaya qarşı*, 2014, 27-ci bənd; *Sejdić və Finci Bosniya və Herseqovinaya qarşı* [BP], 2009, 55-56-cı bəndlər).

22. Məhkəmənin bu maddəyə verdiyi şərhə görə, 12 sayılı Protokolun 1-ci maddəsi ayrı-seçkiliyə qarşı müdafiənin əhatə dairəsini təkcə “qanunla nəzərdə tutulmuş istənilən hüquqa” şamil etmir, hətta daha da genişləndirir (*Savez crkava “Riječ života” və başqaları Xorvatiyaya qarşı*, 2010, 104-cü bənd). Bu, sözügedən maddənin 2-ci bəndindən irəli gəlir, orada nəzərdə tutulur ki, heç kim hər hansı dövlət hakimiyyəti orqanı tərəfindən ayrı-seçkiliyə məruz qalmamalıdır. 12 sayılı Protokola dair İzahedici məruzəyə əsasən, həmin maddənin təmin etdiyi müdafiənin əhatə dairəsi dörd kateqoriyaya aid hallara, xüsusən də “şəxsin:

1. milli qanunvericiliklə konkret olaraq ona verilmiş hər hansı hüquqdan istifadə edərkən ayrı-seçkiliyə məruz qaldığı hallara;
2. milli qanunvericiliyə əsasən açıq-aydın dövlət orqanının üzərinə qoyulmuş öhdəlikdən, yəni dövlət orqanının milli qanunvericiliyə əsasən müəyyən bir şəkildə davranmaq öhdəliyindən irəli gələn hüququ həyata keçirərkən ayrı-seçkiliyə məruz qaldığı hallara;
3. dövlət orqanı tərəfindən diskresion səlahiyyətlərinin həyata keçirilməsi (məsələn, müəyyən subsidiyaların verilməsi) zamanı ayrı-seçkiliyə məruz qaldığı hallara;
4. dövlət orqanının hər hansı digər hərəkəti və ya hərəkətsizliyi (məsələn, iğtişaşları yatırarkən hüquq-mühafizə orqanları əməkdaşlarının davranışı) ilə ayrı-seçkiliyə məruz qaldığı hallara” şamil olunur (İzahedici məruzənin 22-ci bəndi).

23. İzahedici məruzədə daha sonra aydınlıq gətirilir ki, “bu dörd elementdən hansıların 1-ci maddənin birinci bəndi ilə, hansıların isə ikinci bəndi ilə əhatə olunduğunu dəqiqləşdirmək lüzumsuz hesab edilmişdir. Bu iki bənd bir-birini tamamlayır və onların birgə təsiri ondan ibarətdir ki, dörd elementin hamısı 1-ci maddə ilə əhatə olunur. Həmçinin nəzərə alınmalıdır ki, müvafiq kateqoriyalar arasındakı fərqlər... aydın deyil və milli hüquq sistemlərində hansı işin hansı kateqoriyaya aid olduğuna dair müxtəlif yanaşmalar ola bilər” (23-cü bənd).

24. Buna görə də, Konvensiyanın 12 sayılı Protokolunun 1-ci maddəsinin tətbiq oluna biləcəyini müəyyən etmək üçün Məhkəmə şikayətlərin İzahedici məruzədə qeyd olunan dörd kateqoriyadan birinə aid olub-olmadığını müəyyən etməlidir (*Savez crkava “Riječ života” və başqaları Xorvatiyaya qarşı*, 2010, 104- 105-ci bəndlər).

1. “Ayrı-seçkilik” termininin anlayışı üçün bundan sonra gələn “Ayrı-seçkiliyin formaları” bölməsinə bax.

25. İzahedici məruzədə daha sonra qeyd edilir ki, bu Protokol əsasən fərdləri dövlət tərəfindən yol verilən ayrı-seçkilikdən qoruya da, "1-ci maddə tərəflərin üzərinə hətta özəl tərəflər arasında münasibətlərdə ayrı-seçkiliyin baş verdiyi hallarda belə (bunu "dolaylı üfüqi təsirlər" adlandırırlar), ayrı-seçkiliyin qarşısını almaq üçün tədbirlər görmək öhdəliyi qoyur" (24-cü bənd). Məsələn, şəxsləri "işə qəbul etməkdən, restoranlara buraxmaqdan və yaxud özəl tərəflərin ictimaiyyətə təqdim etdiyi xidmətləri, məsələn, tibbi xidmətləri və ya su və elektrik təchizatı kimi kommunal xidmətləri onlara təqdim etməkdən əsassız olaraq imtina edilməsi" (28-cü bənd) buraya aid edilə bilər. Lakin Məhkəmənin 12 sayılı Protokolun 1-ci maddəsini bu cür kontekstdə tətbiq etmək imkanı hələ də olmayıb.

26. 12 sayılı Protokol üzrə baxdığı ilk iş olan *Sejdić və Finci Bosniya və Herseqovinaya qarşı* işdə ([BP], 2009) Məhkəmə özlərini qaraçı və yəhudi əsilli şəxslər kimi identifikasiya edən ərizəçilərin, müvafiq olaraq, Xalqlar Palatasına və Rəyasət Heyətinin Sədrliyinə namizədliklərini vermək üçün meyarlara uyğun olmayan şəxslər hesab edilmələrini araşdırdı, belə ki, onlar Konstitusiya müddəasının tələb etdiyi kimi, "təsisçi xalqların" (boşnaqlar, xorvatlar və serblər) hər hansı birinə mənsub olduqlarını bəyan etməmişdilər. Məhkəmə qərara aldı ki, ərizəçiləri Rəyasət Heyətinin Sədrliyinə seçilmək hüququ olmayan şəxslər kimi müəyyən edən konstitusiya müddəaları Konvensiyanın 12 sayılı Protokolunun 1-ci maddəsinə əsasən ayrı-seçkilik xarakteri daşıyır. Daha sonra, *Kovačević Bosniya və Herseqovinaya qarşı* işdə* (2023) ərizəçinin ərazi və etnik tələblərin toplusuna görə dövlət səviyyəsində qanunvericilik orqanına və sədrliyə seçkilərdə seçdiyi namizədlərə səs verə bilməməsinin də 12 sayılı Protokolun 1-ci maddəsinin pozuntusunu təşkil edən ayrı-seçkiliyə bərabər olduğu müəyyən edildi.

27. *Napotnik Rumıniyaya qarşı* işdə (2020) Məhkəmə müəyyən etdi ki, hamılə qadının xaricdəki diplomatik ezamiyyətinə vaxtından əvvəl xitam verilməsi dövlət orqanının diskresion səlahiyyətlərinin həyata keçirilməsi ilə bağlı olduğuna görə 12 sayılı Protokolun tətbiq dairəsinə düşür (57-ci bənd). *Moraru və Marin Rumıniyaya qarşı* işdə (2022) Məhkəmə qadınlar üçün müəyyən edilmiş pensiya yaşına çatan qadın dövlət qulluqçularının kişilər üçün müəyyən edilmiş pensiya yaşına çatana qədər işləməyə davam edə bilməməsi məsələsini 12 sayılı Protokol nöqtəyi-nəzərindən araşdırdı, çünki o hesab etdi ki, bu məsələ ya milli qanunvericiliklə xüsusi olaraq verilən, ya da dövlət orqanının açıq-aydın öhdəliyindən irəli gələn hüquqa aiddir (87-ci bənd).

28. *Ádám və başqaları Rumıniyaya qarşı* işdə (2020) Məhkəmə macar azlığının üzvlərinin liseyin yekun imtahanlarında iştirakı ilə bağlı ayrı-seçkiliyə dair şikayətlərinə 12 sayılı Protokol əsasında baxdı. Ərizəçilər eyni sayda gün ərzində etnik rumınlara nisbətən daha çox imtahan (macarlar üçün iki test) verməli olduqlarından və ana dili rumın dili olmayan şəxslər olaraq rumın dili imtahanlarının onlar üçün çətin olduğundan şikayət etdilər. Məhkəmə bütövlükdə nəzərdən keçirilən bakalavr imtahanları cədvəlinin ərizəçilərin üzərinə həddindən artıq yük qoyduğu və ya onların rumın həmyaşıdları ilə müqayisədə istirahət üçün orta hesabla xeyli az vaxtlarının olduğu qənaətinə gəlmədi. İşin konkret hallarını nəzərə alaraq, Məhkəmə ərizəçilərin məruz qaldığı narahatlığın Konvensiyanın 12 sayılı Protokolunun 1-ci maddəsinin tətbiqini mümkün edən həddə çatacaq qədər əhəmiyyətli olduğuna əmin olmadı. Buna görə də o, bu maddənin heç bir pozuntusunun olmadığı qənaətinə gəldi.

29. *Pinkas və başqaları Bosniya və Herseqovinaya qarşı* işdə (2022) Məhkəmə müəyyən etdi ki, iş fəaliyyəti ilə bağlı əlavə ödənişlər edilməsində məhkəmə katibləri və hakimlərlə fərqli şəkildə rəftar edilməsi 12 sayılı Protokolun əhatə dairəsinə düşür, çünki buna dövlət orqanı tərəfindən yol verilən fərqli rəftar kimi baxmaq olar (52-ci bənd).

30. *Paun Jovanović Serbiyaya qarşı* işdə (2023) Məhkəmə müəyyən etdi ki, ərizəçinin məhkəmə proseslərində serb dilinin iyeqav variantından (ləhcəsindən) istifadə etmək hüququna qanunla təminat verilib və buna görə də belə nəticəyə gəldi ki, 12 sayılı Protokol ərizəçinin cinayət prosesi zamanı müdafiə etdiyi təqsirləndirilən şəxsin adından çıxış edərkən həmin dildən istifadə etmək imkanından məhrum edilərək ayrı-seçkiliyə məruz qaldığı barədə iddialarına şamil edilə bilər (61-ci bənd)².

31. Bu günə qədər 12 sayılı Protokol (imzalanmaq üçün 4 noyabr 2000-ci ildə açıq elan olunmuş və 1 aprel 2005-ci ildə qüvvəyə minmişdir) Avropa Şurasının qırx yeddi üzv dövlətindən iyirmisi tərəfindən ratifikasiya edilmişdir.³ Müvafiq olaraq, Məhkəmə onun 1-ci maddəsi üzrə yalnız bir neçə işə baxmışdır.

2. Həmçinin aşağıda "Dil" bölümünə bax.

3. Həmçinin 177 №-li Müqavilənin imzalanması və ratifikasiyası cədvəlinə bax.

II. Ayırı-seçkiliyin formaları

A. Birbaşa və dolaylı ayırı-seçkilik

32. 14-cü maddədə birbaşa ayırı-seçkiliyin nədən ibarət olduğuna dair anlayış verilmir. “Birbaşa ayırı-seçkilik” ifadəsi “analoji və ya əhəmiyyətli dərəcədə oxşar situasiyalarda olan şəxslərə münasibətdə fərqli rəftarı” və belə rəftarın onların Konvensiyanın 14-cü maddəsi ilə qorunan, “müəyyən edilə bilən xüsusiyyəti və ya əlaməti” əsasında baş verdiyini (*Biao Danimarkaya qarşı* [BP], 2016, 89-cu bənd; *Carson və başqaları Birləşmiş Krallığa qarşı* [BP], 2010, 61-ci bənd; *D.H. və başqaları Çex Respublikasına qarşı* [BP], 2007, 175-ci bənd; *Burden Birləşmiş Krallığa qarşı* [BP], 2008, 60-cı bənd) ifadə edir (*Varnas Litvaya qarşı*, 2013, 106-cı bənd; *Hoogendijk Niderlanda qarşı* (qərarad), 2005). Beləliklə, bu maddə oxşar vəziyyətdə olan şəxslərlə bərabər əsasda rəftar edilməsini tələb edir (eyni qərardada bax).

33. Məsələn, *Alexandru Enache Ruminiyaya qarşı* işdə (2017) körpə uşağı olan məhkum edilmiş qadın cinayətkarlar azadlıqdan məhrumetmə cəzasının çəkilməsinin başlanma tarixinin uşağın birinci ad gününə qədər təxirə salınması imkanına malik idilər. Ərizəçi şikayət etmişdi ki, kişi cinsinə mənsub şəxs olaraq o, belə bir imkandan məhrum edilib və beləliklə, cinsi mənsubiyyətinə görə birbaşa ayırı-seçkiliyə məruz qalıb. *Ėcis Latviyaya qarşı* işdə (2019) bu qənaətə gəlinirdi ki, qapalı həbsxanalarda saxlanılan kişi məhbuslara məzuniyyət verilməsinə ümumi qadağa qoyulması cins əlamətinə görə 8-ci maddə ilə əlaqəli şəkildə götürülmüş 14-cü maddənin pozuntusudur.

34. Ayırı-seçkiliyə şərait yaradan qisnəmə və göstərişlər birbaşa ayırı-seçkiliyin konkret təzahürləri kimi qəbul edilə bilər. Məsələn, Məhkəmə bu cür qisnəmə və göstərişlərə aid işdə dinc toplaşmaq hüququ barəsindəki 11-ci maddə ilə əlaqəli şəkildə götürülmüş 14-cü maddənin pozulduğunu müəyyən edib (*Bączkowski və başqaları Polşaya qarşı*, 2007). Həmin işdə Varşava meri homofob xarakterli açıqlamalar vermiş və cinsi oriyentasiyaya görə ayırı-seçkiliklə bağlı maarifləndirmə məqsədi ilə yürüş keçirilməsinə icazə verməkdən imtina edəcəyini bildirmişdi. Qərar müvafiq inzibati orqana çatdırıldıqda, digər səbəblərə, məsələn, nümayişçilər arasında toqquşmaların qarşısının alınması zərurətinə görə yürüşə icazə verməkdən imtina edilmişdi. Məhkəmə müəyyən etdi ki, merin açıqlamaları müvafiq orqanların qərarına təsir göstərə bilərdi və imtina qərarı cinsi oriyentasiya əlamətinə əsaslanmışdı ki, bu da Konvensiyanın 11-ci maddəsi ilə əlaqəli şəkildə götürülmüş 14-cü maddəsinin pozuntusunu təşkil etmişdir. *Oganezova Ermənistanı qarşı* iş (2022) Ermənistanda LGBT icmasının tanınmış üzvünə qarşı aqressiv homofob kampaniya və təqib ilə əlaqədar idi ki, bunlar da onun şərikli əsasda sahib olduğu barın yandırılması ilə nəticələnmişdi. Sonrakı həftələrdə o və işçiləri barın qarşısında toplaşan qruplar tərəfindən hədələnmiş və təqiblərə məruz qalmış və əmlaklarına qarşı vandalizm aktları törədilmişdi. Parlament üzvləri və yüksək vəzifəli siyasətçilər dözümsüzlük ifadə edən bəyanatlarla çıxış edərək, yandırma hadisəsini törədənlərin hərəkətlərini açıq şəkildə dəstəkləmişdilər. Ərizəçi həmçinin ölüm təhdidlərinə və təhqirlərə, o cümlədən onlayn nifrət nitqinə məruz qalmışdı ki, bu da onun Ermənistanı həmişəlik tərk etməsinə və İsveçdən sığınacaq istəməsinə səbəb oldu. Məhkəmə müəyyən etdi ki, hakimiyyət orqanları ərizəçini təqiblərdən qorumayıb, eləcə də hadisələrlə bağlı səmərəli araşdırma aparmayıblar.

35. Dolaylı ayırı-seçkilik ümumi siyasət və ya tədbirlərin qeyri-mütənasib şəkildə zərərli təsiri formasında ola və neytral şəkildə ifadə olunsa belə, konkret qrupa münasibətdə xüsusi ayırı-seçkilik effektinə malik ola bilər (*Biao Danimarkaya qarşı* [BP], 2016, 103-cü bənd; *D.H. və başqaları Çex Respublikasına qarşı* [BP], 2007, 184-cü bənd; *Sampanis və başqaları Yunanıstanı qarşı*, 2008, 67-ci bənd). Qeyd olunan siyasət və ya tədbir konkret olaraq müəyyən qrupa qarşı yönəlməsə də, dolaylı yolla həmin qrupa qarşı ayırı-seçkilik doğura bilər (*Hugh Jordan Birləşmiş Krallığa qarşı*, 2001, 154-cü bənd; *Hoogendijk Niderlanda qarşı* (qərarad), 2005). Dolaylı ayırı-seçkilik mütləq şəkildə ayırı-seçkilik niyyətinin olmasını tələb etmir (*Biao Danimarkaya qarşı* [BP], 2016, 103-cü bənd; *D.H. və başqaları Çex Respublikasına qarşı* [BP], 2007, 184-cü bənd). Üstəlik, dolaylı ayırı-seçkilik neytral qaydadan (*Hoogendijk Niderlanda qarşı* (qərarad), 2005), faktiki vəziyyətdən (*Zarb Adami Maltaya qarşı*, 2006, 76-cı bənd), yaxud siyasətdən yarana bilər (*Tapayeva və başqaları Rusiyaya qarşı*, 2021, 112-ci bənd).

36. *D.H. və başqaları Çex Respublikasına qarşı* işdə ([BP], 2007) araşdırılan məsələ ondan ibarət idi ki, qanunvericiliyin praktikada tətbiqi üsulu qeyri-mütənasib dərəcədə çoxlu sayda qaraçı uşaqların hər hansı

əsaslandırma olmadan xüsusi məktəblərə yerləşdirilməsinə gətirib çıxarmışdımı və beləliklə də həmin uşaqlar həddindən artıq əlverişsiz vəziyyətə salınmışdımı? Məhkəmənin ayrı-seçkilik hesab etdiyi “ümumi siyasət və ya tədbir” uşaqların adı məktəblərə, yoxsa öyrənmə qüsuru olan uşaqlar üçün nəzərdə tutulan “xüsusi” məktəblərə yerləşdirilməsi barədə qərar verilməsi üçün onların əqli qabiliyyətlərini qiymətləndirmək məqsədilə istifadə edilən testlərin tətbiqi idi. Test Çexiyanın əsas əhalisi nəzərdə tutulmaqla tərtib edilmiş və nəticələr testdən keçirilən qaraçı uşaqların xüsusiyyətləri və xüsusi xarakteristikaları nəzərə alınmaqla təhlil edilməmişdi. Bu, çex etnik mənşəli uşaqlarla müqayisədə daha zəif nəticələr göstərən və sonradan “xüsusi məktəblərə” yerləşdirilən qaraçı uşaqların dolayı ayrı-seçkiliyə məruz qalmasına səbəb olmuşdu (200-201-ci bəndlər).

37. *Biao Danimarkaya qarşı* işdə ([BP], 2016) Danimarkada yaşayan Toqo əsilli Danimarka vətəndaşı olan ərizəçi və onun qanalı arvadı şikayət etmişdilər ki, onların Danimarkada ailə olaraq qovuşması üçün müraciəti qanunla müəyyən edilmiş tələblərə uyğun olmadığı üçün rədd edilib. Danimarka qanunlarına görə, yaşayış icazəsi o şəxslərə verilir ki, Danimarka ilə ümumi əlaqələrinin hər hansı digər ölkəyə bağlılıqlarından daha güclü olduğunu nümayiş etdirə bilsinlər və ya ən azı iyirmi səkkiz il Danimarka vətəndaşlığını saxlamış olsunlar. Məhkəmə qərara aldı ki, müvafiq qayda Danimarka əsilli Danimarka vətəndaşlarına nisbətən qeyri-Danimarka mənşəli vətəndaşlara qarşı fərqli rəftara bərabərdir. *Vətəndaşlıq haqqında Avropa Konvensiyasına* və Avropa standartının tətbiqinə doğru müəyyən tendensiya istinad edərək, Məhkəmə qeyd etdi ki, ailənin birləşməsinin təmin edilməsi üçün şərtləri müəyyən edərəkən ölkədə doğulmaqla vətəndaşlıq əldə etmiş şəxslərlə digər vətəndaşlar, o cümlədən naturalizasiya yolu ilə vətəndaşlıq hüququ əldə etmiş şəxslər arasında fərq qoyan başqa ölkələr yoxdur. Beləliklə, bu cür qayda sonradan Danimarka vətəndaşlığını əldə edən və etnik mənşəyi danimarkalılardan fərqli olan şəxslərə qeyri-mütənasib dərəcədə qərəzli təsir göstərmişdir.

38. Dolayı ayrı-seçkiliyin digər nümunəsi *Zarb Adami Maltaya qarşı* işdir (2006). Müvafiq dövrdə qüvvədə olan Malta qanunvericiliyi cinslər arasında heç bir fərq qoymurdu, həm kişilər, həm də qadınlar andlı iclasçı kimi fəaliyyət göstərməkdə bərabər hüquqlara malik idilər. Bu işdə araşdırılan ayrı-seçkilik andlı iclasçıların siyahılarının tərtib olunma qaydası və andlılar həyatının tərkibindən çıxarılma meyarları kimi bir sıra amillərlə xarakterizə olunan oturuşmuş praktikaya əsaslanırdı. Nəticədə, qadınların yalnız cüzi bir hissəsi andlı iclasçı kimi fəaliyyət göstərməyə çağırılırdı (75-ci bənd).

39. *Opuz Türkiyəyə qarşı* iş (2009) qadınlara qarşı zorakılıqla bağlı idi, faktlar baş verdiyi dövrdə qüvvədə olan Türkiyə qanunvericiliyi hüquq və azadlıqların həyata keçirilməsində və ya ədalət mühakiməsinə çıxışda kişi və qadınlar arasında hər hansı aşkar fərq qoymurdu. Beləliklə, bu işdə ayrı-seçkilik özü-özlüyündə qanunvericiliyə əsaslanmırdı, daha çox yerli hakimiyyət orqanlarının ümumi münasibətindən, məsələn, məişət zorakılığı halları ilə bağlı polis bölmələrində qadınlara qarşı rəftardan və qurbanlar üçün səmərəli müdafiənin təmin edilməsində məhkəmələrin passivliyindən irəli gəlirdi.

40. *S.A.S. Fransaya qarşı* işdə ([GC], 2014) Məhkəmə qəbul etdi ki, ictimai yerlərdə üzünü gizlətmək üçün nəzərdə tutulmuş geyim geyinməyi hər kəsə qadağan etməklə, Fransa qanunvericiliyi dini səbəblərə görə ictimai yerlərdə üzlərini tamamilə örtən paltar geyinmək istəyən müsəlman qadınların vəziyyətinə xüsusilə mənfi təsir göstərmişdir (161-ci bənd).

B. Əlaqəyə əsaslanan ayrı-seçkilik

41. Məhkəmə təsdiq etmişdir ki, 14-cü maddə həm də əlaqəyə əsaslanan ayrı-seçkiliyi, yəni ayrı-seçkiliyin əsasını təşkil edən səbəbin ərizəçi ilə hər hansı şəkildə əlaqəli olan başqa şəxsə aid olduğu halları əhatə edir (*Molla Sali Yunanıstan* [BP], 2018; *Guberina Xorvatiyaya qarşı*, 2016, 78-ci bənd; *Škorjanec Xorvatiyaya qarşı*, 2017, 55-ci bənd; *Weller Macarıstana qarşı*, 2009, 37-ci bənd).

42. *Guberina Xorvatiyaya qarşı* işdə (2016) milli hakimiyyət orqanları əlilliyi olan uşağın atasının bu duruma uyğunlaşdırılmış əmlakın alınmasında vergi güzəştləri əldə etmək hüququnu müəyyən edərəkən onun ehtiyaclarını nəzərə almamışdılar. Məhkəmə müəyyən etdi ki, ataya qarşı övladının əlilliyi ilə bağlı ayrı-seçkilik xarakteri daşıyan rəftar əlilliyə əsaslanan ayrı-seçkiliyin bir formasıdır. *Škorjanec Xorvatiyaya qarşı* işdə (2017) ərizəçi və onun qaraçı əsilli cinsi tərəf-müqabili iki şəxs tərəfindən hücumə məruz qalmış və onlar qaraçılar əleyhinə təhqiramiz ifadələr səsləndirmişdilər. Məhkəmə vurğuladı ki, 14-cü maddə ilə əlaqəli şəkildə götürülən

3-cü maddəyə uyğun olaraq hakimiyyət orqanlarının üzərinə düşən öhdəliyin bir hissəsi olan irqçi münasibət ilə zorakılıq aktı arasında mümkün əlaqəni araşdırmaq vəzifəsi qurbanın faktiki və ya güman edilən konkret əlamətə və ya Konvensiya ilə qorunan xüsusiyyətə malik olan başqa bir şəxslə faktiki və ya güman edilən əlaqəsinə və ya münasibətinə əsaslanan zorakılıq aktlarına da şamil olunur.

43. Əlaqəyə əsaslanan ayrı-seçkilik prinsipinin Böyük Palata tərəfindən ilk dəfə tətbiq edildiyi *Molla Sali Yunanıstana qarşı* işdə ([GC], 2018) Məhkəmə təsdiq etdi ki, Konvensiyanın 14-cü maddəsi digər şəxsin statusu və ya qorunan xüsusiyyətləri ilə əlaqədar olaraq onunla əlaqəli şəxs ilə əlverişli olmayan tərzdə rəftar edildiyi halları da əhatə edir (134-cü bənd). Vəsiyyət edənin iradəsinə zidd olaraq mirasla bağlı mübahisəyə şəriət qanununun tətbiq edildiyi bu işdə Məhkəmə diqqətini fərqli rəftara yönəldərkən vəsiyyət edənin arvadı olan ərizəçinin deyil, vəsiyyət edənin müsəlman inancını nəzərə aldı.

C. Pozitiv tədbirlər

44. Məhkəmənin formalaşmış presedent hüququna əsasən, 14-cü maddə üzv dövlətə qruplar arasındakı “faktiki bərabərsizlikləri” düzəltmək üçün qruplara fərqli yanaşmağı qadağan etmir; həqiqətən də müəyyən hallarda fərqli rəftar vasitəsilə bu cür bərabərsizliyi düzəltməyə cəhd edilməməsi özlüyündə 14-cü maddənin pozulmasına səbəb ola bilər (*Taddeucci və McCall İtaliyaya qarşı*, 2016, 81-ci bənd; *Kurić və başqaları Sloveniyaya qarşı* [BP], 2012, 388-ci bənd; *Sejdić və Finci Bosniya və Herseqovinaya qarşı* [BP], 2009, 44-cü bənd; *Muñoz Díaz İspaniyaya qarşı*, 2009, 48-ci bənd; *D.H. və başqaları Çex Respublikasına qarşı* [BP], 2007, 175-ci bənd; *Stec və başqaları Birləşmiş Krallığa qarşı* [BP], 2006, 51-ci bənd; *Thlimmenos Yunanıstana qarşı* [BP], 2000, 44-cü bənd; *Dillərlə bağlı Belçika işi*, 1968, “Hüquqi məsələlər” hissəsinin 10-cu bəndi).

45. Məsələn, Konvensiya orqanları müəyyən etmişlər ki, kişilərə və qadınlara münasibətdə fərqli rəftar ilə nəticələnən tədbirlər qadınlara qarşı bərabərsizlikləri kompensasiya etmək məqsədi ilə əsaslandırılıb. *Andrie Çex Respublikasına qarşı* işdə (2011) ərizəçi şikayət etmişdi ki, qadınlardan fərqli olaraq, uşaq böyüdən kişilər üçün pensiya yaşının aşağı salınması nəzərdə tutulmayıb. Məhkəmə müəyyən etdi ki, bu tədbir obyektiv və əqlabatan əsasla malikdir, belə ki, o, qadınlara münasibətdə bərabərsizlikləri (məsələn, adətən aşağı məbləğdə olan maaşları və pensiyaları) və onların tam iş günü ilə işləməsinin və uşaqlara və ev təsərrüfatına qulluq etməsinin yaratdığı çətinlikləri kompensasiya etmək üçün nəzərdə tutulub. Bundan başqa, o, qərara aldı ki, sözügedən bərabərsizliyin aradan qaldırılması üçün görülən tədbirlərin müddəti və miqyası açıq-aşkar əsassız olmayıb və buna görə də, 1 sayılı Protokolun 1-ci maddəsi ilə əlaqəli şəkildə götürülən Konvensiyanın 14-cü maddəsinin pozuntusu baş verməyib. *Lindsay Birləşmiş Krallığa qarşı* iş üzrə Komissiya qərarında (1986) bildirildi ki, arvadın ailəni dolandıran ailə başçısı olduğu zaman ona əlavə vergi güzəştlərinin şamil olunması ilə nəticələnən vergi müddəalarının müəyyən edilməsi hakimiyyət orqanlarının diskresion səlahiyyətinə aiddir, belə ki, bu cür fərqli rəftar işləyən evli qadınların xeyrinə pozitiv ayrı-seçkiliyi təmin etmək məqsədi daşımaqla obyektiv və əqlabatan əsasla malikdir.

46. Situasiyaları əhəmiyyətli dərəcədə fərqli olan şəxslərə dövlətlərin obyektiv və əqlabatan əsaslar olmadan fərqli münasibət göstərmədiyi hallarda 14-cü maddə tətbiq edilə bilər (*Abdu Bolqaristana qarşı*, 2014; *Eweida və başqaları Birləşmiş Krallığa qarşı*, 2013, 87-ci bənd; *Pretty Birləşmiş Krallığa qarşı*, 2002, 88-ci bənd; *Thlimmenos Yunanıstana qarşı* [BP], 2000, 44-cü bənd). Beləliklə, üzv dövlətlərin üzərinə düşən ayrı-seçkiliyə yol verməməkdən ibarət neqativ öhdəliklə yanaşı, Məhkəmə həmçinin müəyyən etmişdir ki, müəyyən hallarda 14-cü maddə dövlətlərin üzərinə ayrı-seçkiliyin qarşısını almaq, onu dayandırmaq və ya cəzalandırmaqdan ibarət “pozitiv öhdəliklər” qoyulmasını nəzərdə tuta bilər (*Pla və Puncernau Andorraya qarşı*, 2004, 62-ci bənd). Üzv dövlətlərin üzərinə düşən bu cür pozitiv öhdəliklər dövlət tərəfindən görülə biləcək “pozitiv tədbirləri” (*Horváth və Kiss Macarıstana qarşı*, 2013, 104-cü bənd), yaxud “əks ayrı-seçkiliyi”, “pozitiv hərəkətləri” və ya “dəstəkləyici addımları” özündə ehtiva edə bilər ki, bunlar da “faktiki bərabərsizlikləri” düzəltmək üçün dövlətlər tərəfindən görülə bilən və ya görülməli olan tədbirlərdir.

47. Məsələn *Thlimmenos Yunanıstana qarşı* işdə ([GC], 2000) milli qanunvericilik cinayət məsuliyyətinə cəlb edilmiş şəxslərin sertifikatlı mühasib vəzifəsində çalışmasını qadağan edirdi. Buna görə də ərizəçinin sertifikatlı mühasib vəzifəsinə təyin edilmək üçün müraciəti rədd edilmişdi, çünki o, dini əqidəsinə görə milli hərbi xidmət zamanı hərbi forma geyməkdən imtina etdiyi üçün cinayət məsuliyyətinə cəlb edilmişdi. Məhkəmə müəyyən

etdi ki, dövlət ərizəçinin 9-cu maddə ilə əlaqəli şəkildə götürülən 14-cü maddədə nəzərdə tutulmuş hüququnu pozmuşdur, belə ki o, yalnız dini əqidələri səbəbindən törədilmiş cinayətlərə görə məhkum olunmuş şəxslərlə digər cinayətlərə görə məhkum edilmiş şəxslər arasında fərq qoymalı idi. [Abdu Bolqaristana qarşı](#) işdə (2014) Məhkəmə bir daha bildirdi ki, güman edilən irqçi münasibətin səbəb olduğu zorakılıq hadisələrini araşdırarkən, irqçi motivli zorakılıq və qəddarlığa hər hansı irqi çalarları olmayan hallarla bərabər əsasda yanaşılması fundamental insan hüquqlarına xüsusilə dağıdıcı təsir göstərən hərəkətlərin xüsusi xarakterinə göz yummağa bərabər olardı. Mahiyyət etibarı ilə fərqli olan situasiyaların həlli üsullarına fərqli yanaşılmaması Konvensiyanın 14-cü maddəsi ilə bir araya sığmayan haqsız rəftara bərabər ola bilər (44-cü bənd). Macarıstanda qaraçı uşaqların sistemli şəkildə xüsusi məktəblərə yerləşdirilməsinə aid olan [Horváth və Kiss Macarıstana qarşı](#) işdə (2013) Məhkəmə belə nəticəyə gəldi ki, keçmişdə təhsil sahəsində ayrı-seçkiliyə məruz qalmış qrupların üzvlərinə təhsil hüququ kontekstində davamlı olaraq təsir göstərən struktur çatışmazlıqları təhsil sahəsində pozitiv tədbirlərin həyata keçirilməsini, o cümlədən ərizəçilərə tədris proqramını mənimsəyərkən qarşılaşdıqları hər hansı çətinliklə bağlı köməklik göstərilməsini tələb edirdi. Buna görə də, bu problemlərin həlli üçün bəzi əlavə addımlara ehtiyac vardı, məsələn, müvafiq sosial xidmətlər bu işə aktiv və strukturlaşdırılmış şəkildə cəlb oluna bilərdi (104-cü bənd). [Elmazova və başqaları Şimali Makedoniyaya qarşı](#) işdə (2022) Məhkəmə, hətta dövlət tərəfindən heç bir ayrı-seçkilik niyyəti olmasa belə, məktəblərdə qaraçı şagirdlərə tətbiq edilən seqreqasiyaya haqq qazandırmaq üçün hakimiyyət orqanlarının gətirdiyi belə bir arqumenti qəbul etmədi ki, problemin həlli üçün nəzərdə tutulmuş tədbirlər qeyri-qaraçı uşaqların valideynlərinin etirazına görə reallaşmayıb (77-78-ci bəndlər). [Çam Türkiyəyə qarşı](#) işdə (2016) musiqi akademiyası görmə qüsuru olduğu üçün tələbəni akademiya qəbul etməkdən imtina etmişdi. Məhkəmə 1 sayılı Protokolun 2-ci maddəsi ilə əlaqəli şəkildə götürülən 14-cü maddənin pozuntusunu müəyyən etdi və qeyd etdi ki, əlilliyə əsaslanan ayrı-seçkilik ağlabatan şəraiti təmin etməkdən (məsələn, görmə qabiliyyəti olmayan tələbələr üçün təhsili əlçatan etməkdən ötrü tədris metodlarının uyğunlaşdırılması) imtinanı da əhatə edir. [Selygenenko və başqaları Ukraynaya qarşı](#) işdə (2021) Krimdən və Donetskədən olan məcburi köçkünlərin yerli seçkilərdə səsvermə hüququnu təmin etmək üçün milli hakimiyyət orqanlarının kifayət qədər tədbirlər görmədiyini müəyyən edildi ki, bu da onların ayrı-seçkiliyə məruz qalması ilə nəticələnmişdi.

D. Ayrı-seçkiliyin digər formaları

48. Məhkəmə həmçinin ayrı-ayrılıqda mövcud olan və ya eyni zamanda bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədə olan bir neçə əsasla görə baş vermiş ayrı-seçkilik hallarını da araşdırmışdır.

49. Həm Konvensiyanın 14-cü maddəsi, həm də 12 sayılı Protokolun 1-ci maddəsi çoxlu sayda əsasla görə ayrı-seçkiliyi qadağan edir ki, bu da birdən çox əsasla görə iddia qaldırılmasını nəzəri cəhətdən mümkün edir. Bundan əlavə, ayrı-seçkiliyin 14-cü maddədə əks olunmuş əsaslarının tam olmayan siyahısı Məhkəməyə siyahını genişləndirmək və orada birbaşa qeyd olunmayan əsasları da siyahıya daxil etmək imkanı verir.

50. Məsələn, qaraçı qadının dövlət xəstəxanasında məcburi qısırlanmasına (sterilizasiyasına) aid olan [N.B. Slovakiyaya qarşı](#) işdə (2012) ərizəçi açıq-aydın şikayət etmişdi ki, birdən çox əsasla (irqi/etnik mənşəsinə və cinsi mənsubiyyətinə) görə ayrı-seçkiliyə məruz qalıb. Məhkəmə bildirdi ki, qadınların əvvəlcədən məlumatlandırılmış razılığı olmadan sterilizasiya olunması praktikasına müxtəlif etnik qruplardan olan həssas kateqoriyaya aid şəxslər məruz qalmışdır (96-cı bənd). Məhkəmə Konvensiyanın 3-cü və 8-ci maddələrinin pozulduğunu müəyyən etdi, lakin 14-cü maddə üzrə şikayətə ayrıca baxılmasını zəruri hesab etmədi.

51. [B.S. İspaniyaya qarşı](#) işdə (2012) İspaniyada qanuni olaraq yaşayan, seks işçisi olan Nigeriya əsilli qadın iddia etmişdi ki, İspaniya polisi onu irqinə, cinsinə və peşəsinə görə fiziki və şifahi təhqirə məruz qoyub. Məhkəmə hesab etdi ki, milli məhkəmələr tərəfindən qəbul edilmiş qərarlarda ərizəçinin fahişə kimi işləyən afrikalı qadın durumuna xas olan xüsusi həssaslığı nəzərə alınmayıb (62-ci bənd) və bu qənaəətə gəldi ki, 3-cü maddə ilə əlaqəli şəkildə götürülən 14-cü maddənin pozuntusu baş verib.

52. Digər bir nümunə ictimai yerlərdə üzün tam örtülməsinə qadağa qoyulması ilə əlaqədar olan [S.A.S. Fransaya qarşı](#) işdir ([GC], 2014). Bu işdə Məhkəmə qadağanın dini səbəblərə görə ictimai yerlərdə üzünü tam örtmək istəyən müsəlman qadınların vəziyyətinə xüsusilə mənfi təsir göstərdiyini qəbul etdi, amma hesab etdi

ki, bu tədbir obyektiv və əqlabatan əsasla malikdir (161-ci bənd). Müvafiq olaraq, o, 9-cu maddə ilə əlaqəli şəkildə götürülən 14-cü maddənin pozulmadığını müəyyən etdi. *Yocheva və Ganeva Bolqarıstana qarşı* işdə (2021) Məhkəmə qərara aldı ki, ərizəçi (tənha ana) həm cinsi mənsubiyyətinə, həm də ailə vəziyyətinə görə ayrı-seçkiliyə məruz qalıb, belə ki, övladları ataları tərəfindən tanınmadığı halda hakimiyyət orqanları ona ailə müavinəti (adətən ata vəfat etdikdə verilir) təyin etməkdən imtina etmişdilər.

53. *Carvalho Pinto de Sousa Morais Portuqaliyaya qarşı* iş (2017) həkim səhlənkarlığından zərər çəkən, nəticədə cinsi əlaqədə olma qabiliyyətindən məhrum olan qadına ilkin olaraq təyin edilmiş mənəvi zərərin məbləğinin azaldılması ilə bağlı qərara aiddir. Bu azalmanı əsaslandırmaq üçün Ali İnzibati Məhkəmə əməliyyat zamanı ərizəçinin artıq 50 yaşında olduğuna və iki uşağı olduğuna istinad etmişdi. O hesab edirdi ki, bu yaşda cinsəllik gənc yaşlardakı qədər vacib deyil və yaş ötdükcə onun əhəmiyyəti azalır. O həmçinin qeyd etmişdi ki, ərizəçi, ehtimal ki, uşaqlarının yaşını nəzərə alaraq, yalnız ərinə qulluq etməlidir. Strasburq Məhkəməsi belə bir əhəmiyyətli faktı da müəyyən etdi ki, iki kişi pasiyentlər (müvafiq olaraq 55 və 59 yaşında) tərəfindən qaldırılmış həkim səhlənkarlığına dair iş üzrə iki əvvəlki məhkəmə prosesində milli məhkəmə ərizəçilərin yaşını əhəmiyyətli amil kimi nəzərə almayaraq hesab etmişdir ki, kişilərin artıq normal cinsi əlaqədə ola bilməməsi faktı onların özünəhörmət hissəsinə təsir etmiş və "güclü şok" və "ciddi psixi sarsıntı" keçirmələri ilə nəticələnmişdir. Məhkəmənin qeyd etdiyi kimi, burada söhbət yaş və ya cins kimi amillər barədə mülahizələrdən deyil, cinsi əlaqənin daha gənc yaşda birisinə nisbətən əlli yaşlı qadın və iki uşaq anası üçün o qədər də vacib olmadığı düşüncəsindən gedirdi. Bu düşüncə qadın cinsəlliyi ilə bağlı ənənəvi fikrin mahiyyətə uşaq dünyaya gətirmək məqsədləri ilə bağlı olduğunu əks etdirir və beləliklə, qadınların bir insan kimi öz potensialını reallaşdırması üçün cinsəlliyin fiziki və psixoloji əhəmiyyətinə məhəl qoymurdu. Müəyyən mənada qiymətləndirici mülahizə xarakteri daşımaqla yanaşı, bu düşüncə həm də konkret olaraq ərizəçinin işində qadınların cinsəlliyinin digər aspektlərini də nəzərə almırdı. Başqa sözlə, Ali İnzibati Məhkəmə konkret olaraq ərizəçinin işində bu düşüncənin əsaslılığını araşdırmağa cəhd etmədən ümumi fərziyyə irəli sürmüşdü (52-ci bənd). 8-ci maddə ilə əlaqəli şəkildə götürülən 14-cü maddənin pozulduğunu müəyyən edərək, Məhkəmə belə qənaətə gəldi ki, görünür ərizəçinin yaşı və cinsi yekun qərarla həlledici amillər kimi götürülüb və bu əsaslara görə onunla fərqli rəftar edilib.

III. Ayrı-seçkilik testi

54. Heç də bütün fərqli rəftar halları (və ya nisbətən fərqli vəziyyətdə olan şəxslərə fərqli yanaşılmaması) ayrı-seçkilik təşkil etmir, buraya yalnız "obyektiv və əqlabatan əsasla olmayan" hallar aiddir (*Molla Sali Yunıstanına qarşı* [BP], 2018, 135-ci bənd; *Fabris Fransaya qarşı* [BP], 2013, 56-cı bənd; *D.H. və başqaları Çex Respublikasına qarşı* [BP], 2007, 175-ci bənd; *Hoogendijk Niderlanda qarşı* (qərardad), 2005).

55. Ayrı-seçkilik halları ilə bağlı qərar verərkən Məhkəmə ayrı-seçkilik testi tətbiq edərək aşağıdakıları yoxlayır:

1. Analoji və ya əhəmiyyətli dərəcədə oxşar situasiyalarda olan şəxslərlə rəftarda fərq varmı, yaxud nisbətən fərqli situasiyalarda olan şəxslərlə fərqli rəftar edilirmirmi?
2. Əgər belədirsə, bu cür fərqi olmasının (və ya olmamasının) obyektiv əsası varmı? Konkret olaraq:
 - a. O, qanuni məqsəd daşıyırmı?
 - b. İstifadə olunan vasitələr qarşıya qoyulan məqsəd ilə mütənasibdirmi?

A. Fərqli rəftar

56. Hər şeydən əvvəl 14-cü maddəyə əsasən şikayət verərkən ərizəçi göstərməlidir ki, əhəmiyyətli dərəcədə oxşar vəziyyətə düşmüş digər şəxs və ya bir qrup şəxs müqayisədə onunla fərqli rəftar edilib, yaxud nisbətən fərqli situasiyada olanlarla müqayisədə onunla eyni cür rəftar edilib. Ərizəçinin müqayisə edildiyi digər şəxs və ya şəxslər qrupu "əmsal şəxs (müqayisə olunanlar) adlandırılır.

57. *Carson və başqaları Birləşmiş Krallığa qarşı* işdə ([BP], 2010) fərqli rəftar ondan ibarət idi ki, dövlət pensiyalarının indeksləşdirilməsi hüququnu tənzimləyən Britaniya qanunvericiliyinə əsasən, pensiyalar yalnız o halda indeksləşdirilir ki, pensiya alan şəxs adətən Birləşmiş Krallıqda yaşayan və yaxud pensiyaların indeksləşdirilərək artırılması ilə bağlı Birləşmiş Krallıq ilə qarşılıqlı sazişi olan ölkədə yaşayan şəxs olsun. Başqa yerdə yaşayan pensiyaçılar dövlət pensiyasının baza məbləğini almağa davam edirdilər, lakin Birləşmiş Krallıq ərazisini tərk etdikləri tarixdə artımın onlara ödənilməsi dondurulurdu. *Varnas Litvaya qarşı* işdə (2013) məhkəməyəqədər həbsdə saxlanılan məhbusun arvadının əri ilə görüşlərinə icazə verilmədiyi halda, məhkum olunmuş məhbuslar üçün bu cür görüşlərə icazə verilirdi. *Cusan və Fazzo İtaliyaya qarşı* işdə (2014) fərqli rəftar ondan ibarət idi ki, İtaliya qanunvericiliyi evli cütlüklərə qanuni övladına arvadın soyadını deyil, yalnız ərin soyadını verməyə icazə verirdi. *Fabris Fransaya qarşı* işdə ([BP], 2013) nikahdankənar doğulmuş uşaqlar vəfat etmiş valideynlərinin əmlakında vərəsəlik məqsədləri üçün qanuni uşağın payının yalnız yarısına bərabər pay tələb edə bilərdilər.

58. İş üzrə tərəflər arasında bəzi hallarda fərqli rəftarın olub-olmaması ilə bağlı fikir ayrılığı yarana bilər. Məsələn, *E.B. Fransaya qarşı* işdə ([BP], 2008) hökumət iddia edirdi ki, homoseksual qadının uşaq övladlığa götürməsinə icazə verilməməsinin səbəbi onun cinsi oriyentasiyası deyil, övladının atasının olmaması faktı olub. Lakin Məhkəmə müəyyən etdi ki, daxili qanunvericilik prinsipcə subay qadınlara uşaq övladlığa götürməyə icazə verir və milli hakimiyyət orqanları imtina qərarını ərizəçinin “həyat tərz” ilə əsaslandırırıblar (88-ci bənd). *Karlheinz Schmidt Almaniyaya qarşı* işdə (1994) ərizəçi şikayət etmişdi ki, onun yaşadığı bölgədə kişi və qadınlarla fərqli rəftar edilir, belə ki, yalnız birincilər yanğınsöndürmə briqadasında yanğınsöndürən kimi xidmət etməli, bundan imtina etdikdə isə vergi ödəməli idilər. Lakin Məhkəmə müəyyən etdi ki, bu işdə həlledici olan budur ki, bu cür xidməti yerinə yetirmək öhdəliyi yalnız nəzəri xarakter daşıyır, belə ki, praktikada heç kim yanğınsöndürmə briqadasında xidmət etməyə borclu deyil. Beləliklə, fərqli rəftar təşkil edən məsələ yanğınsöndürən kimi xidmət etmək öhdəliyi deyil, yalnız kişilərin üzərinə maliyyə yükünün qoyulması idi (28-ci bənd). *Hoffmann Avstriyaya qarşı* işdə (1993) Məhkəmə qəbul etdi ki, Avstriya məhkəmələrinin uşağın qəyyumluğunun ərinə verilməsi barədə qərarı əsas etibarilə ərizəçinin dini əqidəsi əsasında qəbul edilib.

59. 14-cü maddədə nəzərdə tutulan məsələnin ortaya çıxması üçün “analoji və ya əhəmiyyətli dərəcədə oxşar situasiyada olan şəxslərlə” fərqli şəkildə rəftar edilməlidir (*Molla Sali Yunanıstana qarşı* [BP], 2018, 133-cü bənd; *Fábián Macarıstana qarşı* [BP], 2017, 113-cü bənd; *Khamtokhu və Aksenchik Rusiyaya qarşı* [BP], 2017, 64-cü bənd; *X və başqaları Avstriyaya qarşı* [BP], 2013, 98-ci bənd; *Konstantin Markin Rusiyaya qarşı* [BP], 2012, 125-ci bənd; *Marckx Belçikaya qarşı*, 1979, 32-ci bənd; *Burden Birləşmiş Krallığa qarşı* [BP], 2008, 60-cı bənd; *D.H. və başqaları Çex Respublikasına qarşı* [BP], 2007, 175-ci bənd; *Zarb Adami Maltaya qarşı*, 2006, 71-ci bənd; *Kafkaris Kiprə qarşı* [BP], 2008, 160-cı bənd). Başqa sözlə, şəxsin digər şəxslərlə analoji vəziyyətdə olduğunu nümayiş etdirməsi tələbi onun müqayisə edilən həmin şəxslərlə eyni qrupa aid olmasını tələb etmir. Ərizəçi nümayiş etdirməlidir ki, o, şikayətinin konkret xarakteri nəzərə alınmaqla, onunla müqayisədə fərqli rəftar edilən digər şəxslərlə əhəmiyyətli dərəcədə oxşar situasiyada olub (*Fábián Macarıstana qarşı* [BP], 2017, 113-cü bənd; *Clift Birləşmiş Krallığa qarşı*, 2010, 66-cı bənd; *Demokrat Parti Türkiyəyə qarşı* (qərardad), 2021).

60. Məhkəmə aydınlıq gətirmişdir ki, fərqli vəziyyətləri xarakterizə edən və onların müqayisəliliyini müəyyən edən elementlər mübahisə obyektı olan maddənin predmeti, məqsədi və iddia edilən ayrı-seçkiliyin baş verdiyi kontekst əsasında qiymətləndirilməlidir (*Fábián Macarıstana qarşı* [BP], 2017, 121-ci bənd; *“Təsdiq edilmiş bələdiyyə ovçuları assosiasiyası yaradıldığı tarixdə mövcudluğu tanınmış” torpaq mülkiyyətçiləri assosiasiyaları ilə həmin tarixdən sonra yaradılmış torpaq mülkiyyətçiləri assosiasiyalarına münasibətdə fərqli rəftara dair məsləhət rəyi*, 2022). Fərqli rəftarın və ayrı-seçkiliyin təhlili məqsədilə iki şəxsin və ya şəxslər qrupunun müqayisə edilə bilən vəziyyətdə olub-olmaması məsələsinin qiymətləndirilməsi həm spesifik, həm də kontekstual xarakter daşıyır; o, yalnız obyektiv və yoxlanıla bilən elementlərə əsaslanıla bilər və müqayisə edilə bilən situasiyalar bütövlükdə nəzərə alınmalı, bütövlükdə təhlili süni hala gətirəcək ayrıca və ya əhəmiyyətsiz aspektlər nəzərə alınmamalıdır (*eyni rəyə bax*).

61. Məsələn, Məhkəmə müəyyən etmişdir ki, məhkəməyəqədər həbsdə saxlanılan məhbuslar arvadları (ərləri) ilə görüşlərə (*Varnas Litvaya qarşı*, 2013) və həmçinin uzunmüddətli görüşlərə (*Chaldayev Rusiyaya qarşı*, 2019; *Vool və Toomik Estoniyaya qarşı*, 2022) icazə verilməsi məsələsində məhkum olunmuş məhbuslarla müqayisə oluna bilən vəziyyətdədirlər, amma bunu sosial təminat ödənişlərinin davam etdirilməsi məsələsinə aid etmək

olmaz (*P.C. İrlandiyaya qarşı*, 2022). O həmçinin valideynlik məzuniyyəti (*Konstantin Markin Rusiyaya qarşı* [BP], 2012), cəzaların təyin edilməsi siyasəti (*Khamtokhu və Aksenchik Rusiyaya qarşı* [BP], 2017) və cəzaçəkmə müddətinin təxirə salınması (*Alexandru Enache Rumıniyaya qarşı*, 2017) ilə bağlı məsələlərdə kişi və qadınların müqayisə edilə bilən situasiyada olduğunu qeyd etmişdir.

62. *Yocheva və Ganeva Bolqarıstana qarşı* işdə (2021) Məhkəmə qərara aldı ki, uşaqları ataları tərəfindən tanınmadığı üçün uşaqlarına yalnız bir valideyni olan ailələrə verilən aylıq müavinət təyin olunmasından imtina edilmiş ərizəçi, müvafiq olaraq, həm anaları vəfat etmiş uşaqların ataları ilə, həm də uşaqları nikahdan doğulmuş dul qadınlarla və uşaqlarının ataları vəfat etməzdən əvvəl uşaqları ataları tərəfindən övlad kimi tanınmış tənha analarla oxşar vəziyyətdədir. Ərizəçilərin işində qüvvədə olan qanunun özündən irəli gələn fərqli rəftar ailə haqqında ənənəvi, olduqca köhnəlmiş və stereotip xarakterli belə bir anlayışa əsaslanırdı ki, uşağın hökmən iki qanuni valideyni olmalıdır.

63. Eyni zamanda, Məhkəmə qərara aldı ki:

- ölkədə yaşayan pensiyaçılar pensiyaların indeksləşdirilməsi baxımından xaricdə yaşayanlarla müqayisə oluna bilən vəziyyətdə deyillər (*Carson və başqaları Birləşmiş Krallığa qarşı* [BP], 2010);
- birgə yaşayan bacılar miras vergisi baxımından ər-arvadla və ya vətəndaş nikahında yaşayanlarla müqayisə oluna bilən vəziyyətdə deyillər (*Burden Birləşmiş Krallığa qarşı* [BP], 2008);
- dövlət qulluğunda çalışmış pensiyaçılar pensiya hüququ baxımından özəl sektorda işləyənlərlə (*Fábián Macarıstana qarşı* [BP], 2017) və ya dövlət sektorunda çalışmış fərqli pensiyaçılar kateqoriyasına aid olanlarla müqayisə oluna bilən vəziyyətdə deyillər (*Gellérthegeyi və başqaları Macarıstana qarşı* (qərar), 2018);
- sosial ödənişlər konstitusiyaya zidd elan edilənə qədər onlara etiraz etməyən vergi ödəyiciləri sözügedən sosial ödənişlərinin geri qaytarılması kimi cəsarətli təşəbbüs irəli sürmüş şəxslərlə müqayisə oluna bilən vəziyyətdə deyillər (*Frantzeskakis və başqaları Yunanıstana qarşı* (qərar), 2019);
- dövlət və özəl uşaq bağçaları subsidiyaların ödənilməsi baxımından müqayisə oluna bilən vəziyyətdə deyillər (*Špoljar və Dječji vrtić Pčelice Xorvatiyaya qarşı* (qərar), 2020, 40-44-cü bəndlər);
- əlilliyə görə pensiya alan pensiyaçılar pensiyalarının yenidən hesablanması imkanı baxımından yaşa görə pensiya alan pensiyaçılarla müqayisə oluna bilən vəziyyətdə deyillər (*Milivojević Serbiyaya qarşı* (qərar), 2022);
- onu həbs etməyə çalışan polis əməkdaşını vurmuş şəxs mülki şəxsi vurmuş digər şəxslə müqayisə oluna bilən vəziyyətdə deyil (*P.W. Avstriyaya qarşı*, 2022);
- müsəlman dindarlar heyvanları kəsməzdən əvvəl anlaqsız vəziyyətə gətirmək öhdəliyi baxımından balıqçılar və ovçularla müqayisə oluna bilən vəziyyətdə deyillər (*Executief van de Moslims van België və başqaları Belçikaya qarşı**, 2024, 146-cı bənd);
- məcburi köçkünlər digər sosial müavinət alanlarla müqayisədə analogi və ya əhəmiyyətli dərəcədə oxşar vəziyyətdə deyillər (*Shylina Ukraynaya qarşı**, 2024, 59-cu bənd).

64. Fərqli rəftar (və ya fərqli rəftar edilməməsi) ayrı-seçkiliyin yuxarıda qeyd edilən istənilən formalarının, məsələn, birbaşa və ya dolaylı ayrı-seçkiliyin və əlaqəyə əsaslanan ayrı-seçkiliyin baş verməsi ilə nəticələnə bilər. Qeyd etmək vacibdir ki, əlaqəyə əsaslanan ayrı-seçkilik hallarında müqayisə olunan şəxslər ərizəçi ilə deyil, başqa birisi ilə müqayisə edilir (*Guberina Xorvatiyaya qarşı*, 2016, 78-ci bənd; *Škorjanec Xorvatiyaya qarşı*, 2017, 55-ci bənd; *Weller Macarıstana qarşı*, 2009, 37-ci bənd).

65. Məsələn, *Molla Sali Yunanıstana qarşı* işdə ([BP], 2018) Məhkəmə müsəlman ərinin vəziyyətindən faydalanan evli müsəlman qadının vəziyyətini araşdırdı. Lakin Məhkəmə ərizəçinin vəziyyətini qeyri-müsəlman ərinin vəziyyətindən faydalanan evli qeyri-müsəlman qadının vəziyyəti ilə müqayisə etmədi. Bunun əvəzinə, o, Mülki Məcəlləyə uyğun olaraq qeyri-müsəlman inanclı vəsiyyət edən şəxs tərəfindən tərtib edilmiş vəsiyyətnamədən faydalanan şəxslə müqayisədə Mülki Məcəlləyə uyğun olaraq müsəlman inanclı vəsiyyət edən şəxs tərəfindən tərtib edilmiş vəsiyyətnamədən faydalanan şəxs kimi ərizəçinin məruz qaldığı fərqli rəftarı araşdırdı (134-cü bənd).

66. Nəhayət, fərqli rəftarın mənbəyi ölkədaxili hüquqi rejim (*Ēcis Latviyaya qarşı*, 2019), eləcə də milli məhkəmənin öz qərarını əsaslandırmaq üçün istifadə etdiyi sözlər (*Carvalho Pinto de Sousa Morais Portuqaliyaya qarşı*, 2017) və yaxud hətta ayrı-ayrı fərdlərin hərəkətləri (*Identoba və başqaları Gürcüstana qarşı*, 2015) ola bilər.

B. Obyektiv və əqlabatan əsasın olmaması

67. Səlahiyyətli milli orqanlar tez-tez müxtəlif hüquqi həll yollarını tələb edən müxtəlif situasiyalarla üzləşirlər. Bundan əlavə, müəyyən hüquqi bərabərsizliklər yalnız faktiki bərabərsizlikləri düzəltmək məqsədi daşıyır (*Dillərlə bağlı Belçika işi*, 1968, "Hüquqi məsələlər" hissəsinin 10-cu bəndi).

68. Beləliklə, 14-cü maddə mahiyyət etibarilə fərqli olan faktiki halların obyektiv qiymətləndirilməsinə əsaslanan və cəmiyyətin maraqlarının müdafiəsi ilə Konvensiya ilə qorunan hüquq və azadlıqlara hörmət edilməsi arasında ictimai maraqlar əsasında ədalətli balans yaradan fərqli rəftarı qadağan etmir (*G.M.B. və K.M. İsveçrəyə qarşı* (qərarad), 2001; *Zarb Adami Maltaya qarşı*, 2006, 73-cü bənd).

69. Məhkəmənin sözləri ilə desək, fərqli rəftar "obyektiv və əqlabatan əsasla malik deyilsə", yəni "qanuni məqsəd" daşımır və ya istifadə olunan vasitələrlə qarşıya qoyulan məqsəd arasında əqlabatan mütənasiblik əlaqəsi yoxdursa, həmin rəftar ayrı-seçkilik xarakterlidir (*Molla Sali Yunanıstana qarşı* [BP], 2018, 135-ci bənd; *Fabián Macaristana qarşı* [BP], 2017, 113-cü bənd; *Abdulaziz, Cabaes və Balkandali Birləşmiş Krallığa qarşı*, 1985, 72-ci bənd; *Dillərlə bağlı Belçika işi*, 1968, "Hüquqi məsələlər" hissəsinin 10-cu bəndi). Buna görə də Məhkəmə iki mərhələyə bölünən, "mütənasiblik testi" adlanan yoxlama həyata keçirir. Birincisi, o, qanuni məqsədin mövcudluğunu (aşağıdakı 1-ci bölmə) və ikincisi, rəftardakı fərqi ciddi surətdə mütənasibliyini yoxlayır (aşağıdakı 2-ci bölmə).

1. Qanuni məqsəd

70. Fərqli rəftara haqq qazandırmaq üçün, ilk növbədə, dövlətlər nəzərdən keçirilən tədbiri "qanuni məqsəd" ilə əsaslandırmalıdırlar (*Molla Sali Yunanıstana qarşı* [BP], 2018, 135-ci bənd; *Fabris Fransaya qarşı* [BP], 2013, 56-cı bənd). Bundan əlavə, onlar göstərməlidirlər ki, qarşıya qoyulan qanuni məqsəd ilə ərizəçinin iddia etdiyi fərqli rəftar arasında "əlaqə" var. Məsələn, Məhkəmə müəyyən etmişdir ki, ailənin birliliyinin qorunması məqsədi ilə ərin soyadına əsaslanan müştərək soyadın daşınması arasında heç bir əlaqə yoxdur, nəticədə evli qadınların ərinin soyadını daşımaq öhdəliyinin əsası yoxdur (*Ünal Tekeli Türkiyəyə qarşı*, 2004, 66-cı bənd).

71. Məhkəmə 14-cü maddənin tətbiqi üçün məqbul sayıla bilən bir sıra məqsədləri müəyyən etmişdir, məsələn:

- dilin vahidliyini inkişaf etdirən siyasətin effektiv həyata keçirilməsinə nail olmaq (*Dillərlə bağlı Belçika işi*, 1968);
- vərəsəlik haqqında razılaşmaların hüquqi müəyyənliyi (*Fabris Fransaya qarşı* [BP], 2013);
- sülhün bərpası (*Sejdić və Finci Bosniya və Herseqovinaya qarşı* [BP], 2009, 45-ci bənd);
- milli təhlükəsizliyin qorunması (*Konstantin Markin Rusiyaya qarşı* [BP], 2012, 137-ci bənd);
- tamamilə bərabər imkanların təşviqinə yönələn və bütün işçilərindən başqalarına qarşı ayrı-seçkiliyə yol verməyən tərzdə hərəkət etmələrini tələb edən dövlət xidmətinin təmin edilməsi (*Eweida və başqaları Birləşmiş Krallığa qarşı*, 2013, 105-ci bənd);
- ciddi siyasi, iqtisadi və sosial böhran kontekstində iqtisadi sabitliyin qorunması və borcun restrukturizasiyası (*Mamatas və başqaları Yunanıstana qarşı*, 2016, 103-cü bənd);
- yetkinlik yaşına çatmayan hüquqpozanların reabilitasiyasının asanlaşdırılması (*Khamtokhu və Aksenchik Rusiyaya qarşı* [BP], 2017, 80-ci bənd);

- qadınların həbsxana mühitində gender əsaslı zorakılıq, sui-istifadə və cinsi qısnama hallarından müdafiəsi (*Khamtokhu və Aksenchik Rusiyaya qarşı* [BP], 2017, 82-ci bənd); yaxud
- ətraf mühitin mühafizəsi (*"Təsdiq edilmiş bələdiyyə ovçuları assosiasiyası yaradıldığı tarixdə mövcudluğu tanınmış" torpaq mülkiyyətçiləri assosiasiyaları ilə həmin tarixdən sonra yaradılmış torpaq mülkiyyətçiləri assosiasiyalarına münasibətdə fərqli rəftara dair məsləhət rəyi*, 2022).

72. Hökumətlərin istinad etdiyi bəzi məqsədlər Məhkəmə tərəfindən qanuni hesab edilməmişdir. Məsələn, yalnız cavabdeh dövlətdə rezident kimi rəsmi qeydiyyatdan keçmiş şəxslərə kilsə vergisindən azad olmaq hüququ verən tədbirlə bağlı heç bir qanuni məqsəd müəyyən edilməmişdir, belə ki, vergi yükünün azaldılmasının lehinə olan arqumentlər rezident şəxslərlə müqayisədə rezident olmayan şəxslərə eyni dərəcədə şamil oluna bilməz və bu azalma qeyri-rezidentlərə şamil edilərsə, prosedur daha mürəkkəb olar (*Darby İsveçə qarşı*, 1990, 33-cü bənd). Eynilə, müəyyən ölkədə adət-ənənələrə, ümumi düşüncələrə və ya üstünlük təşkil edən sosial münasibətlərə istinadlar cinsi mənsubiyyətə görə fərqli rəftarı əsaslandırmaq üçün yetərli hesab edilmir (*Ünal Tekeli Türkiyəyə qarşı*, 2004, 63-cü bənd; *Konstantin Markin Rusiyaya qarşı* [BP], 2012, 127-ci bənd).

73. Ənənəvi ailəni dəstəkləmək və təşviq etmək məqsədi ilə bağlı xüsusi vəziyyət yaranır. Həqiqətən də, əgər Məhkəmə əvvəlki presedent hüququnda bu məqsədi özlüyündə qanuni və hətta təqdirəlayiq hesab edirdisə (*Marckx Belçikaya qarşı*, 1979, 40-cı bənd) və prinsipcə, fərqli rəftara haqq qazandıra biləcək ciddi və qanuni səbəb sayırdısa (*Karner Avstriyaya qarşı*, 2003, 40-cı bənd), bu yanaşma Konvensiyanın bugünkü günün şərtlərinə uyğun şərh edildiyi son dövrə aid işlərdə bir qədər dəyişmişdir. Nəticədə Məhkəmə ənənəvi mənada ailənin qorunması məqsədini "kifayət qədər mücərrəd" saymış (*X və başqaları Avstriyaya qarşı* [BP], 2013, 139-cu bənd) və yalnız bəzi hallarda qanuni hesab etmişdir (*Taddeucci və McCall İtaliyaya qarşı*, 2016, 93-cü bənd). Məsələn, *Bayev və başqaları Rusiyaya qarşı* işdə (2017) Məhkəmə hesab etmişdir ki, ailə dəyərlərinin cəmiyyətin təməli kimi qorunub saxlanmasını homoseksuallığın cəmiyyət tərəfindən qəbul edilməsinin etirafı ilə bir araya sığmayan hal hesab etmək üçün heç bir əsas yoxdur, xüsusən də nəzərə alınsa ki, eynicinsli cütlər arasında münasibətləri "ailə həyatı" anlayışına daxil etməkdən ibarət ümumi tendensiya artmaqdadır (67-cü bənd).

74. Nəhayət, fərqli rəftarın əsaslandırılması üçün hökumətlərin qeyd etdiyi məqsədlər yalnız müəyyən təminatlar mövcud olduğu halda qanuni hesab edilə bilər və Məhkəmənin vəzifəsi tədbirlərin həyata keçirilməsinin hər bir mərhələsində belə təminatların mövcud olub-olmadığını və onların səmərəli olub-olmadığını araşdırmaqdır. Məsələn, uşaqların məktəbdəki tədris dilini lazımi səviyyədə bilməmələri səbəbindən müvəqqəti olaraq ayrıca sinfə yerləşdirilməsi özü-özlüyündə avtomatik olaraq Konvensiyanın 14-cü maddəsinə zidd deyil. Həqiqətən də, müəyyən şəraitdə belə yerləşdirmə təhsil sisteminin uşaqların xüsusi ehtiyaclarına uyğunlaşdırılmasından ibarət qanuni məqsəd daşıya bilər. Bununla belə, bu cür tədbir qeyri-mütənasib təsirə malik olarsa və yaxud hətta yalnız müəyyən etnik qrupun üzvlərinə təsir göstərsə, müvafiq təminatlar mövcud olmalıdır (*Oršuš və başqaları Xorvatiyaya qarşı* [BP], 2010, 157-ci bənd).

2. Mütənasiblik

75. Fərqli rəftarın qanuni məqsəd daşdığını müəyyən etdikdən sonra Məhkəmənin tələbi ondan ibarət olur ki, həmin rəftar cəmiyyətin maraqlarının müdafiəsi ilə fərdin hüquq və azadlıqlarına hörmət edilməsi arasında ədalətli balans yaratmalıdır (*Dillərlə bağlı Belçika işi*, 1968, "Hüquqi məsələlər" hissəsinin 10-cu bəndi). Beləliklə, Məhkəmə istifadə edilən vasitələrlə qarşıya qoyulan məqsəd arasında ağlabatan mütənasiblik əlaqəsinin olmasını tələb edir (*Molla Sali Yunanıstana qarşı* [BP], 2018, 135-ci bənd; *Fabris Fransaya qarşı* [BP], 2013, 56-cı bənd; *Mazurek Fransaya qarşı*, 2000, 46 və 48-ci bəndlər; *Larkos Kiprə qarşı* [BP], 1999, 29-cu bənd).

76. Məhkəmənin rolu digər oxşar vəziyyətlərdə fərqli rəftarın əsaslı olub-olmadığını və nə dərəcədə əsaslı olduğunu qiymətləndirməkdə səlahiyyətli milli orqanları əvəz etməkdən ibarət olmadığına görə, belə vəziyyətlərdə dövlətlər müəyyən mülahizə sərbəstliyinə malik olurlar. Bu sərbəstliyin həddləri işin hallarına, predmetinə və tarixçəsinə görə dəyişir (*Molla Sali Yunanıstana qarşı* [BP], 2018, 136-cı bənd; *Stummer Avstriyaya qarşı* [BP], 2011, 88-ci bənd; *Burden Birləşmiş Krallığa qarşı* [BP], 2008, 60-cı bənd; *Carson və başqaları Birləşmiş Krallığa qarşı* [BP], 2010, 61-ci bənd).

77. Bir tərəfdən, Məhkəmə dövlətin mülahizə sərbəstliyinin hüddudlarının kifayət qədər geniş olduğu bəzi sahələri göstərmişdir. Məsələn, Məhkəmə belə hesab etmişdir ki, öz cəmiyyəti və onun ehtiyacları haqqında bilavasitə məlumatlı olduqlarına görə, milli hakimiyət orqanları sosial və ya iqtisadi səbəblərə görə nələrin ictimai maraqlara uyğun olduğunun qiymətləndirilməsində prinsipcə beynəlxalq hakimdən daha əlverişli vəziyyətdədirlər və bir qayda olaraq Məhkəmə, açıq-aydın ağlabatan əsası olmayan hallar istisna olmaqla, qanunverici orqanın müəyyən etdiyi siyasətə hörmətlə yanaşır (*Belli və Arquier-Martinez İsveçrəyə qarşı*, 2018, 94-cü bənd; *Mamatas və başqaları Yunanıstana qarşı*, 2016, 88-89-cu bəndlər; *Stummer Avstriyaya qarşı* [BP], 2011, 89-cu bənd; *Andrejeva Latviyaya qarşı* [BP], 2009, 83-cü bənd; *Burden Birləşmiş Krallığa qarşı* [BP], 2008, 60-cı bənd; *Stec və başqaları Birləşmiş Krallığa qarşı* [BP], 2006, 52-ci bənd; *Carson və başqaları Birləşmiş Krallığa qarşı* [BP], 2010, 61-ci bənd). Eyni sözlər ümumi sosial strategiya tədbirləri ilə bağlı məsələlərə (*Dillərlə bağlı Belçika işi*, 1968, “Hüquqi məsələlər” hissəsinin 10-cu bəndi) və əmlak məsələlərinə də aiddir (*Chabauty Fransaya qarşı* [BP], 2012, 50-ci bənd).

78. Digər tərəfdən, Məhkəmə həm də müəyyən etmişdir ki, ayrı-seçkiliyin müəyyən əsaslarına münasibətdə mülahizə sərbəstliyinin hüddudları daraldılmalıdır. Həqiqətən də, Məhkəmə dəfələrlə qeyd etmişdir ki, yalnız və ya həlledici dərəcədə insanın etnik mənşəyinə əsaslanan heç bir fərqli rəftar plüralizm və müxtəlif mədəniyyətlərə hörmət prinsipləri əsasında qurulmuş müasir demokratik cəmiyyətdə obyektiv əsasə malik rəftar sayıla bilməz (*D.H. və başqaları Çex Respublikasına qarşı* [BP], 2007, 176-cı bənd; *Sejdić və Finci Bosniya və Herseqovinaya qarşı* [BP], 2009, 43-44-cü bəndlər). Eynilə, genderə və ya cinsi oriyentasiya əsaslanan fərqli rəftar yalnız çox ciddi səbəblərlə əsaslandırıla bilər (*Abdulaziz, Cabales və Balkandali Birləşmiş Krallığa qarşı*, 1985, 78-ci bənd; *Konstantin Markin Rusiyaya qarşı* [BP], 2012, 127-ci bənd; *Beeler İsveçrəyə qarşı* [BP], 2020, 96-cı bənd; *Schalk və Kopf Avstriyaya qarşı*, 2010, 97-ci bənd).

79. Konvensiyanın digər maddələri üzrə işlərdə olduğu kimi, ayrı-seçkiliyə aid işlərdə də dövlətin mülahizə sərbəstliyinin hüddudlarını müəyyən etmək üçün Məhkəmənin istifadə etdiyi meyarlardan biri iştirakçı dövlətlər arasında mübahisəli məsələ ilə bağlı konsensusun mövcudluğu və miqyasıdır. Konvensiya ilk növbədə insan hüquqlarının müdafiəsi sistemi olduğundan, Məhkəmə iştirakçı dövlətlərdə dəyişən şəraiti nəzərə almalı və nail olunmalı standartlarla bağlı meydana çıxan hər hansı konsensusa reaksiya verməlidir (*Weller Macarıstana qarşı*, 2009, 28-ci bənd; *Stec və başqaları Birləşmiş Krallığa qarşı* [BP], 2006, 63-64-cü bəndlər; *Ünal Tekeli Türkiyəyə qarşı*, 2004, 54-cü bənd; *Stafford Birləşmiş Krallığa qarşı* [BP], 2002, 68-ci bənd; *Konstantin Markin Rusiyaya qarşı* [BP], 2012, 126-cı bənd).

IV. Sübutetmə yükü

A. “*Affirmanti incumbit probatio*” (“sübutetmə yükü iddia irəli sürən tərəfin üzərinə düşür”) prinsipi:

80. Məhkəmə icraatında olan işləri sübutlar baxımından nəzərdən keçirərkən adətən “*affirmanti incumbit probatio*” prinsipini tətbiq edir, yəni ərizəçi öz iddiasını sübut etməlidir.

81. Məhkəmə “ağlabatan (əsaslı) şübhədən yeri qoymayan” sübut standartını Konvensiya ilə müəyyən edilmiş bütün hüquqlar üçün adi standart olaraq tətbiq edir. Məhkəmədə aparılan proseslərdə sübutların qəbul edilməsinə və ya onların qiymətləndirilməsi üçün əvvəlcədən formulların müəyyən edilməsinə heç bir prosesual maneə yoxdur. Məhkəmə, onun fikrincə, bütün sübutların, o cümlədən faktlardan və tərəflərin təqdimatlarından irəli gələ biləcək qənaətlərin sərbəst qiymətləndirilməsi ilə dəstəklənən nəticələri qəbul edir. Onun bərqərar olmuş presedent hüququna əsasən, sübutlar kifayət qədər ciddi, aydın və uzlaşan qənaətlərin və ya faktlara dair təkzibedilməz prezumpsiyaların birgə mövcudluğundan irəli gələ bilər. Bundan başqa, konkret nəticəyə gəlmək üçün zəruri olan əminlik səviyyəsi və bununla əlaqədar olaraq sübutetmə yükünün bölgüsü faktların spesifikliyi, irəli sürülən iddianın xarakteri və araşdırma predmeti olan Konvensiya hüququ ilə qırılmaz surətdə əlaqəlidir. Məhkəmə həmçinin iştirakçı dövlətin qərarının fundamental hüquqları nə dərəcədə ciddi şəkildə

pozduğuna diqqət yetirir (*Nachova və başqaları Bolqarıstana qarşı* [BP], 2005, 147-ci bənd; *Timishev Rusiyaya qarşı*, 2005, 39-cu bənd; *D.H. və başqaları Çex Respublikasına qarşı* [BP], 2007, 178-ci bənd; *Muhammad İspaniyaya qarşı*, 2022, 94-cü bənd).

82. Ayırı-seçkiliyə aid işlərdə Məhkəmə müəyyən etmişdir ki, ərizəçi fərqli rəftara məruz qaldığını sübut etdikdən sonra həmin rəftarın əsaslı olduğunu sübut etmək vəzifəsi hökumətin üzərinə düşür (*Timishev Rusiyaya qarşı*, 2005, 57-ci bənd).

83. Məsələn, *Timishev Rusiyaya qarşı* işdə (2005) ərizəçi iddia edirdi ki, etnik mənşəyinə görə çəçen olduğu üçün müəyyən bölgəyə nəzarət-buraxılış məntəqəsindən keçməsinə mane olublar. Məhkəmə bunun rəsmi sənədlərlə təsdiqləndiyini müəyyən etdi, həmin sənədlərdə etnik çəçenlərin hərəkət sərbəstliyini məhdudlaşdıran siyasətin mövcudluğu qeyd edilmişdi. Dövlətin verdiyi izahat uyğunsuzluqlar səbəbindən qeyri-inandırıcı hesab edildi, dövlət iddia edirdi ki, zərərçəkən ona növbədə güzəşt edilməsindən imtina edildikdən sonra öz istəyi ilə oranı tərk etmişdir. Müvafiq olaraq, Məhkəmə ərizəçinin etnik mənsubiyyətinə görə ayırı-seçkiliyə məruz qaldığını qəbul etdi.

B. İstisnalar: sübutetmə yükünün digər tərəfin üzərinə keçməsi

84. Məhkəmə həmçinin etiraf etmişdir ki, Konvensiya üzrə icraatlarda “*affirmanti incumbit probatio*” prinsipinin bütün hallarda dəqiqliklə tətbiqi mümkün olmur. Məsələn, araşdırılan hadisələr bütünlüklə və ya əhəmiyyətli dərəcədə hakimiyyət orqanlarının nəzarəti altında olmuşdursa, sübutetmə yükü və inandırıcı izahat təqdim etmək vəzifəsi həmin orqanların üzərinə düşə bilər (*Salman Türkiyəyə qarşı* [BP], 2000, 100-cü bənd; *Anguelova Bolqarıstana qarşı*, 111-ci bənd; *Makuchyan və Minasyan Azərbaycana və Macarıstana qarşı*, 2020). Məhkəmə həmçinin ərizəçinin ayırı-seçkiliyə yol verildiyini sübut etməsinin praktikada olduqca çətin ola biləcəyi digər işlərdə də sübutetmə yükünü digər tərəfin üzərinə qoymuşdur (*Cința Rumıniyaya qarşı*, 2020).

85. Ayırı-seçkiliyə aid işlərdə Məhkəmə istisna etməmişdir ki, müəyyən hallarda cavabdeh hökumətdən ayırı-seçkiliyə dair mübahisəli iddianı təkzib etmək tələb oluna bilər və əgər hökumət bunu edə bilməzsə, bunun əsasında Məhkəmə Konvensiyanın 14-cü maddəsinin pozulduğunu müəyyən edə bilər.

86. Ayırı-seçkilik prezumpsiyasını təkzib etmək üçün dövlət ya sübut edə bilər ki, ərizəçi faktiki olaraq onunla “müqayisə oluna bilər” şəxslə oxşar və ya müqayisə edilə bilən vəziyyətdə olmayıb, ya da sübut etməlidir ki, fərqli rəftarın səbəbi Konvensiya ilə qorunan əsaslar olmayıb və həmin rəftar digər obyektiv fərqlərə əsaslanıb və yaxud fərqli rəftara haqq qazandıran səbəblər olub (*Khamtokhu və Aksenchik Rusiyaya qarşı* [BP], 2017, 65-ci bənd; *Chassagnou və başqaları Fransaya qarşı* [BP], 1999, 91-92-ci bəndlər; *Timishev Rusiyaya qarşı*, 2005, 57-ci bənd; *Biao Danimarkaya qarşı* [BP], 2016, 114-cü bənd; *D.H. və başqaları Çex Respublikasına qarşı* [BP], 2007, 177-ci bənd).

87. Belə yanaşma əsasən ərizəçilərin ayırı-seçkilik xarakterli rəftarı sübut etməkdə çətinlik çəkə biləcəyi mümkün dolayı ayırı-seçkilik hallarında istifadə edilmişdir. Belə hallarda statistik məlumatlar ərizəçinin ayırı-seçkilik prezumpsiyası (ehtimalı) irəli sürməsinə kömək etməkdə mühüm rol oynaya bilər. Ərizəçi mübahisə doğurmayan rəsmi statistik məlumatlara əsaslanaraq müəyyən normanın (neytral şəkildə tərtib olunmasına baxmayaraq) faktiki olaraq bir qrupa digər qrupla müqayisədə açıq-aydın daha yüksək faizlə təsir etdiyini göstərən ilkin göstəricilərin mövcudluğunu nümayiş etdirə bildikdə, bunun hər hansı ayırı-seçkiliklə əlaqəli olmayan obyektiv amillərin nəticəsi olduğunu sübut etmək vəzifəsi cavabdeh hökumətin üzərinə düşür (*Hoogendijk Niderlanda qarşı* (qərardad), 2005; *D.H. və başqaları Çex Respublikasına qarşı*, 2007, 180-ci bənd; *Di Trizio İsveçrəyə qarşı*, 2016, 86-cı bənd).

88. Mühüm əhəmiyyət daşıyan araşdırma zamanı mötəbər və əhəmiyyətli görünən statistik məlumatlar ərizəçinin təqdim etməli olduğu ilkin sübut təşkil etmək üçün kifayət edəcəkdir. Bununla belə, bu o demək deyil ki, dolayı ayırı-seçkilik statistik sübutlar olmadan sübuta yetirilə bilməz (*D.H. və başqaları Çex Respublikasına qarşı* [BP], 2007, 188-ci bənd). Mötəbər milli və ya beynəlxalq hesabatlar da bu məqsədlə istifadə edilə bilər (*Memedova və başqaları Şimali Makedoniyaya qarşı*, 2023, 91-94-cü bəndlər).

89. Məişət zorakılığı ilə bağlı işlərdə ayırı-ayrı konkret hallar sübut edilməlidir, bu halda ərizəçi bu cür zorakılığın əsasən qadınlara təsir etdiyini və hakimiyyət orqanlarının hərəkətlərinin məişət zorakılığı ilə mübarizədə sadəcə

uğursuzluq və ya ləngimələrdən ibarət olmadığını, əksinə, onların dəfələrlə bu cür zorakılığa göz yumduğunu və bir qadın kimi ərizəçiyə qarşı ayrı-seçkilik xarakteri daşıyan münasibəti əks etdirdiyini sübut etməlidir (*Eremia Moldova Respublikasına qarşı*, 2013, 89-cu bənd). Məsələn, *Talpis İtaliyaya qarşı* işdə (2017) Məhkəmə hesab etdi ki, ərizəçi Qadınlara qarşı zorakılıq, onun səbəbləri və nəticələri üzrə Xüsusi Məruzəçinin qənaətlərinə və Milli Statistika İnstitutunun gəlidiyi nəticələrə istinad etməklə ayrı-seçkiliklə bağlı ilkin ehtimalın mövcudluğunu nümayiş etdirib. *Opuz Türkiyəyə qarşı* işdə (2009) məişət zorakılığı qurbanlarının əsasən qadınlar olduğunu göstərən heç bir statistik məlumat Məhkəməyə təqdim edilməmişdi və həqiqətən də qeyd edilmişdir ki, "Amnesty International" təşkilatı bununla bağlı mötəbər məlumatların olmadığını bəyan etmişdir. Əvəzində Məhkəmə nüfuzlu beynəlxalq qeyri-hökumət təşkilatı olan "Amnesty International" təşkilatının və BMT-nin Qadınlara qarşı ayrı-seçkiliyin aradan qaldırılması üzrə Komitəsinin Türkiyədə qadınlara qarşı zorakılığın mühüm problem olduğuna dair qiymətləndirməsini qəbul etdi. Digər tərəfdən, *Y və başqaları Bolqarıstana qarşı* işdə (2022) Məhkəmə qərara aldı ki, milli hakimiyyət orqanlarının məişət zorakılığı hallarına ümumiyyətlə etinasız yanaşdığını göstərən heç bir konkret sübut təqdim edilməyib. Müəyyən edildi ki, Bolqarıstan hakimiyyəti hüquq-mühafizə orqanlarının məişət zorakılığı ilə bağlı işlərə necə baxması ilə bağlı hərtərəfli statistik məlumatları toplamır və ya aparmır ki, bu da artıq bu sahədə bir sıra beynəlxalq subyektlər tərəfindən tənqid edilən ciddi nöqsandır. Bununla belə, hərtərəfli statistik məlumatlar olmadığı halda, ərizəçilər öz iddialarını digər növ ilkin sübutlarla, məsələn, ixtisaslaşmış qurumların hesabatları ilə əsaslandırmağa cəhd edə bilərlər. Lakin onların təqdim etdikləri üç beynəlxalq hesabatda Bolqarıstan hakimiyyəti qadınlara qarşı hər hansı ayrı-seçkiliyə qarşı mübarizə aparmağa çağırılırdı, amma hesabatlarda polisin və ya digər orqanların məişət zorakılığı hallarının əhəmiyyətini kiçiltiyi və ya onlarla məşğul olmaq istəmədiyi deyilmirdi və yaxud bu barədə konkret sahəvi məlumatlara istinad edilmirdi. Bundan əlavə, konkret olaraq bu işdəki qurbanın məsələsi ilə məşğul olan dövlət məmurları tərəfindən qadına qarşı qərəzlilik edilməsinə dair hər hansı sübut müəyyən edilmədiyinə və yaxud Bolqarıstanda qadınların məişət zorakılığından müdafiəsi üçün mövcud hüquqi baza ilə bağlı problemlər aşkar olunmadığına görə Məhkəmə bu işdə 14-cü maddənin pozulmadığını müəyyən etdi. Əksinə, *A.E. Bolqarıstana qarşı* işdə (2023) Məhkəmə əmin oldu ki, ərizəçinin təqdim etdiyi sübutlar, xüsusən də Bolqarıstanda qadınlara qarşı zorakılıqla bağlı statistika, milli qeyri-hökumət təşkilatları tərəfindən təqdim edilmiş və 2017-ci ildə Aİ-nin gender bərabərliyinin ölçülməsi alətində əksini tapmış məlumatlar və Daxili İşlər Nazirliyinin 2019 və 2020-ci illər üzrə məişət zorakılığı barədə məlumat vermiş qadınların sayı ilə bağlı təqdim etdiyi rəqəmlər qadınlara qarşı ayrı-seçkiliyin mövcudluğuna dair ilkin təəssürat əldə etmək üçün kifayətdir və həmçinin nəzərə aldı ki, bu, Bolqarıstana qarşı qaldırılan və qadınlara qarşı məişət zorakılığı aktlarına dövlət orqanlarının reaksiyası nəticəsində Konvensiyanın pozulduğunun müəyyən edildiyi üçüncü işdir (118-119-cu bəndlər). Məhkəmə Bolqarıstandakı problemin səviyyəsini və hakimiyyət orqanlarının məişət zorakılığının qadınlar üçün nəticələrinə xüsusi diqqət yetirmək və buna uyğun hərəkət etmək öhdəliyini nəzərə alaraq, hesab etdi ki, hakimiyyət orqanları tərəfindən aparılan hərtərəfli rəsmi statistik məlumatların mövcud olmaması artıq onların sadəcə hərəkətsizliyi ilə izah edilə bilməz (120-ci bənd). Məhkəmə 3-cü maddə ilə birlikdə götürülən 14-cü maddənin pozulduğunu müəyyən edərək qeyd etdi ki, məişət zorakılığından müdafiəni təmin edən hüquq normalarının müvafiq orqanlar tərəfindən ifadə və şərh edilmə tərzii məişət zorakılığının qurbanı olmuş bir sıra qadınların təqsirkarlara qarşı rəsmi məhkəmə təqibinə nail olmaq imkanından və beləliklə səmərəli müdafiədən məhrum olmasına gətirib çıxarır (120-ci bənd).

90. Zor tətbiq edilməklə ayrı-seçkiliyə yol verildiyi iddia edilən işlərdə Məhkəmə aydınlıq gətirdi ki, zorakılıq aktının ayrı-seçkilik motivindən irəli gəlidiyi barədə iddianın hakimiyyət orqanları tərəfindən səmərəli şəkildə araşdırılmaması özü-özlüyündə o demək deyil ki, Konvensiyanın 2-ci və ya 3-cü maddəsinin substantiv (maddi-hüquqi) aspekti ilə əlaqəli şəkildə götürülmüş 14-cü maddəsinin iddia edilən pozuntusu ilə bağlı sübutetmə yükü hökumətin üzərinə keçir (eyni qərara bax). Əksinə olsaydı, bu, cavabdeh hökumətdən müvafiq şəxsə qarşı müəyyən subyektiv münasibətin olmadığını sübut edilməsini tələb etməyə bərabər olardı (*Nachova və başqaları Bolqarıstana qarşı* [BP], 2005, 157-ci bənd; *Bekos və Koutropoulos Yunanıstana qarşı*, 2005, 65-ci bənd). *Nachova və başqaları Bolqarıstana qarşı* iş ([BP], 2005) həbs etmə cəhdi zamanı iki qaraçının hərbi polis tərəfindən güllələnməsi ilə bağlı idi. Nəticə etibarilə Məhkəmə belə qənaətə gəldi ki, qaçmağa cəhd edənlərin ölümündə irqçi münasibətin rol oynadığı müəyyən edilməyib (həmçinin bax: *Adam Slovakiyaya qarşı*, 2016). Lakin 2-ci maddənin prosessual aspekti ilə birlikdə götürülmüş 14-cü maddənin pozulmasına gəlincə, Məhkəmə belə qənaətə gəldi ki, hakimiyyət orqanları ayrı-seçkiliyin hadisələrdə rol oynayıb-oynamadığını araşdırmaq üçün bütün mümkün addımları atmaq öhdəliyini yerinə yetirməyiblər.

91. *Makuchyan və Minasyan Azərbaycana və Macarıstana qarşı* işdə (2020) Məhkəmə işin xüsusi cəhətlərini nəzərə alaraq (erməni əsgəri qətlə yetirmiş məhkumun xidməti vəzifədə irəli çəkilməsi, heç bir qanuni əsas olmadan bir neçə güzəşt ilə təmin edilməsi, bir sıra yüksək vəzifəli Azərbaycan rəsmiləri tərəfindən qəhrəman kimi vəsf edilməsi, eləcə də Prezidentin internet saytında xüsusi səhifənin yaradılması) bu rəydə oldu ki, ərizəçilər mübahisə predmeti olan tədbirlərin qurbanların etnik mənşəyindən irəli gəldiyini ilkin olaraq inandırıcı şəkildə göstərən kifayət qədər ciddi, aydın və uzlaşan nəticələr ortaya qoyublar. Bu cür qərəzli münasibətin əsaslı şübhə qoymayan (ağlabatan sübutetmədən kənar) sübutetmə standartına uyğun olaraq sübut edilməsinin ərizəçilər üçün çətin olduğunu və işin xüsusi hallarını nəzərə alaraq, Məhkəmə sübutetmə yükünü digər tərəfin üzərinə keçirdi ki, bununla da ayrı-seçkiliyə dair əsaslandırılmalı bilən iddianı təkzib etmək vəzifəsi Azərbaycanın üzərinə düşdü (Azərbaycan həmin iddianı təkzib edə bilməmişdi).

92. *Basu Almaniyaya qarşı* işdə (2022) Məhkəmə hesab etdi ki, fərdin irqi xüsusiyyətlərinə görə polis tərəfindən şəxsiyyətinin yoxlanılması ilə bağlı əsaslandırılmalı bilən iddia mövcud olarsa və bu cür hərəkətlər 8-ci maddənin əhatə dairəsinə düşsə, belə hesab edilir ki, dövlət orqanlarının üzərinə irqçi münasibət ilə dövlət nümayəndəsinin hərəkəti arasında mümkün əlaqənin mövcudluğunu 8-ci maddə ilə əlaqəli şəkildə götürülmüş 14-cü maddəyə uyğun olaraq araşdırmaq vəzifəsi düşür (*Muhammad İspaniyaya qarşı*, 2022, 68-ci bənd; *Basu Almaniyaya qarşı*, 2022, 35-ci bənd). Həmçinin dəmir yolu vağzalında şəxsiyyət yoxlaması zamanı yoxlanılan şəxslərin irq əlamətinə görə seçilməsinə aid olan *Wa Baile İsveçrəyə qarşı** işdə (2024) milli məhkəmələrin (cinayət və inzibati məhkəmələr) şəxsiyyətin yoxlanılmasının arxasında ayrı-seçkilik motivlərinin olub-olmadığını müəyyən etməmələri səbəbindən Məhkəmə 8-ci maddə ilə birlikdə götürülən 14-cü maddədə nəzərdə tutulmuş prosessual öhdəliklərin pozulduğunu müəyyən etdi (93-103-cü bəndlər). Bundan başqa, o bir daha bildirdi ki, kifayət qədər hüquqi və inzibati təminatların olmaması nəzarət tədbirlərində ayrı-seçkiliyə yol verilməsi riskini yaradıb (130-cu bənd) və işin hallarını nəzərə alaraq belə nəticəyə gəldi ki, hökumət sözügedən şəxsiyyət yoxlaması zamanı ayrı-seçkilik xarakterli rəftarın baş verməsi prezumpsiyasını təkzib edə bilməyib (131-135-ci bəndlər) və beləliklə o, 8-ci maddə ilə birlikdə götürülmüş 14-cü maddənin substantiv (maddi-hüquqi) aspektinin pozulduğunu müəyyən etdi. *Memedova və başqaları Şimali Makedoniyaya qarşı* iş (2023) potensial olaraq sığınacaq axtaran şəxslər olan vətəndaşların mütəşəkkil qruplarına münasibətdə sərhəd nəzarətinin gücləndirilməsi barədə Daxili İşlər Nazirliyinin verdiyi göstərişə əsasən, sərhədçilərin qaraçıların ölkəni tərk etmək hüququnu həyata keçirmələrinə imkan verməkdən imtina edərək onları etnik mənşələrinə görə seçib yoxlamaları ilə əlaqədar idi. Məsələ ilə bağlı bir sıra milli və beynəlxalq hesabatlara əsaslanaraq, Məhkəmə belə qənaətə gəldi ki, daxili təlimatlarda ayrı-seçkilik yaradan ifadələrin olmamasına baxmayaraq, onların sərhəd nəzarəti əməkdaşları tərəfindən praktikada tətbiqi üsulu qeyri-mütənəsis dərəcədə çoxlu sayda qaraçının xaricə getməsinin qarşısının alınması ilə nəticələnib. Fərqli rəftarın heç bir obyektiv və ağlabatan əsasının olmadığı və beləliklə, Konvensiyanın 4 sayılı Protokolunun 2-ci maddəsi (hərəkət azadlığı) ilə əlaqəli şəkildə götürülən 14-cü maddənin pozulduğu müəyyən edildi.

93. Məhkəmə bu qaydanı həmkarlar ittifaqı əleyhinə törədildiyi iddia edilən ayrı-seçkilik kontekstində də tətbiq edərək müəyyən etdi ki, ərizəçilər ilkin ehtimala görə ayrı-seçkilik baş verdiyini nümayiş etdirdikdən sonra sübutetmə yükü cavabdeh tərəfin üzərinə qoyulmalı, adətən müvafiq sübutlar üzərində nəzarətə sahib olan işəgötürən isə ərizəçilərin işdən çıxarılması üçün qanuni əsasların mövcudluğunu nümayiş etdirməlidir (*Hoppen və "AB Amber Grid" işçilərinin həmkarlar ittifaqı Litvaya qarşı*, 2023, 230-bu bənd).

94. Digər ayrı-seçkilik işlərində Konvensiya ilə qorunan eyni kateqoriyaya aid olan digər şəxslərin etiqadları və ya əqidələri yetərli sübut təşkil edə bilər. Xorvat dilini zəif bilmələri səbəbindən qaraçı uşaqların yalnız qaraçılar üçün nəzərdə tutulmuş siniflərə yerləşdirilməsi ilə əlaqədar olan *Oršuš və başqaları Xorvatiyaya qarşı* işdə ([BP], 2010) Məhkəmə müəyyən etdi ki, *D.H. və başqaları Çex Respublikasına qarşı* işdən ([BP], 2007) fərqli olaraq, təkcə statistika ayrı-seçkilik prezumpsiyasının (ehtimalının) yaranmasına səbəb olmur. Bununla belə, uşaqların dil biliklərinin kifayət qədər olmamasına görə ayrı-ayrı siniflərə yerləşdirilməsi tədbirinin yalnız qaraçı şagirdlərə şamil edilməsi fərqli rəftara yol verilməsi prezumpsiyasının yaranmasına səbəb olmuşdur.

V. Hər hansı əsasla görə ayrı-seçkilik

95. 14-cü maddə rəftardakı bütün fərqləri deyil, yalnız şəxsləri və ya şəxslərin qruplarını bir-birindən fərqləndirən, identifikasiyalı bilən, obyektiv və ya fərdi xüsusiyyətlərə və yaxud "əlamətlərə" əsaslanan fərqləri qadağan edir (*Molla Sali Yunanıstan qarşı* [BP], 2018, 134-cü bənd; *Fabián Macaristana qarşı* [BP], 2017, 113-cü bənd; *Kiyutin Rusiyaya qarşı*, 2011, 56-cı bənd).

96. Konvensiyanın 14-cü maddəsində ayrı-seçkiliyə qarşı Konvensiya ilə qorunan əsasların tam olmayan siyahısı təqdim edilir, siyahının tam olmadığını "hər hansı əsas" sözlərinin (fransızca "*notamment*") və "hər hansı digər əlamət" ifadəsinin (fransızca "*toute autre situation*") siyahıya daxil edilməsi göstərir (*Clift Birləşmiş Krallığa qarşı*, 2010, 55-ci bənd; *Engel və başqaları Niderlanda qarşı*, 1976, 72-ci bənd; *Carson və başqaları Birləşmiş Krallığa qarşı* [BP], 2010, 70-ci bənd). Bundan əlavə, Məhkəmə "digər əlamət" ifadəsini geniş mənada və müasir şəraitin işığında şərh etmişdir ki, bununla da onun presedent hüququnda Konvensiya ilə qorunan əsasların sayını artıran çoxsaylı presedentlər yer almışdır.

97. Bu baxımdan Məhkəmə vurğulamışdır ki, 14-cü maddədə təsbit olunmuş ayrı-seçkiliyə qadağa yalnız o halda mənə kəsib edir ki, hər bir konkret halda ərizəçinin fərdi situasiyası dəqiq şəkildə həmin maddədə sadalanan meyarlar üzrə nəzərdən keçirilsin. Əks halda, zərərçəkmişin iddialarını onun sözügedən amillərdən birini dəyişdirməklə (məsələn, müəyyən bir vətəndaşlıq əldə etməklə) ayrı-seçkilikdən qurtula biləcəyini əsas gətirərək rədd etmək 14-cü maddəni mahiyyətindən məhrum etmiş olardı (*Andrejeva Latviyaya qarşı* [BP], 2009, 91-ci bənd).

A. Cins

98. Cins əlamətinə görə ayrı-seçkiliyə gəldikdə, Məhkəmə dəfələrlə qeyd edib ki, gender bərabərliyinin təmin edilməsi bu gün Avropa Şurasına üzv dövlətlərdə əsas məqsəddir (*Konstantin Markin Rusiyaya qarşı* [BP], 2012, 127-ci bənd) və prinsipcə, bu cür fərqli rəftarın Konvensiyaya uyğun hesab edilməsi üçün "çox ciddi səbəblər" göstərməlidir (*Abdulaziz, Cabales və Balkandali Birləşmiş Krallığa qarşı*, 1985, 78-ci bənd; *Burghartz İsveçrəyə qarşı*, 1994, 27-ci bənd; *Schuler-Zraggen İsveçrəyə qarşı*, 1993, 67-ci bənd; *Konstantin Markin Rusiyaya qarşı* [BP], 2012, 127-ci bənd; *J.D. və A. Birləşmiş Krallığa qarşı*, 2019, 89-cu bənd; *Beeler İsveçrəyə qarşı* [BP], 2022, 95-ci bənd).

99. Məhkəmə qərara almışdır ki, müəyyən ölkədə adət-ənənələrə, ümumi düşüncələrə və ya üstünlük təşkil edən sosial münasibətlərə istinadlar cinsi mənsəbiyyətə görə fərqli rəftarı əsaslandırmaq üçün yetərli hesab edilmir (*Konstantin Markin Rusiyaya qarşı* [BP], 2012, 127-ci bənd). Məsələn, dövlətlərin ailədə kişinin əsas, qadının isə ikinci dərəcəli rolundan irəli gələn ənənələri tətbiq etməsinə yol verilmir (*Ünal Tekeli Türkiyəyə qarşı*, 2004, 63-cü bənd; *Konstantin Markin Rusiyaya qarşı* [BP], 2012, 127-ci bənd; *Beeler İsveçrəyə qarşı* [BP], 2022, 110-cu bənd). Məsələn, cəmiyyətdə gender rollarının ənənəvi bölgüsünə istinad etməklə kişilərin valideynlik məzuniyyəti hüququndan məhrum edilməsinə haqq qazandırılı bilməz. Qadınların uşaqlara qulluq etməli olan, kişilərin isə ailəni dolandırması olan şəxs olaraq qəbul edilməsi kimi gender stereotipləri özü-özlüyündə fərqli rəftar üçün yetərli əsas sayıla bilməz və bu sözlər irqə, etnik mənşəyə, dərindən rənginə və ya cinsi oriyentasiyaya əsaslanan analogi stereotiplərə də aiddir (*Konstantin Markin Rusiyaya qarşı* [BP], 2012, 143-cü bənd). *Beeler İsveçrəyə qarşı* işdə ([GC], 2022, 113-cü bənd) Məhkəmə hesab etdi ki, ailə başçısını itirməyə görə pensiya almaq imkanları baxımından qadınlar və kişilər arasında fərq qoyan daxili qanunvericilik qadınların təbiəti və ya cəmiyyətdəki rolu ilə bağlı qərəzli münasibətləri və stereotipləri möhkəmləndirir və həm qadınların karyerasına, həm də kişilərin ailə həyatına mənfi təsir göstərir.

100. Məhkəmə müəyyən etmişdir ki, cins əlamətinə əsaslanan fərqli rəftar, aşağıdakı sahələr də daxil olmaqla, müxtəlif sahələrdə 14-cü maddənin pozuntusudur:

- nikahda bərabərlik (*Ünal Tekeli Türkiyəyə qarşı*, 2004; *Burghartz İsveçrəyə qarşı*, 1994; *Nurcan Bayraktar Türkiyəyə qarşı**, 2023);
- məşğulluğa çıxış (*Emel Boyraz Türkiyəyə qarşı*, 2014);
- pensiya yaşı (*Moraru və Marin Rumıniyaya qarşı*, 2022; *Pajqk və başqaları Polşaya qarşı*, 2023);
- valideynlik məzuniyyəti və müavinətləri (*Konstantin Markin Rusiyaya qarşı* [BP], 2012; *Gruba və başqaları Rusiyaya qarşı*, 2021);
- ailə başçısını itirməyə görə pensiyalar (*Willis Birləşmiş Krallığa qarşı*, 2002; *Beeler İsveçrəyə qarşı* [BP], 2022);
- vətəndaş öhdəlikləri (*Zarb Adami Maltaya qarşı*, 2006; *Karlheinz Schmidt Almaniyaya qarşı*, 1994);
- ailənin birləşməsi (*Abdulaziz, Cabales və Balkandali Birləşmiş Krallığa qarşı*, 1985);
- uşaqların soyadları (*Cusan və Fazzo İtaliyaya qarşı*, 2014; *León Madrid İspaniyaya qarşı*, 2021); yaxud
- məişət zorakılığı (*Opuz Türkiyəyə qarşı*, 2009; *Volodina Rusiyaya qarşı*, 2019; *Tkheldize Gürcüstana qarşı*, 2021; *A.E. Bolqarıstana qarşı*, 2023).

101. *Carvalho Pinto de Sousa Morais Portuqaliyaya qarşı* işdə (2017) Məhkəmə qərara aldı ki, araşdırılan məsələ milli məhkəmələrin tibbi səhlənkarlıqla bağlı icraat zamanı belə bir düşüncədən çıxış etməsindən ibarətdir ki, cinsi əlaqə daha gənc yaşda birsinə nisbətən əlli yaşlı qadın və iki uşaq anası üçün o qədər də vacib deyil. Bu düşüncə qadın cinsliliyi ilə bağlı ənənəvi fikrin mahiyyətə uşaq dünyaya gətirmək məqsədləri ilə bağlı olduğunu əks etdirir və beləliklə, qadınların bir insan kimi öz potensialını reallaşdırması üçün cinsliliyin fiziki və psixoloji əhəmiyyətinə məhəl qoymurdu.

102. Ümumiyyətlə, 1 sayılı Protokolun 1-ci maddəsi ilə əlaqəli şəkildə götürülmüş 14-cü maddə kontekstində Məhkəmə “açıq-aydın əğlabatan əsasla söykənməyən” ayrı-seçkilik testini yalnız iddia edilən fərqli rəftarın tarixi bərabərsizliyi düzəltmək üçün nəzərdə tutulmuş keçid tədbirindən irəli gəlmiş hallara tətbiq edir (*Stec və başqaları Birləşmiş Krallığa qarşı* [BP], 2006, 61-66-cı bəndlər; *Runkee və White Birləşmiş Krallığa qarşı*, 2007, 40-41-ci bəndlər; *Britaniya Qurx Xeyriyyə Fondu və başqaları Birləşmiş Krallığa qarşı*, 2016, 81-ci bənd). Məsələn, Məhkəmə etiraf etmişdir ki, dövlət pensiya sistemində kişilərə və qadınlara münasibətdə fərqli rəftar məqbuldur, çünki bu, iki cins arasında faktiki bərabərsizlikləri düzəltməyə yönəlmiş pozitiv tədbirlərin bir formasıdır (*Stec və başqaları Birləşmiş Krallığa qarşı* [BP], 2006, 61-ci bənd; *Andrle Çex Respublikasına qarşı*, 2011, 60-cı bənd). Eynilə, cinayət törətmiş qadınların ömürlük həbs cəzasından azad edilməsi ilə əlaqədar olan *Khamtokhu və Aksenchik Rusiyaya qarşı* işdə ([BP], 2017) də Məhkəmə qadınların həbsxana mühitində gender əsaslı zorakılıqdan, pis rəftardan və cinsi qısnamadan müdafiə edilməli olduğunu, habelə hamiləliyin və analığın müdafiəsi ehtiyaclarını nəzərə aldı (82-ci bənd). Həmçinin *Alexandru Enache Rumıniyaya qarşı* işdə (2017) Məhkəmə bu qənaətə gəldi ki, azyaşlı uşaqların ataları üçün deyil, anaları üçün azadlıqdan məhrumetmə cəzasının təxirə salınmasına icazə verən milli qanunvericiliyə belə bir əsasla haqq qazandırmaq olar ki, uşağın həyatının birinci ili ərzində ana ilə uşağı arasındakı xüsusi bağlılığın nəzərə alınması gərəkdir (76-cı bənd).

103. Söhbət əmlak məsələləri kontekstində keçid tədbirlərindən getmirsə və iddia edilən ayrı-seçkilik cins əlamətinə əsaslanıbsa, ərizəçilərə münasibətdə mübahisələndirilən tədbirə haqq qazandırmaq üçün “olduqca ciddi səbəblər” tələb olunur. Ərizəçinin ciddi məişət zorakılığı qurbanlarının müdafiəsi üçün nəzərdə tutulmuş “sığınacaq sxeminə” uyğun olaraq sığınacağa yerləşdirildiyi *J.D. və A. Birləşmiş Krallığa qarşı* işdə (2019) Məhkəmə müəyyən etdi ki, ərizəçinin mənzil təminatı müavinətinin azaldılması bu sxemin məqsədləri (onun öz təhlükəsizliyi naminə öz evində qalmasına imkan yaratmaq) ilə ziddiyyət təşkil edir və bir qanuni məqsədin digərindən üstünlüyünü əsaslandırmaq üçün heç bir ciddi səbəb göstərilməyib.

104. *Jurčić Xorvatiyaya qarşı* işdə (2021) Məhkəmə ilk dəfə olaraq qadının hamiləliyinə görə ayrı-seçkiliyə məruz qaldığına dair qərar qəbul etdi. Ekstrakorporal (süni) mayalanma prosedurundan keçdikdən on gün sonra işə başlayan ərizəçi hamiləliklə bağlı ağırlaşmalar səbəbindən sonradan xəstəlik məzuniyyətinə çıxmışdı. Onun sığorta üçün ərizəsinə yenidən baxıldı və müraciəti rədd edildi, müvafiq orqanlar onun işə götürülməsinin yalan məlumatlara əsaslandığı qənaətinə gəldilər. Hamiləlik səbəbi ilə yalnız qadınların fərqli rəftara məruz qala biləcəyinə görə, Məhkəmə qərara aldı ki, bu cür fərqli rəftar əsaslandırılmadığı halda cins əlamətinə görə birbaşa ayrı-seçkiliyə bərabərdir. Bundan başqa, Məhkəmə hamilə qadınları hədəfə alan ölkədaxili praktikanın

mövcud olduğunu müəyyən etdi, belə ki, onlar hamiləlik dövründə əmək müqaviləsi bağlayarkən müqavilənin etibarlılığı tez-tez yoxlanılırdı, halbuki daxili qanunvericilik işəgötürənin hamilə qadını hamiləliyi səbəbindən işə qəbul etməkdən imtina etməsinə icazə vermir. Ərizəçinin işi ilə bağlı qərar verərkən, milli hakimiyyət orqanları ekstrakorporal mayalanma səbəbindən ərizəçinin tibbi cəhətdən işə başlamağa yararsız olduğu qənaətinə gəlməklə kifayətlənmiş və beləliklə, onun hamiləliyi təsdiqlənənə qədər işə düzəlməkdən çəkinməli olduğunu hesab etmişdilər. Bu həm daxili, həm də beynəlxalq hüquqa birbaşa zidd idi və ərizəçinin mümkün hamiləliyinə görə hər hansı iş axtarmaqdan çəkindirilməsinə bərabər idi. Nəhayət, Məhkəmə həm də milli hakimiyyət orqanlarının gəldiyi qənaətin arxasındakı məna ilə bağlı narahatlığını ifadə etdi, belə ki, gender stereotiplərinə bərabər olan həmin qənaətə görə, qadınlar hamiləlik dövründə və ya hamiləlik ehtimalı mövcud olan dövrdə işləməməli və ya iş axtarmamalı idilər. Əksinə, *Napotnik Rumıniyaya qarşı* işdə (2020) Məhkəmə müəyyən etdi ki, ərizəçinin hamiləliyinə görə xaricdə diplomatik ezamiyyətinə vaxtından əvvəl xitam verilməsi diplomatik missiyanın funksional imkanlarının təmin edilməsi və saxlanması və nəticə etibarilə digər şəxslərin hüquqlarının müdafiəsi üçün zəruri idi. Milli hakimiyyət orqanları həmin fərqli rəftarı əsaslandırmaq üçün münasib və yetərli əsaslar təqdim etmişdilər və beləliklə, ərizəçiyə qarşı ayrı-seçkilik baş verməmişdi.

105. *Nurcan Bayraktar Türkiyəyə qarşı** işdə (2023) Məhkəmə müəyyən etdi ki, hamilə olmadığını sübut etmək üçün tibbi müayinədən keçmədən qadının artıq boşanmış olan və yenidən ailə qurmaq istəyən qadınlar üçün müəyyən edilmiş 300 günlük gözləmə müddətindən azad edilməsi barədə müraciətinin rədd edilməsi 12-ci maddə ilə əlaqəli şəkildə götürülmüş 14-cü maddənin pozuntusu olmaqla cins əlamətinə görə ayrı-seçkilik təşkil edir. Hətta valideynlik faktının müəyyənləşdirilməsinin boşanmış qadınlar üçün müəyyən edilmiş gözləmə müddətinə haqq qazandıran qanuni məqsəd olduğunu fərz etsək belə, Məhkəmə bu məqsədi mənasız və səmərəsiz hesab etdi və eyni zamanda milli məhkəmənin istinad etdiyi amilin, yəni qadınların ana kimi potensial roluna və uşaq dünyaya gətirmək qabiliyyətinə görə cəmiyyət qarşısında vəzifə daşması düşüncəsinin cinsiyətçi stereotiplər olduğunu qeyd etdi.

106. Pensiya çıxma şərtləri kişilər üçün nəzərdə tutulmuş şərtlərdən fərqli olan qadın dövlət qulluqçularının vəziyyətinə aid olan *Moraru və Marin Rumıniyaya qarşı* işdə (2022) Məhkəmə müəyyən etdi ki, qadınlara pensiya yaşına çatdıqdan sonra (və kişilər üçün müəyyən edilmiş pensiya yaşına çatana qədər) işləmək imkanının verilməməsi cins əlamətinə əsaslanan ayrı-seçkilik təşkil etmişdir ki, mövcud vəziyyətdə bunun üçün nə obyektiv əsas, nə də zərurət vardı (123-cü bənd).

107. *Pajqk və başqaları Polşaya qarşı* işdə (2023) Məhkəmə belə nəticəyə gəldi ki, kişilər və qadınlar arasında hakim qismində səlahiyyətlərinə vaxtından əvvəl xitam verilməsi üçün bu yaxınlarda müəyyən edilmiş yaş fərqi cins əlamətinə görə ayrı-seçkilik təşkil edir (260-263-cü bəndlər).

108. Məhkəmə həmçinin məişət zorakılığı ilə bağlı bir sıra işlərə 14-cü maddə ilə əlaqəli şəkildə götürülmüş 2 və/və ya 3-cü maddələr üzrə baxmışdır. Məhkəmə birmənalı şəkildə hesab etmişdir ki, məişət zorakılığı gender əsaslı zorakılığın bir formasıdır, o isə öz növbəsində qadınlara qarşı ayrı-seçkiliyin bir formasıdır (*Opuz Türkiyəyə qarşı*, 2009, 184-191-ci bəndlər; *Halime Kılıç Türkiyəyə qarşı*, 2016, 113-cü bənd; *M.G. Türkiyəyə qarşı*, 2016, 115-ci bənd; *Tkhelidze Gürcüstana qarşı*, 2021). Bu baxımdan, dövlətin qadınları məişət zorakılığından müdafiə etməməsi onların qanunla müəyyən edilmiş bərabər müdafiə hüququnu poza bilər və müdafiənin təmin edilməməsinin qəsdən baş verib-verməməsi əhəmiyyət daşıyır (*Talpis İtaliyaya qarşı*, 2017, 141-ci bənd; *Opuz Türkiyəyə qarşı*, 2009, 191-ci bənd; *Eremia Moldova Respublikasına qarşı*, 2013, 85-ci bənd; *T.M. və C.M. Moldova Respublikasına qarşı*, 2014, 57-ci bənd).

109. Bu növ işlərdə ilkin əlamətlərə görə ayrı-seçkilik barədə iddia irəli sürə bilməsi üçün ərizəçinin Məhkəməyə adekvat və yetərli elementlər təqdim etməsi kifayətdir ki, bununla da sübut etmə yükü cavabdeh dövlətin üzərinə keçmiş olur və o, cins əlaməti ilə əlaqədar əlverişsiz durumu aradan qaldırmaq üçün hansı tədbirlər gördüyünü nümayiş etdirməlidir. Adekvat sübutlar hakimiyyət orqanlarının və ya akademik təsisatların statistik məlumatlarından və yaxud qeyri-hökumət təşkilatlarının və ya beynəlxalq müşahidəçilərin hesabatlarından əldə edilə bilər. Həmin sübutlar göstərməlidir ki: (i) məişət zorakılığı əsasən qadınlara təsir edir; və (ii) hakimiyyət orqanlarının ümumi münasibəti bu cür zorakılıq üçün əlverişli mühit yaratmışdır.

110. Milli hakimiyyət orqanlarının ərizəçini və qızlarını məişət zorakılığından müdafiə etmək üçün adekvat tədbirlər görməməsinə aid olan *Eremia Moldova Respublikasına qarşı* işdə (2013) Məhkəmə müəyyən etdi ki,

hakimiyyət orqanlarının hərəkətləri (hərəkətsizliyi) birinci ərizəçiyə qarşı əri tərəfindən törədilən zorakılığın aradan qaldırılmasında sadəcə uğursuzluq və ya gecikmə xarakteri daşımamış, bu cür zorakılığa dəfələrlə göz yummağa bərabər olmuş, bir qadın kimi birinci ərizəçiyə qarşı ayrı-seçkilik münasibətini əks etdirmişdir (89-cu bənd; həmçinin bax: [Mudric Moldova Respublikasına qarşı](#), 2013, 63-cü bənd).

111. [Volodina Rusiyaya qarşı](#) işdə (2019) Məhkəmə müəyyən etdi ki, məişət zorakılığını ayrıca cinayət əməli və ya digər cinayətlərin ağırlaşdırıcı elementi kimi müəyyən etməyən və cinayət təqibinin başlanılması üçün tələb olunan xəsarətlərin ağırlıq dərəcəsinin minimum həddini müəyyən etməyən Rusiyanın qanunvericilik bazası dövlətin məişət zorakılığının bütün formalarını cəzalandıran və qurbanlar üçün yetərli təminatlar təqdim edən sistem yaratmaqdan və onu effektiv şəkildə tətbiq etməkdən ibarət pozitiv öhdəliyinin tələblərinə cavab vermir. Məişət zorakılığının anlayışını müəyyən edən və onun sistemli şəkildə aradan qaldırılmasını nəzərdə tutan qanunvericiliyin olmaması hakimiyyət orqanlarının Rusiyada məişət zorakılığı probleminin ciddiliyini və miqyasını və onun qadınlara qarşı ayrı-seçkilik xarakterli təsirini etiraf etmək istəmədiyini göstərir. Uzun illər məişət zorakılığına şərait yaradan mühitə dözməklə, Rusiyanın hakimiyyət orqanları qadınların pis rəftara və ya fiziki toxunulmazlıqlarına qarşı hücumlara məruz qalmaq qorxusundan azad yaşamasına və qanun əsasında bərabər müdafiə hüququndan faydalanmasına imkan verən real gender bərabərliyi üçün şərait yarada bilməmişlər. [Tunikova və başqaları Rusiyaya qarşı](#) işdə (2021) Məhkəmə bu qənaətləri təkrarladı və qeyd etdi ki, cavabdeh hökumət Konvensiya üzrə öhdəliklərini tez bir zamanda yerinə yetirmək üçün təfəssilatlı ümumi tədbirlər görməlidir.

112. Ərizəçinin son nəticədə oğlunun əri tərəfindən öldürülməsinə gətirib çıxarmış bir sıra məişət zorakılığı insidentlərinə məruz qaldığı [Talpis İtaliyaya qarşı](#) işdə (2017) Məhkəmə hesab etdi ki, ərizəçi məişət zorakılığı faktının mövcudluğunu ilkin olaraq bir neçə orqanın rəyləri vasitəsilə nümayiş etdirmiş və həmin rəylər, birincisi, məişət zorakılığının təsirinə ilk növbədə qadınların məruz qaldığını və çoxlu sayda qadının hazırkı və ya keçmiş cinsi tərəf-müqabiləri tərəfindən öldürüldüyünü və ikincisi, İtaliyada məişət zorakılığına sosial-mədəni dözümlülük münasibətinin davam etdiyini göstərmişdir. Ərizəçi həmçinin nümayiş etdirmişdir ki, konkret olaraq onun işində hakimiyyət orqanları uzun müddət fəaliyyətsiz qalmışlar. Son dövrə aid olan [Landi İtaliyaya qarşı](#) işdə (2022) Məhkəmə qeyd etdi ki, 2017-ci ildə [Talpis işi](#) üzrə qərarın qəbulundan bəri İtaliya dövləti İstanbul Konvensiyasının həyata keçirilməsi məqsədilə çoxsaylı tədbirlər həyata keçirib və bununla da qadınlara qarşı zorakılığın qarşısının alınması və onunla mübarizə üçün əsl siyasi iradə nümayiş etdirib. Belə dəyişikliklərin baş verdiyi hüquqi şəraitdə ərizəçi məişət zorakılığının qurbanı olan qadınların səmərəli müdafiəsinin təmin edilməsinə mane olan, ədliyyə sistemində davam edən geniş yayılmış hərəkətsizlik hallarına və ya onun işi ilə bağlı həyata keçirilmiş tədbirlərin və ya praktik addımların ayrı-seçkilik xarakteri daşıdığına dəlalət edən sübutlar ortaya qoya bilməyib.

113. [Tkheldze Gürcüstana qarşı](#) işdə (2021) ərizəçinin qızı cinsi tərəf-müqabili tərəfindən zorakılığa məruz qalmış və son nəticədə öldürülmüşdü. Sistemdən qaynaqlanan uğursuzluqlar və gender əsaslı ayrı-seçkilik fonunda məişət zorakılığının əsasən qadınlara təsir etdiyini göstərən (onlar qurbanların təxminən 87%-ni təşkil edirdi) müvafiq statistik məlumatlara əsaslanaraq və bir sıra nüfuzlu beynəlxalq monitoring qurumlarının, habelə Gürcüstan Xalq Müdafiəçisi Aparatının qadınlara qarşı zorakılığın səbəblərinin ayrı-seçkilik yaradan gender stereotipləri və patriarxal münasibətlə əlaqəli olduğuna dair rəylərini nəzərə alaraq, Məhkəmə müəyyən etdi ki, milli hakimiyyət orqanları ərizəçinin işində qurbanı müdafiə etmək və polisin hərəkətsizliyini aradan qaldırmaq üçün qabaqlayıcı tədbirlər görməmişlər (həmçinin bax: [A və B Gürcüstana qarşı](#), 2022).

114. [A.E. Bolqarıstana qarşı](#) işdə (2023) o zaman yetkinlik yaşına çatmayan ərizəçi cinsi tərəf-müqabilinin törətdiyi məişət zorakılığının qurbanına çevrilmişdi. Onun tərəfindən təqdim edilən və Bolqarıstana qarşı qaldırılmış əvvəlki məişət zorakılığı işlərində Bolqarıstanda məişət zorakılığının əsasən qadınlara təsir göstərdiyini nümayiş etdirən statistik dəlillərə əsaslanaraq (118-119-cu bəndlər), Məhkəmə hesab etdi ki, hakimiyyət orqanları məişət zorakılığı qurbanlarının müdafiəsinə və hüquqpozanların məsuliyyətə cəlb edilərək cəzalandırılmasına yönəlmiş hər hansı konkret siyasətin olduğunu və hansı nəticələrin əldə edildiyini göstərə bilməmiş (120-ci bənd) və həmçinin ərizəçinin Bolqarıstanda məişət zorakılığı ilə bağlı məsələlərdə ümumi institusional passivliyin mövcud olduğu barədə irəli sürdüyü iddianı təkzib edə bilməmişlər (122-ci bənd).

B. İrq və dərinin rəngi

115. Etnik mənsubiyyət və irq anlayışları əlaqəli olan və müəyyən dərəcədə üst-üstə düşən anlayışlardır (*Sejdić və Finci Bosniya və Herseqovinaya qarşı* [BP], 2009, 43-cü bənd; *Timishev Rusiyaya qarşı*, 2005, 56-cı bənd). İrq anlayışı insanların dərisinin rəngi və ya üz xüsusiyyətləri kimi morfoloji əlamətlər əsasında növlərə bölünməsinə nəzərdə tutan bioloji təsnifat ideyasından qaynaqlandığı halda, etnik mənsubiyyət anlayışının kökündə xüsusən ümumi milliyyət, tayfa mənsubiyyəti, din, ortaq dil və ya ümumi mədəniyyət və ənənələrə söykənən mənşə və tarixçə ilə xarakterizə olunan sosial qruplar ideyası dayanır (*Sejdić və Finci Bosniya və Herseqovinaya qarşı* [BP], 2009, 43-cü bənd; *Timishev Rusiyaya qarşı*, 2005, 55-ci bənd).

116. Şəxsin faktiki və ya güman edilən etnik mənşəyinə əsaslanan ayrı-seçkilik irqi ayrı-seçkiliyin bir formasıdır (*Sejdić və Finci Bosniya və Herseqovinaya qarşı* [BP], 2009, 43-cü bənd; *Timishev Rusiyaya qarşı*, 2005, 55-ci bənd). İrqi zorakılıq kimi irqi ayrı-seçkilik də xüsusilə zərərli haldır və onun təhlükəli nəticələri nəzərə alınaraq hakimiyyət orqanları tərəfindən xüsusi sayıqlıq və sərt reaksiya tələb olunur. Məhz bu səbəbdən hakimiyyət orqanları irqçiliklə mübarizə aparmaq üçün bütün mövcud vasitələrdən istifadə etməli, bununla da müxtəlifliyin təhlükə kimi deyil, zənginlik mənbəyi kimi qəbul edildiyi cəmiyyətin qurulmasını nəzərdə tutan demokratik baxışı möhkəmləndirməlidirlər (*Sejdić və Finci Bosniya və Herseqovinaya qarşı* [BP], 2009, 43-cü bənd; *Nachova və başqaları Bolqarıstana qarşı* [BP], 2005, 145-ci bənd; *Timishev Rusiyaya qarşı*, 2005, 56-cı bənd; *Soare və başqaları Rumıniyaya qarşı*, 2011, 201-ci bənd; *Stoica Rumıniyaya qarşı*, 2008, 117-ci bənd).

117. Bu kontekstdə fərqli rəftar irqi və ya etnik mənsubiyyətə əsaslandığında, obyektiv və əqlabətən əsaslandırma anlayışı mümkün qədər dar çərçivədə şərh edilməlidir (*D.H. və başqaları Çex Respublikasına qarşı* [BP], 2007, 196-cı bənd; *Sejdić və Finci Bosniya və Herseqovinaya qarşı* [BP], 2009, 44-cü bənd). Yalnız və ya həlledici dərəcədə insanın etnik mənşəyinə əsaslanan heç bir fərqli rəftar plüralizmə və müxtəlif mədəniyyətlərə hörmət prinsipləri əsasında qurulmuş müasir demokratik cəmiyyətdə obyektiv əsasla malik rəftar sayıla bilməz (*D.H. və başqaları Çex Respublikasına qarşı* [BP], 2007, 176-cı bənd; *Sejdić və Finci Bosniya və Herseqovinaya qarşı* [BP], 2009, 43-cü bənd; *Timishev Rusiyaya qarşı*, 2005, 58-ci bənd).

118. Məhkəmə polis tərəfindən (*Nachova və başqaları Bolqarıstana qarşı* [BP], 2005; *B.S. İspaniyaya qarşı*, 2012; *Stoica Rumıniyaya qarşı*, 2008; *Bekos və Koutropoulos Yunanıstana qarşı*, 2005; *Turan Cakir Belçikaya qarşı*, 2009; *Adzhigitova və başqaları Rusiyaya qarşı*, 2021) və yaxud ayrı-ayrı şəxslər tərəfindən törədilmiş bir sıra irqi zorakılıq işlərinə baxmışdır (*Abdu Bolqarıstana qarşı*, 2014; *Moldovan və başqaları Rumıniyaya qarşı* (*№ 2*), 2005; *Šečić Xorvatiyaya qarşı*, 2007; *Makhashevy Rusiyaya qarşı*, 2012; *Fedorchenko və Lozenko Ukraynaya qarşı*, 2012).⁴

119. Bu baxımdan Konvensiya orqanları həmçinin qəbul etmişlər ki, irqi əsaslı ayrı-seçkilik özü-özlüyündə müəyyən hallarda 3-cü maddədə nəzərdə tutulmuş “ləyaqəti alçaldan rəftara” bərabər ola bilər (*Asiya mənşəli şərqli afrikalılar Birləşmiş Krallığa qarşı*, 1973, Komissiyanın məruzəsi; *Abdu Bolqarıstana qarşı*, 2014, 23-cü bənd).

120. İrqçi münasibətin zorakılığa səbəb olması ilə bağlı şübhələr olduqda, rəsmi araşdırmanın operativ və qərəzsiz şəkildə aparılması xüsusilə vacibdir. Bundan əlavə, şübhəli irqçi münasibətdən irəli gələn zorakılıq insidentlərini araşdırarkən, dövlət orqanlarının hər hansı irqçi motivlərin olub-olmadığını müəyyən etmək və insanın etnik mənşəyinə əsaslanan nifrət və ya qərəz hisslərinin hadisələrdə rol oynayıb-oynadığını müəyyənləşdirmək üçün bütün əqlabətən tədbirləri görməsi tələb olunur. Bu tədbirləri görərkən irqçiliyin və etnik nifrətin cəmiyyət tərəfindən pisləndiyini davamlı olaraq iddia etməyin və hakimiyyət orqanlarının azlıqları irqi zorakılıq təhlükəsindən qorumaq qabiliyyətinə azlıqların inamını qoruyub saxlamağın zəruriliyini nəzərə almaq lazımdır (*Nachova və başqaları Bolqarıstana qarşı* [BP], 2005, 160-cı bənd; *Abdu Bolqarıstana qarşı*, 2014, 29-cu bənd). Beləliklə, hakimiyyət orqanlarının irqçi münasibət ilə müəyyən zorakılıq aktı arasında mümkün əlaqəni axtarmaq öhdəliyi təkcə Konvensiyanın 2 və 3-cü maddələrindən irəli gələn prosessual öhdəliklərin bir aspekti deyil, həm də 2 və 3-cü maddələrlə əlaqəli şəkildə götürülmüş Konvensiyanın 14-cü maddəsinin dövlətlərin üzərinə qoyduğu vəzifənin bir hissəsidir (*Nachova və başqaları Bolqarıstana qarşı* [BP], 2005, 160-cı bənd; *Abdu Bolqarıstana qarşı*, 2014, 31-ci bənd; *Menson və başqaları Birləşmiş Krallığa qarşı* (qərarad), 2003).

4. Aşağıda “Ayrı-seçkilikdən irəli gələn zorakılıq” bölməsinə bax.

121. Bundan başqa, cinsi tərəf-müqabilinin qaraçı etnik mənsubiyyətinə görə ərizəçinin hücumu məruz qaldığı *Škorjanec Xorvatiyaya qarşı* işdə (2017) Məhkəmə irqi motivli zorakılıq aktının araşdırılması vəzifəsinin əhatə dairəsini müəyyən etdi. Belə ki, 3-cü maddə ilə əlaqəli şəkildə götürülmüş 14-cü maddə təkcə qurbanın faktiki və ya güman edilən fərdi əlamətlərinə və ya xüsusiyyətlərinə əsaslanan zorakılıq hərəkətlərinə deyil, həm də qurbanın faktiki və ya güman edilən konkret əlamətə və ya Konvensiya ilə qorunan xüsusiyyətə malik olan başqa bir şəxslə faktiki və ya güman edilən əlaqəsinə və ya münasibətinə əsaslanan zorakılıq aktlarına şamil olunur.

122. Polisin qaraçı sakinləri anti-qaraçı kütlə tərəfindən evlərinə əvvəlcədən planlaşdırılmış hücumdan müdafiə etməməsinə aid olan *Burlya və başqaları Ukraynaya qarşı* işdə (2018) Məhkəmə 8-ci maddə ilə əlaqəli şəkildə götürülən 14-cü maddənin pozulduğunu müəyyən etdi. Baxmayaraq ki bəzi ərizəçilər hadisələr baş verən zaman kənddə deyildilər və heç bir fiziki zorakılığa məruz qalmamışdılar, Məhkəmə xüsusilə heç bir araşdırmanın aparılmadığını və hücumu görə heç kəsin məsuliyyətə cəlb olunmadığını nəzərə aldı.

123. *Paketova və başqaları Bolqarıstana qarşı* işdə (2022) Məhkəmə 14-cü maddə ilə birlikdə götürülən 8-ci maddənin pozulduğunu müəyyən etdi, belə ki, etirazçıların faktiki olaraq ərizəçilərin evinin yaxınlığına gəldiyi müəyyən edilməsə də, ərizəçilər kəndlərində dəfələrlə təkrarlanan anti-qaraçı yürüşləri fonunda əsaslı olaraq ehtiyat edib evlərini tərk etmək məcburiyyətində qalmışdılar, rəsmi şəxslər isə qaraçıların evlərinə qayıtmasının əleyhinə olduqlarını dəfələrlə açıq şəkildə nümayiş etdirmişdilər ki, bu da ərizəçilərin dinc şəraitdə evlərinə qayıtması qarşısında əsl maneə idi.

124. Məhkəmə həmçinin qaraçı şagirdlərin təhsil hüququ ilə bağlı bir sıra işlərdə 1 sayılı Protokolun 2-ci maddəsi ilə əlaqəli şəkildə götürülmüş 14-cü maddənin pozulduğunu müəyyən etmişdir (*D.H. və başqaları Çex Respublikasına qarşı* [BP], 2007; *Horváth və Kiss Macarıstana qarşı*, 2013; *Oršuš və başqaları Xorvatiyaya qarşı* [BP], 2010; *Lavida və başqaları Yunanıstana qarşı*, 2013; *Sampanis və başqaları Yunanıstana qarşı*, 2008; *Elmazova və başqaları Şimali Makedoniyaya qarşı*, 2022; *Szolcsan Macarıstana qarşı*, 2023).⁵

125. Bundan əlavə, xüsusilə qaraçılara qarşı ayrı-seçkiliklə əlaqədar olaraq Məhkəmə dəfələrlə vurğulamışdır ki, keşməkeşli tarixləri və daim yurdlarından qovulmaları nəticəsində qaraçılar əlverişsiz və həssas durumda olan xüsusi nov azlığa çevriliblər (*D.H. və başqaları Çex Respublikasına qarşı* [BP], 2007, 182-ci bənd). Buna görə də, həm müvafiq normativ hüquqi aktların, həm də ayrı-ayrı hallarda qərarların qəbul edilməsində onların ehtiyaclarına və fərqli həyat tərzinə xüsusi diqqət yetirilməlidir (*eyni qərar*, 181-ci bənd).

126. *Terna İtaliyaya qarşı* işdə (2021) ərizəçinin nəvəsi kriminal mühitdə yaşadığı və ərizəçi onun qayğısına qala bilmədiyi üçün dövlət himayəsinə götürülmüşdü. Uşağın qaraçı icmasının digər üzvləri tərəfindən oğurlanması riski ilə əlaqədar olaraq uşağın qəyyumu məhkəmədən ərizəçinin nəvəsi ilə əlaqəsinə tamamilə dayandırmağı xahiş etsə də, bu təklif məhkəmə tərəfindən rədd edilmişdi. Məhkəmə İtaliyada sistemli problemə görə ərizəçi ilə onun nəvəsi arasında heç vaxt görüş olmaması səbəbindən 8-ci maddənin pozulduğunu müəyyən etdi. Bununla belə, İtaliyada çoxlu sayda qaraçı uşaqların himayəyə götürüldüyünü göstərən mövcud məlumatlara baxmayaraq, hazırkı işdə milli məhkəmələr uşağın etnik mənşəyinə aid arqumentlərdən istifadə etməmiş, əksinə, onların addımları konkret olaraq uşağın üstün maraqlarının müdafiəsinə yönəlmişdi. Üstəlik, qəyyumun mülahizələri qərəzliliyi əks etdirsə də və onları uğursuz qeydlər kimi rədd etmək mümkün olmasa da, onlar özlüyündə milli məhkəmələrin qərarlarının uşağın etnik mənşəyinə əsaslandığı qənaətinə gəlmək üçün kifayət deyildi.

127. Ayrı-seçkiliyə yol verməmək barədə müddəaların irqi/etnik əlamət əsasında pozulduğunun Məhkəmə tərəfindən müəyyən edildiyi digər işlər aşağıdakılarla əlaqədar olmuşdur: ölkədəki ən yüksək postlara öz namizədliyini irəli sürmək hüququna malik olmaq üçün Bosniya və Herseqovinanın üç “təsisçi xalqından” birinə mənsub olma tələbi (*Sejdić və Finci Bosniya və Herseqovınaya qarşı* [BP], 2009), Rusiyada

5. Aşağıda “Təhsil hüququ” bölümünə bax.

çəçen xalqının hərəkət azadlığı hüququ, o cümlədən ərəzəçinin bu hüququnun yalnız etnik mənşəyinə görə məhdudlaşdırılması (*Timishev Rusiyaya qarşı*, 2005), ailənin birləşməsinə dair qaydaların müxtəlif etnik mənşəli şəxslərə qeyri-mütənasib dərəcədə qərəzli təsir göstərməsi (*Biao Danimarkaya qarşı* [BP], 2016).

128. Məhkəmə müəyyən etdi ki, ərəzəçilərin səsvermə hüquqları milli azlıqların səsvermə sistemindəki çatışmazlıqlar səbəbindən pozulub, həmin çatışmazlıqlar səsvermənin gizliliyinə, seçicilərin azad siyasi seçiminə təsir edib və milli azlıq namizədinin parlamentdə yer əldə etməsini qeyri-mümkün edib (*Bakirdzi və E.C. Macaristana qarşı*, 2022)⁶.

129. *Budinova və Chaprazov Bolqarıstana qarşı* and *Behar və Gutman Bolqarıstana qarşı* işlər siyasətçi tərəfindən birinci halda qaraçılar, ikinci halda isə yəhudilər əleyhinə səsləndirilən nifrət nitqindən fərdləri qorumaqdan ibarət pozitiv öhdəliyini dövlətin yerinə yetirməməsi ilə bağlı idi. Məhkəmə belə ifadələrin hansı hallarda "şəxsi həyat" anlayışının əhatə dairəsinə düşdüyünə aydınlıq gətirdi və Bolqarıstanın hakimiyyət orqanlarını siyasətçinin bəyanatlarının çalarını adekvat şəkildə qiymətləndirmədiklərinə görə tənqid etdi. Faktiki olaraq, mübahisələndirilən bəyanatlarla bağlı ifadə azadlığına əhəmiyyətli dərəcədə önəm verməklə və onların, müvafiq olaraq, Bolqarıstanda yaşayan etnik yəhudi və qaraçılar olan ərəzəçilərin şəxsi həyatına hörmət hüququna təsirinin önəmini azaltmaqla, milli məhkəmələr Məhkəmənin presedent hüququna uyğun olaraq zəruri balanslaşdırma aparmamış və beləliklə ərəzəçilərin etnik mənşəyinə görə ayrı-seçkiliyə məruz qalmasına adekvat reaksiya verməkdən və onların "şəxsi həyatına" hörmət edilməsini təmin etməkdən ibarət pozitiv öhdəliklərinə əməl etməmişdilər.

130. *Muhammad İspaniyaya qarşı* işdə (2022) hər ikisi eyni etnik mənşəli Pakistan vətəndaşı olan ərəzəçidən və dostundan, iddiaya əsasən, yalnız irqi mənsubiyyətlərinə görə küçədə özlərini təqdim etmələri tələb olunmuşdu. *Basu Almaniya qarşı* işdə (2022) polis, iddiaya əsasən, tünd dəri rənginə görə qatarda Hindistan əsilli Almaniya vətəndaşı olan ərəzəçinin və qızının şəxsiyyətini yoxlamışdı. *Wa Baile İsveçrəyə qarşı** işdə (2024) ərəzəçi, iddiaya əsasən, yalnız tünd dəri rənginə görə dəmiryol vağzalında saxlanılmış və üzərində axtarış aparılmışdı.

131. Bununla belə, Məhkəmə Konvensiyanın substantiv maddəsinin ayrıca pozuntusunu artıq aşkar edibse, 14-cü maddə üzrə şikayətə baxmamaq barədə qərar qəbul edə bilər. Məsələn, qaraçı qadınının məlumatlı razılığı olmadan qısırlanmasına (sterilizasiyasına) aid olan *V.C. Slovakiya qarşı* işdə (2011) Məhkəmə 3-cü (işgəncənin qadağan olunması) və 8-ci (şəxsi həyata və ailə həyatına hörmət hüququ) maddələrin pozulduğunu müəyyən etmiş, ərəzəçinin 14-cü maddə üzrə şikayətinə isə ayrıca baxmağı zəruri hesab etməmişdir.

C. Dil

132. Məhkəmənin dil əlamətinə görə ayrı-seçkilik məsələsini araşdırdığı aparıcı iş Belçikanın təhsil sistemində dillərin tədrisi ilə əlaqədar olan, 1968-ci ildə baxılmış *Dillərlə bağlı Belçika işidir* (1968). Dövlət sakinlərin holland dilində danışdığı birdilli regionda fransız dilinin tədris dili kimi istifadə olunduğu ibtidai məktəb təhsilini təşkil etməkdən və ya subsidiyalaşdırmaqdan imtina etmişdi. Məhkəmənin fikrincə, fərqli rəftara haqq qazandırmaq olardı, belə ki, iki region əsasən birdilli olduğu üçün hər iki dildə tədrisi təşkil etmək mümkün olmayacaqdı. Bundan əlavə, holland dilli bölgələrdə ailələrin fransız dilində özəl təhsildən istifadə etməsinə maneə yox idi.

133. Məhkəmə həmçinin aydınlıq gətirdi ki, təhsil hüququnu təmin edən 1 sayılı Protokolun 2-ci maddəsində təsbit olunmuş hüquq konkret bir dildə təhsil almaq hüququnu əhatə etmir: o, milli dillərdən, yəni müvafiq ölkənin rəsmi dillərindən birində təhsil almaq hüququnu təmin edir (*Valiullina və başqaları Latviyaya qarşı*, 2023, 135-ci bənd). *Valiullina və başqaları Latviyaya qarşı* işdə (2023) o müəyyən etdi ki, dövlət məktəblərində latış dilində tədris olunacaq fənlərin nisbətini artıran və təhsildə rus dilindən istifadəni azaltmağa səbəb olan qanunvericilik islahatı Konvensiyanın 1 sayılı Protokolunun 2-ci maddəsi ilə əlaqəli şəkildə götürülmüş 14-cü maddəsinə zidd deyil (özəl məktəblərlə bağlı oxşar yanaşma üçün bax: *Džibuti və başqaları Latviyaya qarşı*, 2023).

6. Aşağıda "Siyasi hüquqlar" bölümünə bax.

134. Təhsil kontekstindən kənar sahələrə gəlincə, Konvensiya orqanları təsdiq etdilər ki, Konvensiya dil azadlığına, xüsusən də fərdin dövlət qurumları ilə münasibətlərində istədiyi dildən istifadə etmək və həmin dildə cavab almaq hüququna təminat vermir (*Igors Dmitrijevs Latviyaya qarşı*, 2006, 85-ci bənd; *Pahor İtaliyaya qarşı*, 1994, Komissiya qərarı; *“Andecha Astur” assosiasiyası İspaniyaya qarşı*, 1997, Komissiya qərarı; *Fryske Nasjonale Partij və başqaları Niderlanda qarşı*, 1985, Komissiya qərarı; *Isop Avstriyaya qarşı*, 1962, Komissiya qərarı).

135. *Macalin Moxamed Sed Dahir İsveçrəyə qarşı* iş (qərar) (2015) İsveçrədə yaşayan və evli olan, soyadının dəyişdirilməsi üçün müraciəti rədd edilən Somali vətəndaşı ilə bağlı idi. Onun müraciəti ondan irəli gəlirdi ki, ərizəçinin qız soyadı “Qərb” tələffüzü qaydalarına uyğun tələffüz edildikdə, Somali dilində alçaldıcı mənə kəsb edirdi. Ərizəçi dil əlamətinə görə ayrı-seçkiliyin qurbanı olduğunu və bunun 8-ci maddə ilə birlikdə götürülmüş 14-cü maddənin pozuntusuna bərabər olduğunu iddia edirdi. Məhkəmə şikayəti açıq-aydın əsassız hesab etdi, çünki sözün təhqiredici mənə daşdığı dil Somali dili idi və buna görə də ərizəçinin situasiyası geniş miqyasda yayılmış milli dillərdə adları alçaldıcı mənə kəsb edən şəxslərin situasiyası ilə müqayisə oluna bilməzdi.

136. *Paun Jovanović Serbiyaya qarşı* işdə (2023) ərizəçi məhkəmə proseslərində müdafiə etdiyi şəxsin adından çıxış edərkən, ölkə daxilində bərabər rəsmi istifadədə olan serb dilinin iki variantından biri olan iyekav dilindən (ləhcəsindən) istifadə etmək hüququndan məhrum edilmişdi. Məhkəmə qeyd etdi ki, ərizəçi serb dilinin digər rəsmi variantı olan iyekav dilindən istifadə edən və ərizəçidən fərqli olaraq “məhkəmə icraatında rəsmi dildən” istifadə etməsi məhkəmə tərəfindən tələb olunmayan hər hansı digər vəkillə müqayisədə fərqli rəftara məruz qalıb (83-cü bənd). Məhkəmə belə qənaətə gəldi ki, bu cür rəftar üçün obyektiv və əqlabatan əsaslandırma ola bilməzdi (91-ci bənd)⁷.

D. Din

137. 14-cü maddədə nəzərdə tutulmuş din əlamətinə görə ayrı-seçkiliyə qarşı müdafiə ilə yanaşı, həm də Konvensiyanın 9-cu maddəsində təsbit edilmiş fikir, vicdan və din azadlığı hüququnu birbaşa təmin edən substantiv maddə Konvensiyada yer alır.⁸ Bu anlayışlar “ateistlərin, aqnostiklərin, skeptiklərin və dinə etinasız yəşənlərin” müdafiəsini nəzərdə tutur ki, bununla da dini inanca sahib olub-olmamağa və müəyyən bir dinə etiqad edib-etməməyə üstünlük verənləri müdafiə edir (*S.A.S. Fransaya qarşı* [BP], 2014, 124-cü bənd; *İzzettin Doğan və başqaları Türkiyəyə qarşı* [BP], 2016, 103-cü bənd). Din və əqidə mahiyyət etibarı ilə şəxsi və subyektiv xarakter daşıyır və hər hansı təsisatlar ətrafında formalaşan inancla əlaqəli olmaya bilər (*“Xilas Ordusu”nun Moskva bölməsi Rusiyaya qarşı*, 2006, 57-58-ci bəndlər; *Bessarabiya Mitropolit kilsəsi və başqaları Moldovaya qarşı*, 2001, 114-cü bənd; *Hasan və Chaush Bolqarıstana qarşı* [BP], 2000, 62 və 78-ci bəndlər). Sayentologiya kilsəsi kimi daha yeni dini təsisatların, eləcə də qeyri-ənənəvi dini birliklərin də müdafiə edilmək hüququna malik olduğu qənaətinə gəlinmişdir (*Moskva Sayentologiya kilsəsi Rusiyaya qarşı*, 2007; *Qədim Baltik dini assosiasiyası “Romuva” Litvaya qarşı*, 2021).

138. Məhkəmə bir neçə işdə qərara almışdır ki, bu sahədə və müxtəlif dinlər, konfessiyalar və inanclarla münasibətlərdə tənzimləmə səlahiyyətlərini həyata keçirərkən dövlət neytral və qərəzsiz qalmaq vəzifəsi daşıyır (*Qldani “Yəhva şahidləri” icmasının üzvləri və başqaları Gürcüstana qarşı*, 2007, 131-ci bənd; *Manoussakis və başqaları Yunanıstana qarşı*, 1996, 47-ci bənd; *Bessarabiya Mitropolit kilsəsi və başqaları Moldovaya qarşı*, 2001, 123-cü bənd). Bu vəzifə dövlətin dini inancların qanuniliyini və ya bu inancların ifadə edilmə üsullarını qiymətləndirmək səlahiyyətini istisna edir

7. Həmçinin yuxarıda “12 sayılı Protokolun 1-ci maddəsi” bölümünə bax.

8. Bununla bağlı həmçinin “Konvensiyanın 9-cu maddəsi üzrə Bələdçi”yə (fikir, vicdan və din azadlığı) bax.

(*İzzettin Doğan və başqaları Türkiyəyə qarşı* [BP], 2016, 68-ci bənd; *S.A.S. Fransaya qarşı* [BP], 2014, 55-ci bənd; *Eweida və başqaları Birləşmiş Krallığa qarşı*, 2013, 81-ci bənd).

139. Bu işlərdə dini icmalar o mənada muxtar (avtonom) idilər ki, dövlətlərin onlara xüsusi imtiyazlar verən xüsusi hüquqi status təsis etməsi üçün müəyyən hüquqi baza yaratması tələb olunmurdu, lakin belə status təsis etmiş dövlət dini qrupların bu statusu almaqdan ötrü müraciət etməsi üçün ədalətli imkana malik olmasını və müəyyən edilmiş meyarların ayrı-seçkiliyə yol verilmədən tətbiq edilməsini təmin etməli idi (*İzzettin Doğan və başqaları Türkiyəyə qarşı* [BP], 2016, 164-cü bənd). Din əlamətinə görə ayrı-seçkiliyə gəldikdə, Məhkəmə hesab etdi ki, mahiyyət etibarilə yalnız din əlamətinə əsaslanan fərqli rəftar qəbul edilməzdir (*Hoffmann Avstriyaya qarşı*, 1993, 36-cı bənd).

140. Məhkəmə müəyyən etmişdir ki, məsələn, aşağıdakılarla əlaqədar işlərdə din əlamətinə görə fərqli rəftar kifayət qədər əsaslandırılmayıb və beləliklə, 14-cü maddənin pozulmasına səbəb olub:

- qurbanların inanclarına görə zorakılığa məruz qalması (*Qldani "Yəhva şahidləri" icmasının üzvləri və başqaları Gürcüstana qarşı*, 2007; *Milanović Serbiyaya qarşı*, 2010);
- bəzi kilsələrin məktəblərdə dini təhsil verə bilməməsi və rəsmi olaraq tanınan dini nikahlar bağlaya bilməməsi (*Savez crkava "Riječ života" və başqaları Xorvatiyaya qarşı*, 2010);
- valideynin dini əqidəsi ilə əlaqədar olaraq valideynlik hüquqları verilməsindən imtina edilməsi (*Hoffmann Avstriyaya qarşı*, 1993; *Vojnity Macarıstana qarşı*, 2013);
- özəl şirkət işçilərinin sağlamlıq və ya təhlükəsizlik baxımından heç bir problem yaratmayan dini simvollar taxmasının qadağan edilməsi (*Eweida və başqaları Birləşmiş Krallığa qarşı*, 2013; həmçinin əks situasiya üçün bax: *Ebrahimian Fransaya qarşı*, 2015 – bu iş yalnız 9-cu maddə baxımından araşdırılmışdır);
- anqlikan kilsəsindən savayı başqa kilsədə nikaha daxil olmaq istəyən mühacirlər üçün icazə haqqında arayışın alınması tələbi (*O'Donoghue və başqaları Birləşmiş Krallığa qarşı*, 2010);
- dini cəmiyyət kimi qeydiyyatdan keçmə meyarlarına uyğunluq müddətlərinin ziddiyyətli tətbiqi (*Religionsgemeinschaft der Zeugen Jehovas və başqaları Avstriyaya qarşı*, 2008);
- dini dərslərdən azad edilmiş şagirdə etika dərslərinin keçilməməsi və müvafiq qiymətlər verilməməsi (*Grzelak Polşaya qarşı*, 2010);
- ələvi inancı ilə bağlı dini ayinlərin rəsmən dini ayin kimi tanınmaması (*İzzettin Doğan və başqaları Türkiyəyə qarşı* [BP], 2016);
- uyğunluq meyarlarına cavab verən bütpərəst dini birliyin dövlət tərəfindən tanınmasının dövlətin neytrallıq və qərəzsizlik vəzifəsi ilə bir araya sığmayan əsaslarla rədd edilməsi (*Qədim Baltik dini assosiasiyası "Romuva" Litvaya qarşı*, 2021);
- rəsmən tanınmayan dinin ayinlərinin icrası üçün istifadə edilən binaların vergidən azad edilməsindən imtina (*"Yəhva şahidləri" icmasının Anderlext xristian assambleyası və başqaları Belçikaya qarşı*, 2022);
- ayrı-ayrı şəxslərin etirazına görə müsəlman internat məktəbinin açılmasının mümkün olmaması (*"Gürcüstan müsəlman əlaqələri" birliyi və başqaları Gürcüstana qarşı*, 2023).

141. *Molla Sali Yunanıstana qarşı* işdə ([GC], 2018) Məhkəmə müsəlman inancılı vəsiyyət edən tərəfindən Mülki Məcəlləyə uyğun olaraq tərtib edilmiş vəsiyyətnamədən faydalanan şəxs olaraq ərizəçinin qeyri-müsəlman inancılı vəsiyyət edəninin vərasələri ilə müqayisədə məruz qaldığı fərqli rəftarın əlaqəyə əsaslanan ayrı-seçkilik olduğunu müəyyən etdi. Məhkəmə həmçinin dövlətlərin üzərinə dini əqidəsinə görə cinayət məsuliyyətinə cəlb olunaraq məhkum edilmiş şəxslərə fərqli münasibət göstərməkdən ibarət pozitiv öhdəlik qoymuşdur (*Thlimmenos Yunanıstana qarşı* [BP], 2000).

142. Bəzi işlərdə Məhkəmə dini etiqad azadlığı ilə ziddiyyətə girən digər hüquq və ya azadlıqları dini etiqad azadlığından daha üstün hesab etmiş və buna görə də fərqli rəftarın əsaslı olduğu qənaətinə gəlmişdir. İctimai yerlərdə uzun tam örtülməsinə qadağa qoyulması ilə əlaqədar olan *S.A.S. Fransaya qarşı* işdə ([BP], 2014) Məhkəmə sözügedən qadağanın dini səbəblərə görə ictimai yerlərdə üzünü tam örtmək istəyən müsəlman qadınların vəziyyətinə xüsusilə mənfi təsir göstərdiyini hesab etsə də, bu qənaətə gəldi

ki, bu tədbir obyektiv və əqlabatan əsasən malikdir, yəni ictimai təhlükəsizliyin qorunması və açıq və demokratik cəmiyyətin minimum dəyərlərinə hörmət edilməsi məqsədini daşıyır (160-162-ci bəndlər; həmçinin bax: *Köse və başqaları Türkiyəyə qarşı* (qərar, 2006)). Digər məsələlərlə yanaşı, nikah qeydiyyatçısının eynicinsli şəxslərin nikahlarını rəsmiləşdirməkdən və məsləhətçi psixoloqun eynicinsli cütlüklərə məsləhət verməkdən imtina etmək hüququ ilə əlaqədar olan *Eweida və başqaları Birləşmiş Krallığa qarşı* işdə (2013) Məhkəmə müəyyən etdi ki, əmək funksiyalarında nəzərdə tutulmuş xidməti göstərməkdən imtina etdikləri üçün onların işdən çıxarılması Konvensiya hüquqlarını pozmur. Bununla əlaqədar olaraq Məhkəmə vurğuladı ki, fərdin əmək müqaviləsi bağlamağı və bundan irəli gələn öhdəliklərin onun dini əqidəsini ifadə etmək azadlığına təsir göstərəcəyini bilə-bilə həmin öhdəlikləri üzərinə götürməyi qərara alması 9-cu maddədə nəzərdə tutulmuş hüquqlara müdaxilənin baş verib-vermədiyinin müəyyən edilməsinə həlledici təsir göstərməsə də, ədalətli balansın gözlənilib-gözlənilmədiyini qiymətləndirərkən nəzərə alınmalıdır (109-cu bənd).

143. *Palau-Martinez Fransaya qarşı* işdə (2003) Məhkəmə 14-cü maddə ilə əlaqəli şəkildə götürülən 8-ci maddənin pozulduğunu müəyyən etdi, belə ki, ərizəçinin uşağının yaşayış yeri ilə bağlı hüquqları ərizəçinin dini əqidəsi əsasında müəyyən edilmişdi. Son dövrə aid olan *T.C. İtaliyaya qarşı* işdə (2022) "Yəhva şahidləri" icmasına mənsub olan ərizəçinin katoliklik inancı ilə tərbiyə olunan azyaşlı uşağını aktiv şəkildə öz dini etiqadına cəlb etməsini qadağan edən, ləğv edilə və yenidən baxıla bilən qərarın ərizəçinin Konvensiyanın 9-cu maddəsi kontekstində 8-ci maddə ilə əlaqəli şəkildə götürülən 14-cü maddədə nəzərdə tutulmuş hüquqlarını pozmadığı müəyyən edilmişdir.

144. *Cha'are Shalom Ve Tsedek Fransaya qarşı* iş ([GC], 2000) dövlətin ortodoksal yəhudi assosiasiyasına heyvan kəsimini onun ciddi dini tələblərinə uyğun olaraq həyata keçirməsinə icazə verməkdən imtina etməsi ilə bağlı idi. Ərizəçi assosiasiya iddia edirdi ki, dövlətin başqa assosiasiyaya belə bir razılıq verdiyini nəzərə alsaq, imtina qərarı ayrı-seçkilik xarakteri daşıyır. Məhkəmə müəyyən etdi ki, belə bir imtina qanuni məqsəd daşıyır və istifadə edilmiş vasitələrlə qarşıya qoyulmuş məqsəd arasında əqlabatan mütənasiblik əlaqəsi olub. Buna görə də, imtina qərarı ərizəçi assosiasiyanın 14-cü maddədə nəzərdə tutulmuş hüquqlarını pozmayıb. *Alujer Fernández və Caballero García İspaniyaya qarşı* işdə (qərar, 2001) ərizəçilər Valensiyaadakı Baptist yevangelist kilsəsinin üzvləri idilər və İspaniya dövləti ilə əvvəlcədən razılaşma olmadan gəlir vergisinin bir hissəsini birbaşa öz kilsələrinə ayıra bilmədiklərindən şikayət etmişdilər. Məhkəmə onların şikayətini qəbul edilməz elan etdi, çünki gəlir vergisi tutulan gəlirin bir hissəsini almaq hüququna malik olmaq üçün dövlətin razılığını almaq öhdəliyinin kilsələrin üzərinə qoyulması bu sahədə dövlətlərə verilən geniş mülahizə sərbəstliyi fonunda əsassız və ya qeyri-mütənasib addım hesab edilmədi. *Executief van de Moslims van België və başqaları Belçikaya qarşı** iş (2024) dini qaydalara uyğun olaraq heyvanları kəsməkdən əvvəl anlaşıq hala gətirmək öhdəliyi ilə əlaqədar idi və Məhkəmə müəyyən etdi ki, dövlət orqanları müsəlman və yəhudi dindarlar olan ərizəçilər ilə üzərinə dini qaydalar əsasında belə ciddi tələblər qoyulmayan qalan əhali arasındakı fərqi lazımi qaydada nəzərə alıblar (148-ci bənd). Bundan başqa, o, 9-cu maddə üzrə gəldiyi bu nəticələrə (82-124-cü bəndlər) istinad etdi ki, heyvanların rifahının qayğısına qalmaq cəmiyyətin "mədəniyyəti" ilə, yəni 9-cu maddənin ikinci bəndindəki tam siyahıda sadalanan qanuni məqsədlərdən biri ilə əlaqələndirilə bilər, (92-102-ci bəndlər) və bu işdə nəzərdən keçirilən qanunları qəbul edərkən milli hakimiyyət orqanları öz mülahizə sərbəstliyinin həddlərini aşmayıblar (123-cü bənd).

E. Siyasi və ya digər baxışlar

145. Hələ 1976-cı ildə Məhkəmə müəyyən etmişdi ki, ifadə azadlığı hüququ yalnız müsbət qəbul edilən və yaxud təhqiramiz olmayan və ya etinasız yanaşılan "məlumat" və ya "ideyaları" deyil, həm də dövlətdə və ya əhalinin hər hansı təbəqəsində inciklik, şok və ya narahatlıq yaradan "məlumat" və ya "ideyaları" qoruyur (*Handyside Birləşmiş Krallığa qarşı*, 1976, 49-ci bənd).⁹ Bu baxımdan siyasi rəylərə imtiyazlı status verilmişdir. Məhkəmə dəfələrlə vurğulamışdır ki, azad seçkilər və ifadə azadlığı, xüsusən də siyasi debat azadlığı istənilən demokratik sistemin əsasını təşkil edir (*Oran Türkiyəyə qarşı*, 2014, 51-ci bənd). Müvafiq

9. Bununla bağlı həmçinin "*Konvensiyanın 10-cu maddəsi üzrə Bələdçi*"yə (ifadə azadlığı) bax.

olaraq, dövlətlərin ictimai maraq doğuran məsələlərə dair siyasi fikirlərin ifadə edilməsinə və ya müzakirələrin aparılmasına məhdudiyyətlər qoymaq səlahiyyətləri çox məhduddur (*Kurski Polşaya qarşı*, 2016, 47-ci bənd).

146. Məhkəmə şəxsin siyasi və ya digər baxışlara görə ayrı-seçkiliyə məruz qalması ilə bağlı işlərə nadir hallarda baxmışdır. *Gürcüstan Leyborist Partiyası Gürcüstana qarşı* iş (2008) inqilabdan sonrakı kontekstdə seçkiyə az qalmış yeni seçici qeydiyyatı sisteminin tətbiqinə aid idi. Məhkəmə bu qənaətə gəldi ki, ərizəçi siyasi partiya nə mübahisələndirilən seçki mexanizmlərinin, nə də müəyyən ərazidən olan seçicilərin səsvermə hüququndan məhrum edilməsinin yalnız ərizəçi partiyaya qarşı yönəldiyini və həmin seçkidə iştirak edən digər namizədlərə təsir etmədiyini sübut edə bilib. *Adalı Türkiyəyə qarşı* iş (2005) Türkiyə hökumətinin və “Şimali Kipr Türk Cümhuriyyətinin” hakimiyyət orqanlarının siyasət və praktikasını kəskin tənqid etməklə tanınan jurnalistin öldürülməsinə və onun arvadına qarşı ayrı-seçkilik xarakteri daşdığı iddia edilən, dəfələrlə təkrarlanan hədə-qorxu aktlarına aid idi. Məhkəmə siyasi və ya digər baxışlara görə ayrı-seçkiliyin mövcudluğu qənaətinə gəlmək üçün kifayət qədər sübut olduğunu hesab etmədi.

147. Ərizəçinin dövlət nümayəndələri tərəfindən siyasi baxışlarına görə pis rəftara məruz qalması iddiası ilə əlaqədar olan *Virabyan Ermənistanına qarşı* işdə (2012) Məhkəmə hesab etdi ki, hakimiyyət orqanlarının irqçilik və irqi zorakılıqla mübarizə üçün bütün mümkün vasitələrdən istifadə etmək öhdəliyi Konvensiyanın 3-cü maddəsinə zidd olan rəftarın siyasi motivlərlə baş verdiyi iddia edilən hallara da şamil edilə bilər. O, bir daha xatırlatdı ki, müxtəlif siyasi əqidə və hərəkətlərin dinc yanaşı yaşamasını nəzərdə tutan siyasi plüralizm qanunun aliliyinə əsaslanan demokratik cəmiyyətin yaşaması üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Dövlət nümayəndələri tərəfindən fərqli siyasi fikirləri boğmaq, aradan qaldırmaq və ya qarşısını almaq və yaxud fərqli siyasi fikirdə olanları cəzalandırmaq məqsədi daşıyan zorakılıq hərəkətləri belə cəmiyyətin ideal və dəyərlərinə xüsusi təhlükə yaradır (199-200-ci bəndlər).

F. Milli və ya sosial mənşə

148. Məhkəmənin təkrar-təkrar istifadə etdiyi mülahizəyə görə, Məhkəmənin yalnız milliyyətə/vətəndaşlığa əsaslanan fərqli rəftarı Konvensiyaya uyğun hesab etməsi üçün çox ciddi səbəblər göstərilməlidir (*Gaygusuz Avstriyaya qarşı*, 1996, 42-ci bənd; *Koua Poirrez Fransaya qarşı*, 2003, 46-cı bənd; *Andrejeva Latviyaya qarşı* [BP], 2009, 87-ci bənd). Məsələn, *Andrejeva Latviyaya qarşı* işdə ([BP], 2009) Məhkəmə ərizəçinin Latviya vətəndaşlığına malik olmadığı üçün keçmiş Sovet İttifaqında qazandığı əmək stajının müddətini (həmin staj bugünkü Latviya ərazisində və onun Latviyada rezident statusuna malik olduğu müddətdə qazanılmışdı) ona təyin olunan pensiyanın hesablanmasında nəzərə almaqdan imtina edildiyinə görə 1 sayılı Protokolun 1-ci maddəsi ilə əlaqəli şəkildə götürülmüş 14-cü maddənin pozulduğunu müəyyən etdi.

149. Son dövrə aid olan *Savickis və başqaları Latviyaya qarşı* işdə ([BP], 2022) Məhkəmə qəbul etdi ki, milliyyətə/vətəndaşlığa əsaslanan fərqli rəftar kontekstində müəyyən situasiyalar ola bilər ki, nəzərdən keçirilən hüquqi statusla əlaqədar şəxsi seçim elementi, xüsusən də söhbət imtiyazlardan, hüquqlardan və maliyyə güzəştlərindən gedirsə, əhəmiyyət daşıya bilər. Bu işdə Məhkəmədən keçmiş Sovet İttifaqının digər dövlətlərində daimi yaşayan, amma onların vətəndaşı olmayan şəxslərin əmək stajı müddətlərinin dövlət pensiyası hesablanarkən nəzərə alınmamasının ayrı-seçkilik olub-olmadığını araşdırmaq tələb olunurdu. Bu məsələni nəzərdən keçirərkən Böyük Palata qərara aldı ki, *Andrejeva işindən* fərqli olaraq, bu işdə dövlətin mülahizə sərbəstliyinin hüdudları genişdir. Konkret olaraq qanunsuz işğal və ilhaqdan sonra Latviyanın müstəqilliyinin bərpası kontekstində Məhkəmə qəbul etdi ki, mövcud şəraitdə ərizəçilərə qarşı Latviya vətəndaşlarından fərqli rəftar edilməsini əsaslandırmaq üçün çox ciddi səbəblər göstərilib.

150. Milliyyətə/vətəndaşlığa görə baş verdiyi iddia edilən ayrı-seçkiliyə aid digər işlər, məsələn, aşağıdakılarla əlaqədar olmuşdur:

- hakimiyyət orqanlarının işsiz şəxsə Avstriya vətəndaşlığına malik olmadığı üçün təxirəsalınmaz maliyyə yardımı göstərməkdən imtina etməsi (*Gaygusuz Avstriyaya qarşı*, 1996);
- ailənin vətəndaşlığını itirməsinin ərizəçinin çoxuşaqlı ana statusu və onunla əlaqədar pensiya hüququ üçün doğurduğu nəticələr (*Zeibek Yunanıstanına qarşı*, 2009);

- ölkədə qanunsuz yaşayan əcnəbinin övladının atasının kimliyini mübahisələndirmək üçün hüquqi yardım almaqdan ötrü müraciətinin rədd edilməsi (*Anakomba Yula Belçikaya qarşı*, 2009);
- ərizəçinin Fransa vətəndaşı olmaması və Fransa ilə onun vətəndaşı olduğu ölkə arasında əlillik müavinəti ilə bağlı qarşılıqlı sazişin olmaması səbəbindən ona əlilliyə görə müavinət təyin etməkdən imtina edilməsi (*Koua Poirrez Fransaya qarşı*, 2003);
- ərizəçi xarici vətəndaş olduğuna görə ona sosial terapiya xidməti göstərməkdən və ya ibtidai həbsdə saxlanma şəraitini yüngülləşdirməkdən imtina edilməsi (*Rangelov Almaniyaya qarşı*, 2012);
- ərizəçilərin adının daimi sakinlər reyestrindən qanunsuz olaraq “silinməsindən” sonra Sloveniya hakimiyyət orqanlarının digər keçmiş Yuqoslaviya respublikalarının vətəndaşları qismində onların yaşayış statusunu uzun müddət tənzimləməməsi (*Kurić və başqaları Sloveniyaya qarşı* [BP], 2012);
- daimi yaşayış yeri olmayan əcnəbilərdən orta məktəbdə təhsil haqqını ödəmələrinin tələb olunması (*Pononyosi Bolqarıstana qarşı*, 2011);
- ölkədə doğulmuş vətəndaşlardan fərqli olaraq, naturalizasiya edilmiş vətəndaşların ailəsinə qovuşmasına icazə verməkdən imtina edilməsi (*Biao Danimarkaya qarşı* [BP], 2016);
- uşaq övladlığa götürməyə qoyulan ümumi qadağanın müəyyən xarici dövlətdən olan bütün potensial övladlığa götürən valideynlərə retrospektiv qaydada və heç bir fərq qoymadan tətbiq edilməsi (*A.H. və başqaları Rusiyaya qarşı*, 2017).

151. *Biao Danimarkaya qarşı* işdə ([BP], 2016) Məhkəmə müəyyən etdi ki, milli qanunvericilik ölkəyə yeni gəlmiş əcnəbilərin integrasiyasına mane olan praktikanın formalaşmasına şərait yaradıb və müəyyən bir ölkədə ümumi qərəzli düşüncələr və ya cəmiyyətdə üstünlük təşkil edən qərəzli mühakimələr naturalizasiya olunmuş vətəndaşlara qarşı ayrı-seçkilik baş verdiyi hallarda fərqli rəftara haqq qazandırmaq üçün yetərli əsas deyil (126-cı bənd).

G. (Milli) azlıqlara mənsubiyyət

152. Məhkəmə öz presedent hüququnda nə “milli azlıq” termininin anlayışını vermiş, nə də yalnız “milli azlığa mənsubiyyət” səbəbindən ayrı-seçkiliyin baş verdiyini müəyyən etmişdir. Bununla belə, o, bir sıra işlərdə müxtəlif azlıqların hüquqlarının həyata keçirilməsi məsələsinə toxunmuşdur.

153. Etnik mənsubiyyətə görə ayrı-seçkiliklə əlaqədar olan bəzi işlərdə “azlıq qrupları” məsələsi qaldırılmışdır. Məsələn, *Paraskeva Todorova Bolqarıstana qarşı* işdə (2010) məhkum edilmiş qaraçı əsilli ərizəçinin cəzasının şərti cəza ilə əvəz edilməsi barədə vəsatətini milli məhkəmə rədd etmiş və cəmiyyətdə geniş yayılmış cəzasızlıq əhval-ruhiyyəsinin mövcudluğunu əsas gətirmiş, xüsusən də şərti cəza çəkmələri məhkumluq hesab etməyən azlıq qrupları ilə bağlı bu halın geniş miqyas aldığını vurğulamışdı. Məhkəmə ərizəçinin etnik mənsubiyyəti ilə əlaqədar qəbul edilmiş belə bir hökmün eyni azlıq qrupuna mənsub olan şəxsi məhkum edəcəyi üçün qaraçı icmasına münasibətdə cəza nümunəsi rolunu oynaya biləcəyini hesab etdi (38-40-cı bəndlər) və 14-cü maddənin pozulduğu qənaətinə gəldi.

154. Məhkəmə həmçinin 14-cü maddəyə əsasən “cinsi azlığın” müdafiəsinin zəruriliyini vurğulamışdır. *Bayev və başqaları Rusiyaya qarşı* iş (2017) cinsi azlıqların kimliyi, hüquqları və sosial statusu ilə bağlı ictimai bəyanatların qanunla qadağan edilməsi ilə əlaqədar idi. Hökumət iddia etdi ki, sözügedən qanunvericilik rusların əksəriyyətinin homoseksuallığı təqdir etmədiyi və eynicinsli münasibətlərin hər hansı bir nümayişindən narazı olduğu kontekstdə başa düşülməlidir. Baxmayaraq ki söhbət cəmiyyətin mənəviyyatının qorunmasının əsas gətirildiyi hallardan getdikdə Məhkəmənin qiymətləndirməsində ictimai rəy həqiqətən mühüm rol oynaya bilər, Məhkəmə hesab etdi ki, sözügedən qanunvericilik homoseksual azlığa qarşı qərəzliliyi əks etdirir və azlıq qrupunun Konvensiya hüquqlarını həyata keçirməsi onun əksəriyyət tərəfindən qəbul edilməsi ilə şərtlənsə, bu hal Konvensiyanın əsasını təşkil edən dəyərlərə ziddir (70-ci bənd).

155. *Molla Sali Yunanıstana qarşı* işdə ([BP], 2018) Məhkəmə həmçinin “sərbəst özünüidentifikasiya hüququ” azlıqların müdafiəsi sahəsində mühüm hüquq kimi tanıyırdı (157-ci bənd). Bu işdə ərizəçi ərinin Yunanıstan Mülki Məcəlləsinə uyğun olaraq vəsiyyətnamə tərtib etməsinə baxmayaraq, vərəsəliklə bağlı

icraatda islam hüququnun tətbiqindən şikayət etmişdi. Hökumət bildirdi ki, Kassasiya Məhkəməsinin formalaşmış presedent hüququ Trakya müsəlman azlığının müdafiəsi məqsədini daşıyır. Məhkəmə ərizəçinin vərəsəlik hüquqları ilə bağlı mübahisələndirilən tədbirin bu məqsədə nail olmaq üçün uyğun tədbir olduğuna şübhə ilə yanaşdı. O qeyd etdi ki, dini azlığın üzvlərinin könüllü olaraq adət hüququna üstünlük vermək və ondan faydalanmaq hüququnun rədd etməsi təkcə ayrı-seçkilik xarakterli rəftara deyil, həm də azlıqların müdafiəsi sahəsində mühüm əhəmiyyət daşıyan sərbəst özünüidentifikasiya hüququnun pozulmasına bərabərdir. Bu hüququn pozitiv aspekti özlərinə azlıq üzvü kimi yanaşılmasını istəyən insanlara şamil edilir, onun neqativ aspekti isə şəxsin ona müəyyən azlığın üzvü kimi yanaşılmamasına üstünlük vermək hüququ ilə əlaqədardır. Bu ikinci aspektə üstünlük verilməsi, bu seçimin məlumatlı şəkildə edilməsi şərti ilə, tamamilə sərbəst xarakter daşıyır və həm sözügedən azlığın digər üzvləri, həm də dövlətin özü tərəfindən bu seçimə hörmət edilməlidir. Bu işdə heç bir ikitərəfli və ya çoxtərəfli müqavilə və ya digər sənəd heç kimin öz istəyi əleyhinə azlıqların müdafiəsi baxımından xüsusi rejimə tabe olmasını tələb etmirdi. Nəticə etibarlı ilə Məhkəmə belə qənaətə gəldi ki, sözügedən tədbir qarşıya qoyulan məqsədə mütənəsib deyil.

H. Əmlak vəziyyəti

156. Məhkəmə iki aparıcı işdə əmlak vəziyyətinə görə ayrı-seçkilik məsələsini araşdırmışdır: *Chassagnou və başqaları Fransaya qarşı* ([BP], 1999) və *Chabauty Fransaya qarşı* ([BP], 2012).¹⁰

157. *Chassagnou və başqaları Fransaya qarşı* iş ([BP], 1999) ərizəçilərin torpaqlarının məcburi olaraq yerli ovçular assosiasiyalarının ov sahələrinə daxil edilməsinə və onun məqsədlərini bəyənmələr də, bu birliyə qoşulmaq öhdəliyinə aid idi. Məhkəmə 1 sayılı Protokolun 1-ci maddəsi ilə və Konvensiyanın 11-ci maddəsi ilə əlaqəli şəkildə götürülmüş 14-cü maddənin pozulduğunu müəyyən etdi, çünki kiçik və iri torpaq mülkiyyətçiləri arasında əmlaklarından ovdan savayı başqa məqsədlər üçün istifadə etmək azadlığı ilə bağlı qoyulan fərqlən müvafiq əsası yox idi.

158. Digər tərəfdən, *Chabauty Fransaya qarşı* işdə ([BP], 2012) Məhkəmə hesab etdi ki, iri torpaq mülkiyyətçilərindən fərqli olaraq kiçik torpaq mülkiyyətçilərinin torpaq sahələrini təsdiqlənmiş ovçular assosiasiyasının nəzarətindən çıxara bilməməsi, etik əsasların mövcud olduğu hallar istisna olmaqla, 14-cü maddənin pozuntusunu təşkil etmir.

I. Doğum əlaməti

159. “Doğum əlaməti” ilə əlaqədar fərdi xüsusiyyətlərə gəlinə, Məhkəmə hesab edir ki, nikahdankənar doğulmaya görə qoyulan fərqlən Konvensiyaya uyğun hesab edilməsi üçün öncə çox ciddi əsaslar gətirilməlidir (*Fabris Fransaya qarşı* [BP], 2013, 59-cu bənd; *Wolter və Sarfert Almaniyaya qarşı*, 2017, 58-ci bənd; *Inze Avstriyaya qarşı*, 1987, 41-ci bənd), eyni sözlər nikahdan doğulmuş uşaqların valideynləri ilə müqayisədə nikahdankənar doğulmuş uşaqların valideynlərinə qarşı fərqli rəftar edildiyi hallara da aiddir (*Sahin Almaniyaya qarşı* [BP], 2003; *Sommerfeld Almaniyaya qarşı* [BP], 2003).

160. Hələ 1979-cu ildə Məhkəmə qərara almışdır ki, uşaqların vərəsəlik hüquqlarına doğum əlaməti əsasında qoyulan məhdudiyyətlər Konvensiya ilə bir araya sığmır (*Marckx Belçikaya qarşı*, 1979, 59-cu bənd). O vaxtdan bəri o, bu fundamental prinsipi daim təkrarlamış və Avropada ictimai qaydanın qorunmasının standartı qismində uşağın “nikahdankənar” doğulması səbəbindən ayrı-seçkiliyə məruz qalmasına qadağa qoymuşdur (*Fabris Fransaya qarşı* [BP], 2013, 57-ci bənd).

161. Bu gün Avropa Şurasına üzv olan dövlətlər arasında ümumi rəy ondan ibarətdir ki, nikahdankənar doğulan uşaqlara qarşı rəftar nikahdan doğulan uşaqlara qarşı rəftarla eyni cür olmalıdır. Bu, milli qanunvericilik orqanlarının bu məsələ ilə bağlı vahid yanaşma qəbul etməsinə və uşaqlar arasında bərabərliyə nail olmaq məqsədini qəti şəkildə dəstəkləyən sosial və hüquqi dəyişikliklərə gətirib çıxarmışdır (*Fabris Fransaya qarşı* [BP], 2013, 58-ci bənd).

10. Həmçinin bax: “Təsdiq edilmiş bələdiyyə ovçuları assosiasiyası yaradıldığı tarixdə mövcudluğu tanınmış” torpaq mülkiyyətçiləri assosiasiyaları ilə həmin tarixdən sonra yaradılmış torpaq mülkiyyətçiləri assosiasiyalarına münasibətdə fərqli rəftara dair məsləhət rəyi, 2022.

162. Bir çox üzv dövlətlərdə vərəsəlik məqsədləri üçün “nikahdankənar” (“qanunsuz”) və “nikahdan doğulan” (“qanuni”) uşaqlar arasında mövcud olan fərq Konvensiyanın təklidə götürülmüş 8-ci maddəsi üzrə (*Johnston və başqaları İrlandiyaya qarşı*, 1986) və 8-ci maddə ilə əlaqəli şəkildə götürülmüş 14-cü maddə üzrə (*Brauer Almaniya qarşı*, 2009; *Vermeire Belçikaya qarşı*, 1991) və yaxud 1 sayılı Protokolun 1-ci maddəsi üzrə bir sıra məsələləri meydana çıxarmışdır (*Inze Avstriyaya qarşı*, 1987; *Mazurek Fransaya qarşı*, 2000; *Merger və Cros Fransaya qarşı*, 2004; *Fabris Fransaya qarşı* [BP], 2013). Məhkəmə nikahdankənar doğulmuş övladlara aid vəsiyyətnamələrə münasibətdə ayrı-seçkiliyin qadağan edilməsini dəstəkləyərək öz presedent hüququnu onlara da şamil etmişdir (*Pla və Puncernau Andorraya qarşı*, 2004).

163. Anası maltalı olmayan nikahdankənar doğulmuş uşağa Malta vətəndaşlığının verilməsindən imtina ilə bağlı işdə Məhkəmə izah etdi ki, vətəndaşlıq hüququ özü-özlüyündə Konvensiyada nəzərdə tutulmuş hüquq olmasa da və ərizəçinin işində vətəndaşlıq verilməsindən imtina edilməsi 8-ci maddənin pozulmasına səbəb olmasa da, bu imtinanın ərizəçinin sosial identikliyinə təsir göstərməsi nəticəsində bu iş Konvensiyanın 14-cü maddəsinin ümumi əhatə dairəsinə düşür (*Genovese Maltaya qarşı*, 2011). Məhkəmə işə bu maddə üzrə baxaraq onun pozulduğunu müəyyən etmişdir.

164. Bununla belə, miras əmlak nikahdankənar doğulmuş uşağın ata ilə bioloji bağlılığının müəyyən edilməsindən xeyli əvvəl bölüşdürüldüyü işlərdə Məhkəmə müəyyən etmişdir ki, belə hallarda ərizəçilərin vəfat etmiş valideyninin əmlakı ilə bağlı marağı 1 sayılı Protokolun 1-ci maddəsində nəzərdə tutulan mənada “mülkiyyət” hesab edilmək üçün yetərli deyil və üstəlik, həm də 14-cü maddə belə hallara tətbiq edilə bilməz (*Alboize-Barthes və Alboize-Montezume Fransaya qarşı* (qərar), 2008; *Wysowska Polşaya qarşı* (qərar), 2018, 51-ci bənd).

165. *Zeggai Fransaya qarşı* işdə (2022, 55-ci bənd), Məhkəmə qəbul etdi ki, şəxsin doğum tarixi də onun “doğum” əlaməti anlayışına aiddir. Bu işdə ərizəçi ilə kiçik bacı-qardaşlarına münasibətdə, onların Əlcəzairin müstəqillik əldə etməsindən əvvəl və ya sonra doğulmalarından asılı olaraq, Fransa vətəndaşlığı əldə etmək imkanına malik olmaları ilə bağlı fərqli rəftar edilmişdi.

J. “Digər əlamətlər”

166. “Digər əlamətlər” anlayışı, bir qayda olaraq, geniş mənada götürülür (*Carson və başqaları Birləşmiş Krallığa qarşı* [BP], 2010, 70-ci bənd) və onun təfsiri şəxsi xarakter daşıyan xüsusiyyətlərlə, yəni anadangəlmə və ya şəxsiyyətə xas olan xüsusiyyətlərlə məhdudlaşmır (*Kiyutin Rusiyaya qarşı*, 2011, 56-cı bənd; *Clift Birləşmiş Krallığa qarşı*, 2010, 56-cı bənd).

1. Yaş

167. Məhkəmə qəbul etmişdir ki, yaş Konvensiyanın 14-cü maddəsinin məqsədləri üçün “digər əlamət” təşkil edir (*Schwizgebel İsveçrəyə qarşı*, 2010, 85-ci bənd; *Carvalho Pinto de Sousa Morais Portuqaliyaya qarşı*, 2017, 45-ci bənd). Bununla belə, bu günə qədər o, yaşa görə ayrı-seçkiliyin digər ayrı-seçkilik əsaslarına bərabər tutulmalı olduğunu hesab etməmişdir (yuxarıdakı iki qərar; *Britaniya Qurx Xeyriyyə Fondu və başqaları Birləşmiş Krallığa qarşı*, 2016, 88-ci bənd).

168. *Schwizgebel İsveçrəyə qarşı* iş (2010) ikinci uşağı övladlığa götürməsinə qadağa qoyulmuş subay qadınla bağlı idi, belə ki, milli qanunvericilik yalnız müəyyən yaşa qədər tənha şəxs tərəfindən uşağın övladlığa götürülməsinə icazə verirdi. Məhkəmə 8-ci maddə ilə əlaqəli şəkildə götürülmüş 14-cü maddənin pozulmadığını müəyyən etdi, çünki bu tədbir həmin uşağın rifahını və hüquqlarını qorumağa yönəlmiş qanuni məqsəd daşıyırdı. Eynilə, Litvada “gənc ailələr” üçün mənzil müavinətləri almaq hüququnun yuxarı yaş həddinin müəyyən edilməsi gəncləri daha çox uşaq dünyaya gətirməyə həvəsləndirməyə və bununla da mühacirət və aşağı doğum faizi nəticəsində əhalinin azalmasının qarşısını almağa yönələn əsaslandırılmış tədbir hesab edilmişdir (*Šaltinytė Litvaya qarşı*, 2021).

169. Məhkəmə həmçinin həbsə alma məsələsində yetkinlik yaşına çatmayanlarla və böyüklərlə fərqli rəftar edilməsinə aid olan işlərdə yaş əlamətimə görə iddia edilən ayrı-seçkiliyə dair şikayətlərə baxmış (*D.G. İrlandiyaya qarşı*, 2002; *Bouamar Belçikaya qarşı*, 1988) və 5-ci maddə ilə əlaqəli şəkildə götürülmüş 14-cü

maddənin pozulmadığını qərara almışdır, belə ki, fərqli rəftar hər bir halda yetkinlik yaşına çatmayanlara tətbiq edilən rejimin qoruyucu xarakterindən irəli gəlmişdir. Eynilə, Məhkəmə yetkinlik yaşına çatmayan hüquqpozanların ömürlük azadlıqdan məhrum etmə cəzasından azad edilməsini bu məsələ ilə bağlı beynəlxalq hüquqi bazaya uyğun saymış, eləcə də yetkinlik yaşına çatmayanların reabilitasiyasına köməklik məqsədinə mütənasib hesab etmişdir (*Khamtokhu və Aksenchik Rusiyaya qarşı* [BP], 2017, 80-ci bənd).

170. *Carvalho Pinto de Sousa Morais Portuqaliyaya qarşı* işdə (2017) ginekoloji əməliyyat keçirmiş və sonradan həkim səhlənkarlığına görə xəstəxanaya qarşı mülki iddia qaldırmış ərizəçi zərərə görə apellyasiya şikayəti əsasında təyin edilmiş kompensasiyanın azaldılmasından şikayət etmişdi. Məhkəmə qərara aldı ki, apellyasiya məhkəməsinin qərarında həm ərizəçinin yaşı, həm də cinsi həlledici amillər olub və fərqli rəftar bu səbəblərə əsaslanıb. *Deaconu Ruminiyaya qarşı* işdə ([Komitə], 2019) Məhkəmə 1 sayılı Protokolun 1-ci maddəsi ilə əlaqəli şəkildə götürülmüş 14-cü maddənin pozulduğunu müəyyən etdi, belə ki, kiçik bacılarının avtomobil qəzasında ölümünə görə daha az iztirab keçirdikləri əsas gətirilərək, yaşca daha kiçik olan bacı-qardaşlara dəymiş ziyanın ödənilməsi tələbinin rədd edilməsi üçün əğlabatan əsaslar yox idi.

171. Yaşa görə ayrı-seçkilik məsələsi həm də yetkinlik yaşına çatmayanların adamöldürməyə görə mühakimə olunması ilə bağlı iki işdə qaldırılmış (*T. Birləşmiş Krallığa qarşı* [BP], 1999; *V. Birləşmiş Krallığa qarşı* [BP], 1999), lakin Məhkəmə bu şikayətlərə 14-cü maddə üzrə baxılmasını zəruri hesab etməmişdir, çünki onların işlərində o artıq 6-cı maddənin 1-ci bəndinin pozulduğunu müəyyən etmişdi.

2. Gender kimliyi

172. Konvensiyanın 14-cü maddəsinə əsasən ayrı-seçkiliyin qadağan edilməsi cinsi oriyentasiya və gender kimliyi ilə bağlı məsələləri də yetərinə əhatə edir (*Identoba və başqaları Gürcüstana qarşı*, 2015, 96-cı bənd). Məhkəmə həmçinin etiraf etdi ki, gender kimliyi və cinsi oriyentasiya iki fərqli və intim xüsusiyyətlərdir. Buna görə də, bu iki xüsusiyyətə münasibətdə hər hansı yanlış hərəkətə yol verilməsi şəxsin nüfuzuna qəsd təşkil edir və şəxsi həyata müdaxilə hesab edilmək üçün yetərinə ciddi xarakter daşıya bilər (*Sousa Goucha Portuqaliyaya qarşı*, 2016, 27-ci bənd).

173. Məhkəmə aşağıdakılar da daxil olmaqla gender kimliyi məsələlərinə aid bir sıra işlərə baxmışdır:

- cinsiyyətin dəyişdirilməsi əməliyyatı keçirmək hüququ (*L. Litvaya qarşı*, 2007);
- şəxsin seçdiyi gender kimliyinin tanınması hüququ (*Christine Goodwin Birləşmiş Krallığa qarşı* [BP], 2002; *I. Birləşmiş Krallığa qarşı* [BP], 2002; *L. Litvaya qarşı*, 2007) və bu məqsədlə yerinə yetirilməli olan hüquqi tələblər (*Hämäläinen Finlandiyaya qarşı* [BP], 2014);
- nikaha daxil olmaq hüququ (*Christine Goodwin Birləşmiş Krallığa qarşı* [BP], 2002; *I. Birləşmiş Krallığa qarşı* [BP], 2002);
- cinsiyyətin dəyişdirilməsi tədbirlərinə çəkilmiş xərclərin kompensasiyası üçün özəl tibbi sığorta şirkətinə qarşı iddialarla bağlı məhkəmə icraatının ədalətliyi (*Van Kück Almaniya qarşı*, 2003);
- şəxsin gender kimliyini dəyişdirməsinin onun vətəndaşlıq vəziyyəti dəyişdirilmədən qanunla tanınması hüququ (*Hämäläinen Finlandiyaya qarşı* [BP], 2014);
- cinsiyyətin dəyişdirilməsi əməliyyatı ilə əlaqədar çəkilmiş tibbi xərclərə görə məsuliyyət (*Schlumpf İsveçrəyə qarşı*, 2009);
- cinsi identikliyi əsasında ərizəçinin valideynlik hüquqlarının məhdudlaşdırılması və övladları ilə əlaqədən məhrum edilməsi (*A.M. və başqaları Rusiyaya qarşı*, 2021).

174. *Hämäläinen Finlandiyaya qarşı* işdə ([BP], 2014) sığender (anadangəlmə bioloji cinsini dəyişməyən) qadınla nikaha daxil olmuş transgender qadın olan ərizəçi şikayət etmişdi ki, onun qadın cinsiyyətinin hüquqi baxımdan tanınması üçün onun nikahı mülki partnyorluğa çevrilməli idi, çünki həmin dövrdə Finlandiyada eynicinsli cütlüklərin nikahına icazə verilmirdi. Məhkəmə müəyyən etdi ki, ərizəçi doğuş zamanı cinsiyyəti avtomatik olaraq qanunla tanınan və ərizəçinin iddia etdiyinə görə nikahları “məcburi” boşanma riski daşımayan sığender şəxslərlə eyni situasiyada olduğunu iddia edə bilməz (112-ci bənd).

175. *Semenya İsveçrəyə qarşı** işdə (2023) Məhkəmə beynəlxalq idman yarışında qadın kateqoriyasında yarışmasına icazə verilməsi üçün qeyri-dövlət qaydalarına əsasən orqanizmindəki təbii testosteron səviyyəsini aşağı salması tələb olunan peşəkar idmançının şikayətinə baxdı. Məhkəmə, xüsusən də mübahisələndirilən qaydalara və ya hormonal müalicənin ərizəçiyə mənfi təsirlərinə haqq qazandırmaq üçün gətirilən əsasların institusional və məhkəmə nəzarətinin məhdudluğu ilə əlaqədar olaraq, 8-ci maddə ilə əlaqəli şəkildə götürülmüş 14-cü maddənin pozulduğunu müəyyən etdi, (163-202-ci bəndlər).

176. Gender kimliyi ilə bağlı bəzi işlərə 14-cü maddə üzrə ayrıca araşdırma aparılmadan yalnız Konvensiyanın substantiv maddəsi üzrə baxılmışdır. *Y.Y. Türkiyəyə qarşı* işdə (2015) ərizəçi cinsiyyətinin dəyişdirilməsi üzrə cərrahiyyə əməliyyatına icazə verilməsi üçün müraciət etmiş, ərizəçinin daimi olaraq nəsil davam etdirə bilməməsi səbəbi ilə müraciəti daxili məhkəmə tərəfindən rədd edilmişdi. Məhkəmə müəyyən etdi ki, ərizəçini uzun illər ərzində belə bir əməliyyat keçirməsinə icazə verməkdən imtina etməklə dövlət ərizəçinin Konvensiyanın 8-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş şəxsi həyatına hörmət hüququnu pozmuşdur.

3. Cinsi oriyentasiya

177. Məhkəmə dəfələrlə cinsi oriyentasiyanı 14-cü maddə ilə qorunan “digər əlamətlər” sırasına daxil etmişdir (*Salgueiro da Silva Mouta Portuqaliyaya qarşı*, 1999, 28-ci bənd; *Fretté Fransaya qarşı*, 2002, 32-ci bənd).

178. 1999-cu ildə Məhkəmə valideynlik hüquqları ilə bağlı işdə ilk dəfə olaraq 14-cü maddənin cinsi oriyentasiya əlamətinə görə pozulduğunu müəyyən etmişdir (*Salgueiro Da Silva Mouta Portuqaliyaya qarşı*, 1999; həmçinin bax: *X Polşaya qarşı*, 2021). O vaxtdan bəri o, cinsi oriyentasiya məsələsini, aşağıdakılar da daxil olmaqla, bir sıra digər kontekstlərdə araşdırmışdır:

- homoseksual münasibətlərə razılıq üçün cinayət qanunvericiliyinə əsasən fərqli yaş hədlərinin müəyyən edilməsi (*L. və V. Avstriyaya qarşı*, 2003; *S.L. Avstriyaya qarşı*, 2003; *B.B. Birləşmiş Krallığa qarşı*, 2004; *Santos Couto Portuqaliyaya qarşı*, 2010);
- uşaq övladlığa götürməyə icazə verilməsi (*X və başqaları Avstriyaya qarşı* [BP], 2013; *E.B. Fransaya qarşı* [BP], 2008; *Gas və Dubois Fransaya qarşı*, 2012);
- vəfat etmiş cinsi tərəf-müqabilin kirayə hüququnun vərəsəlik qaydasında keçməsi (*Karner Avstriyaya qarşı*, 2003; *Kozak Polşaya qarşı*, 2010);
- sosial müdafiə (*P.B. və J.S. Avstriyaya qarşı*, 2010; *Mata Estevez İspaniyaya qarşı* (qərarədd), 2001);
- həbsdə saxlanma şəraiti (*X Türkiyəyə qarşı*, 2012);
- uşaqlar üçün alimentlə bağlı qaydalar (*J.M. Birləşmiş Krallığa qarşı*, 2010);
- vətəndaş nikahları (*Vallianatos və başqaları Yunanıstana qarşı* [BP], 2013; *Maymulakhin və Markiv Ukraynaya qarşı*, 2023);
- nikaha daxil olma (*Schalk və Kopf Avstriyaya qarşı*, 2010; *Chapin və Charpentier Fransaya qarşı*, 2016);
- ailənin birləşməsi (*Pajić Xorvatiyaya qarşı*, 2016; *Taddeucci və McCall İtaliyaya qarşı*, 2016);
- fikir, vicdan və din azadlığı (*Eweida və başqaları Birləşmiş Krallığa qarşı*, 2013);
- toplaşmaq və birləşmək azadlığı (*Bączkowski və başqaları Polşaya qarşı*, 2007; *Alekseyev və başqaları Rusiyaya qarşı*, 2018; *Genderdoc-M Moldovaya qarşı*, 2012; *Zhdanov və başqaları Rusiyaya qarşı*, 2019; *Berkman Rusiyaya qarşı*, 2020; *ACCEPT assosiasiyası və başqaları Rumıniyaya qarşı*, 2021);
- homofob nitqə və ya zorakılıq aktlarına qarşı müdafiə və araşdırmanın səmərəliliyi (*Identoba və başqaları Gürcüstana qarşı*, 2015; *M.C. və A.C. Rumıniyaya qarşı*, 2016; *Beizaras və Levickas Litvaya qarşı*, 2020; *Aghdgomelashvili və Japaridze Gürcüstana qarşı*, 2020; *Sabalić Xorvatiyaya qarşı*, 2021; *ACCEPT assosiasiyası və başqaları Rumıniyaya qarşı*, 2021; *Genderdoc-M və M.D. Moldova Respublikasına qarşı*, 2021; *Oganezova Ermənistana qarşı*, 2022; *Nepomnyashchiy və başqaları Rusiyaya qarşı*, 2023).

179. Məhkəmə vurğulamışdır ki, cinsi oriyentasiya əsasında ayrı-seçkilik “ırq, mənşə və ya dərinin rəngi” əsasında baş verən ayrı-seçkilik qədər ciddi xarakter daşıyır (*Vejdeland və başqaları İsveçə qarşı*, 2012, 55-ci bənd). Fərqli rəftarın cinsi oriyentasiyaya əsaslandığı hallarda dövlətin mülahizə sərbəstliyinin həddləri məhduddur (*Kozak Polşaya qarşı*, 2010, 92-ci bənd; *Karner Avstriyaya qarşı*, 2003, 41-ci bənd). Bundan əlavə, fərqli rəftar yalnız cinsi oriyentasiya mülahizələrinə əsaslandığıda belə, Konvensiyaya əsasən qəbul edilməzdir (*E.B. Fransaya qarşı* [BP], 2008, 93 və 96-cı bəndlər; *Salgueiro da Silva Mouta Portuqaliyaya qarşı*, 1999, 36-cı bənd; *X və başqaları Avstriyaya qarşı* [BP], 2013, 99-cu bənd).

180. Cinsi oriyentasiyaya görə ayrı-seçkiliklə bağlı Məhkəmə tərəfindən baxılan işlərin çox qismi şəxsi və ailə həyatına hörmət hüququ ilə bağlıdır. Bununla əlaqədar olaraq, Məhkəmə 8-ci maddəni müasir şəraitin işığında şərh etmiş və sabit faktiki münasibətlərdə yaşayan eynicinsli cütlüyün münasibətlərinin də eyni situasiyada olan fərqli cinsli cütlüyün münasibətləri kimi “ailə həyatı” anlayışına aid olduğunu qəbul etmişdir (*Schalk və Kopf Avstriyaya qarşı*, 2010, 94-cü bənd). Bundan başqa, Məhkəmə müəyyən etmişdir ki, birlikdə yaşayan iki qadın ilə onlardan birinin dünyaya gətirdiyi, lakin hər ikisinin tərbiyə etdiyi uşaq arasında münasibətlər Konvensiyanın 8-ci maddəsində nəzərdə tutulan mənada “ailə həyatı” təşkil edir (*X və başqaları Avstriyaya qarşı* [BP], 2013, 95-ci bənd; *Gas və Dubois Fransaya qarşı*, 2012, 37-ci bənd).

181. Nikaha daxil olmaq hüququna gəldikdə, qərara alınmışdır ki, eynicinsli şəxslərin nikahının qeyri-mümkün olması 8-ci və ya 12-ci maddə¹¹ ilə əlaqəli şəkildə götürülmüş 14-cü maddəni pozmur (*Schalk və Kopf Avstriyaya qarşı*, 2010; *Chapin və Charpentier Fransaya qarşı*, 2016), eynicinsli cütlüklərin vətəndaş nikahına icazə verilməməsi isə 8-ci maddə ilə əlaqəli şəkildə götürülmüş 14-cü maddəni pozur (*Vallianatos və başqaları Yunanıstana qarşı* [BP], 2013). Övladlığa götürülmə məsələsinə gəlincə, *E.B. Fransaya qarşı* işdə ([GC], 2008) Məhkəmə ərizəçinin başqa bir qadınla birgə yaşayan lesbiyan həyat tərzinə əsaslanaraq onun uşaq övladlığa götürməsinə razılıq verməkdən hakimiyyət orqanlarının imtina etməsi səbəbindən 14-cü maddənin pozulduğunu müəyyən etmişdir. *X və başqaları Avstriyaya qarşı* işdə ([BP], 2013) nikahda olmayan, eynicinsli cütlük münasibətində olan iki qadınlardan birinin uşağının digəri tərəfindən övladlığa götürülməsinə nikahda olmayan, analoji situasiyada olan müxtəlif cinsli cütlükdən fərqli olaraq icazə verilməməsi ayrı-seçkilik hesab edilmişdir. Digər tərəfdən, *Gas və Dubois Fransaya qarşı* işdə (2012) bioloji ananın homoseksual tərəf-müqabilinin uşağı adı qaydada övladlığa götürməsinə icazə verməkdən imtina edilməsinin ayrı-seçkilik olmadığı müəyyən edilmişdir, belə ki, vətəndaş nikahı münasibətlərində olan müxtəlif cinsli cütlüklərin də rəsmi nikahda olmayan şəxslər kimi uşaq övladlığa götürməsi qadağan edilmişdi. Nəhayət, şəxsin eynicinsli xarici tərəf-müqabilinə yaşayış icazəsinin verilməsindən imtina edilməsinin 8-ci maddə ilə əlaqəli şəkildə götürülmüş 14-cü maddənin pozuntusu olduğu müəyyən edilmişdir (*Pajić Xorvatiyaya qarşı*, 2016; *Taddeucci və McCall İtaliyaya qarşı*, 2016).

182. Ailə həyatı kontekstindən kənar məsələlərə gəlincə, yetkinlik yaşına çatmayanlar arasında homoseksuallığın təşviqinə qanunvericiliklə qoyulmuş qadağa ilə əlaqədar olan *Bayev və başqaları Rusiyaya qarşı* işdə (2017) Məhkəmə 10-cu maddə ilə əlaqəli şəkildə götürülmüş 14-cü maddənin pozulduğunu müəyyən etdi, çünki bu qadağa homoseksual azlığa qarşı heteroseksual çoxluğun qərəzli münasibətini əks etdirirdi (91-ci bənd). Digər tərəfdən, *Aldeguer Tomás İspaniyaya qarşı* işdə (2016) o, Konvensiyanın 8-ci maddəsi ilə və 1 sayılı Protokolun 1-ci maddəsi ilə əlaqəli şəkildə götürülmüş 14-cü maddənin pozulduğunu müəyyən etmədi, bu işdə ərizəçi vəfat etmiş şəxsə sabit eynicinsli cütlük münasibətində olmuşdu, amma ailə başçısını itirməyə görə pensiya almaq hüququ yox idi, çünki onun cinsi tərəf-müqabili eynicinsli nikahların tanınmasından əvvəl vəfat etmişdi.

183. *Beizaras və Levickas Litvaya qarşı* işdə (2020) ərizəçilər öpüşərkən çəkdikləri fotosəhifə Facebook-da yerləşdirdikdən sonra bir sıra ciddi təhdidlər və təhqiramiz şərhlər almış homoseksual cütlük idi. Səlahiyyətli orqanlar ərizəçilərin davranışının “eksentrik” olduğu və ölkədəki “ənənəvi ailə dəyərlərinə” uyğun gəlmədiyini qənaətinə gəlmiş və təqsirkarlar barəsində cinayət təqibinə başlamaqdan imtina etmişdilər. Məhkəmə belə nəticəyə gəldi ki, ərizəçilər əsaslı səbəb olmadan cinsi oriyentasiyalarına görə ayrı-seçkiliyə məruz qalıblar, belə ki, ayrı-ayrı şəxsləri onlara və ümumilikdə homoseksual icmaya qarşı yönəlmiş nifrət dolu şərhlərini ifadə etməyə həmin icmaya qarşı dözümsüz münasibət sövq etmişdi. Eyni ayrı-seçkilik xarakterli düşüncə sonradan səlahiyyətli orqanların məsələ ilə bağlı səmərəli araşdırma aparmaqdan ibarət pozitiv öhdəliklərini yerinə yetirməməsinin əsasını təşkil etmişdi.

11. Bax: 12-ci maddə üzrə Bələdçi (Nikah hüququ).

184. *Sabalić Xorvatiyaya qarşı* işdə (2021) Məhkəmə qərara aldı ki, nifrət motivlərini araşdırmadan kiçik hüquqpozmayla görə məhkum etmə və kiçik məbləğdə cərimə təyin etmə homofobiya xarakterli zorakı hücumla qarşı hakimiyyət orqanları tərəfindən adekvat reaksiya deyil. Həmin işdə milli hakimiyyət orqanları özləri elə bir vəziyyət yaratmışdılar ki, lüzumsuz olaraq xırda hüquqpozmayla görə səmərəsiz icraata başlamaqla ölkədaxili cinayət qanunvericiliyinin müvafiq müddəalarını və tələblərini lazımi qaydada tətbiq etmək imkanına xələl gətirmişdilər. Həm zorakı hücumun arxasında duran nifrət motivlərinin araşdırılmaması, həm də nifrət zəminində törədilmiş zorakı cinayətlərə görə cəzanın təyin edilməsində bu motivlərin nəzərə alınmaması xırda hüquqpozmalar üzrə icraatlarda 7 sayılı Protokolun 4-cü maddəsinin 2-ci bəndində nəzərdə tutulmuş “əsaslı pozuntu” təşkil etmişdir. Xırda hüquqpozmalar üzrə səmərəsiz icraata başlamaqla və nəticədə yanlış olaraq formal əsaslarla sonrakı cinayət təqibinə xitam verməklə, milli hakimiyyət orqanları mövcud şəraitdə ərizəçiyə qarşı cinsi oriyentasiyasından qaynaqlanan zorakı hücumla bağlı Konvensiyadan irəli gələn prosessual öhdəliklərini adekvat və səmərəli şəkildə yerinə yetirməmişdilər. *Stoyanova Bolqarıstana qarşı* işdə (2022) ərizəçinin oğlu onun homoseksual olduğunu düşünən üç kişi tərəfindən hücumla məruz qalmış və öldürülmüşdü. Daxili məhkəmələr qətlin arxasında dayanan homofob motivləri müəyyən etsələr də, bu, qanunla müəyyən edilmiş ağırlaşdırıcı amil təşkil etməmiş və cinayətkarların cəzalandırılmasına nəzərə çarpan təsir göstərməmişdi, bu isə qurbanlara qarşı faktiki və ya güman edilən cinsi oriyentasiyalarına görə düşmənçilik motivindən qaynaqlanan ölümcül hücumlara lazımi reaksiya göstərmək vəzifəsinin dövlət tərəfindən yerinə yetirilməməsi demək idi.

185. *Nepomnyashchiy və başqaları Rusiyaya qarşı* işdə (2023) LGBTİ icmasının üzvləri olan ərizəçilər dövlət məmurları tərəfindən LGBTİ icması haqqında mənfi ictimai açıqlamalar səsləndirilməsindən şikayət etmişdilər. Məhkəmə müəyyən etdi ki, ərizəçilər mübahisə predmeti olan açıqlamaların birbaşa hədəfinə çevrilmədiklərinə baxmayaraq, Konvensiyanın pozulmasının qurbanı olduqlarını iddia edə bilərlər (57-ci bənd). Rusiyada LGBTİ icmasına qarşı ictimai düşmənçiliyin tarixini və həmin dövrdə nifrət zəminində homofobiya xarakterli cinayətlərin, o cümlədən zorakı cinayətlərin artdığını, açıqlamaların açıq-aydın homofob məzmununu və xüsusilə aqressiv və düşmənçilik tonunu, eləcə də onların rəsmi vəzifələr tutan nüfuzlu ictimai xadimlər tərəfindən ifadə edildiyini və böyük oxucu kütləsi olan məşhur qəzetlərdə dərc olunduğunu nəzərə alaraq, Məhkəmə hesab etdi ki, mübahisələndirilən açıqlamalar qrup üzvlərinin “şəxsi həyatına” təsir göstərmək üçün tələb olunan “şiddət həddinə” çatmışdır (59-62-ci bəndlər). Məhkəmə şikayətin mahiyyəti üzrə bu qənaətdə gəldi ki, daxili qanunvericilikdə fərdin şəxsi həyatını homofob açıqlamalar da daxil olmaqla damğalayıcı ifadələrdən qorumaq üçün həm mülki-hüquqi mexanizmlər, həm də cinayət-hüquqi müddəalar yer alır (79-cu bənd), lakin hakimiyyət orqanlarının yanaşması ucbatından ərizəçilərin işində həmin daxili qanunvericilik müddəaları tətbiq edilməyib və onlar lazımi müdafiə ilə təmin edilməyiblər (85-ci bənd).

186. Bəzi hallarda Məhkəmə cinsi oriyentasiya məsələlərinə yalnız substantiv maddə əsasında baxmışdır, məsələn, buraya aşağıdakı hallar aiddir:

- cinayət qanunvericiliyinə əsasən, yetkinlik yaşına çatmış şəxslər arasında homoseksual münasibətlərin qadağan edilməsi (*Dudgeon Birləşmiş Krallığa qarşı*, 1981; *Norris İrlandiyaya qarşı*, 1988; *Modinos Kipra qarşı*, 1993; *A.D.T. Birləşmiş Krallığa qarşı*, 2000);
- homoseksualların silahlı qüvvələrdən tərxis edilməsi (*Lustig-Prean və Beckett Birləşmiş Krallığa qarşı*, 1999; *Smith və Grady Birləşmiş Krallığa qarşı*, 1999; *Perkins və R. Birləşmiş Krallığa qarşı*, 2002; *Beck və başqaları Birləşmiş Krallığa qarşı*, 2002);
- eynicinsli şəxslərin xaricdə bağlanmış nikahlarını qeydə almaqdan imtina edilməsi (*Orlandi və başqaları İtaliyaya qarşı*, 2017);
- eynicinsli tərəf-müqabillərin münasibətlərinin tanınmasını və müdafiəsini təmin edən hüquqi bazanın qəbul edilməsindən ibarət pozitiv öhdəlik (*Oliari və başqaları İtaliyaya qarşı*, 2015);
- həbsdə saxlanma şəraiti (*Stasi Fransaya qarşı*, 2011).

4. Sağlamlıq və əlillik

187. Məhkəmə təsdiq etmişdir ki, əlilliyə, sağlamlıq durumuna və ya genetik xüsusiyyətlərə əsaslanan ayrı-seçkilik Konvensiyanın 14-cü maddəsinin və 12 sayılı Protokolun 1-ci maddəsinin tətbiq dairəsinə daxildir (*Glor*

İsveçrəyə qarşı, 2009, 80-ci bənd; *G.N. və başqaları İtaliyaya qarşı*, 2009, 126-cı bənd; *Kiyutin Rusiyaya qarşı*, 2011, 57-ci bənd). Əlilliklə bağlı işlərdə əlilliyi olan insanlarla hüquqi baxımdan fərqli rəftar edilməsi hallarının əsaslılığının müəyyən edilməsində dövlətlərin qiymətləndirmə sərbəstliyinin həddləri əhəmiyyətli dərəcədə məhduddur (*Glor İsveçrəyə qarşı*, 2009, 84-cü bənd).

188. Xüsusilə Avropa Şurasının Parlament Assambleyası tərəfindən 29 yanvar 2003-cü ildə qəbul edilmiş "Əlilliyi olan şəxslərin tam sosial inteqrasiyasına doğru" [1592 \(2003\) sayılı Təvsiyəyə](#) və 13 dekabr 2006-cı ildə qəbul edilmiş "[Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları haqqında](#)" [Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Konvensiyasına](#) (UNCRPD) istinad edərək, Məhkəmə hesab etmişdir ki, əlilliyi olan insanların ayrı-seçkilik xarakterli rəftardan müdafiəsinin zəruriliyi ilə bağlı Avropa və dünya səviyyəsində konsensus mövcuddur (*Glor İsveçrəyə qarşı*, 2009, 54-cü bənd). Bu, əlilliyi olan şəxslərə öz hüquqlarını tam şəkildə həyata keçirmək imkanı vermək üçün dövlətlərin "ağlabatan şəraiti" təmin etmək öhdəliyini özündə ehtiva edir və bu öhdəliyin yerinə yetirilməməsi ayrı-seçkiliyə bərabərdir (*Enver Şahin Türkiyəyə qarşı*, 2018, 67-69-cü bəndlər; *Çam Türkiyəyə qarşı*, 2016, 65-67-ci bəndlər; *G.L. İtaliyaya qarşı*, 2020, 60-66-cı bəndlər).

189. Fiziki qüsurlu şəxslərin ictimai binalara çıxışına gəlincə, Məhkəmə aydınlıq gətirmişdir ki, tətbiq edilməli meyarlar dövlətin əlilliyi olan şəxslər üçün şərait yaradılması və hərəkət imkanlarının asanlaşdırılması üçün "zəruri və müvafiq modifikasiyalar və korrektələr" edib-etmədiyinə yoxlanılması ilə məhdudlaşır və eyni zamanda dövlətin üzərinə "qeyri-mütənasib və ya lüzumsuz yük" qoymur (*Arnar Helgi Lárusson İslandiya qarşı*, 2022, 59-cu bənd). Cavabdeh dövlət və bələdiyyə tərəfindən mövcud büdcə çərçivəsində və sözügedən binaların mədəni irs nümunəsi kimi mühafizəsinin zəruriliyi nəzərə alınmaqla ictimai binalarda əlçatanlıq ehtiyaclarını qiymətləndirmək və qarşılamaq üçün artıq əhəmiyyətli tədbirlər görüldüyü işdə Məhkəmə bu qənaətə gəlmişdir ki, incəsənət və mədəniyyət mərkəzlərinin yerləşdiyi iki yerli ictimai binaya daxil ola bilməyən əlil arabasında olan ərizəçiyə qarşı ayrı-seçkilik baş verməyib (yuxarıdakı qərara bax; həmçinin müqayisə üçün 8-ci maddənin tətbiqinin mümkün hesab edildiyi bu işlərə bax: *Botta İtaliyaya qarşı* (qərar), *Zehnalová və Zehnal Çex Respublikasına qarşı* (qərar) və *Glaisen İsveçrəyə qarşı* (<https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-213684>) (qərar)).

190. Mənzil təminatına gəlincə, *Guberina Xorvatiyaya qarşı* işdə (2016) ərizəçi ağır formada əlilliyi olan övladının ehtiyaclarına uyğunlaşdırılmış yeni daşınmaz əmlakın alınması üçün vergidən azad olunmasını xahiş etmişdi. Hakimiyyət orqanları onun oğlunun xüsusi ehtiyaclarını nəzərə almamış və hesab etmişdilər ki, artıq yaşamaq üçün münasib yerə malik olduğuna görə onun durumu vergidən azad edilmə şərtlərinə cavab vermir. Məhkəmə vurğuladı ki, Xorvatiya UNCRPD-ni ratifikasiya etməklə, əlilliyi olan şəxslərə münasibətdə ağlabatan yaşayış şəraiti yaratma, əlçatanlıq və ayrı-seçkiliyə yol verməmək kimi prinsiplərə hörmət etməyə borclu idi və beləliklə övladının əlilliyi ilə bağlı ərizəçinin ailəsinin xüsusi ehtiyaclarına məhəl qoymamaqla Konvensiyanın 14-cü maddəsi ilə əlaqəli şəkildə götürülmüş 1 sayılı Protokolun 1-ci maddəsini pozmuşdur. Məhkəmə ilk dəfə etiraf etdi ki, uşağının əlilliyi ilə əlaqədar ərizəçiyə münasibətdə baş vermiş ayrı-seçkilik xarakterli rəftar əlillik əlamətinə əsaslanan, 14-cü maddənin əhatə dairəsinə düşən ayrı-seçkilikdir. *J.D. və A. Birləşmiş Krallığa qarşı* işdə (2019) ərizəçinin mənzil müavinətinin məbləği azaldılmış və o, xüsusilə əlil qızının ehtiyaclarına uyğunlaşdırılmış evdən köçməyə məcbur olmuşdu. Məhkəmə müəyyən etdi ki, evdən köçməsi onun üçün narahatedici və arzu edilməz olsa da, onun işində bu tədbirin effekti mütənasib xarakter daşıyıb, belə ki, əlavə mənzil müavinətinin təyin olunması imkanının mövcudluğu nəzərə alınmaqla, o, daha kiçik, müvafiq qaydada uyğunlaşdırılmış yaşayış yerinə köçə bilərdi (101-ci bənd).

191. Təhsil sahəsinə gəlincə, əlil tələbənin universitet binalarına çıxışı ilə bağlı ehtiyaclarının konkret fərdi qiymətləndirilməsinin aparılmaması ilə əlaqədar olan *Enver Şahin Türkiyəyə qarşı* işdə (2018) Məhkəmə 1 sayılı Protokolun təhsil hüququna aid olan 2-ci maddəsi ilə əlaqəli şəkildə götürülmüş 14-cü maddənin pozulduğunu müəyyən etdi. *G.L. İtaliyaya qarşı* işdə (2020) qeyri-verbal autizmdən əziyyət çəkən uşaq ibtidai təhsilin ilk iki ilində ixtisaslaşdırılmış yardım almamışdı, halbuki onun müvafiq qanunvericiliyə uyğun olaraq buna hüququ vardı. İbtidai təhsilin vacibliyini və dövlətlərin əlilliyi olan şəxslərin təhsil ehtiyacları sahəsində onların tələbatlarına xüsusi diqqət yetirmək öhdəliyini vurğulayaraq, Məhkəmə bu qənaətə gəldi ki, ərizəçi əlilliyi səbəbindən əlil olmayan şagirdlərin faydalandığı şəraitə bərabər şəraitdə ibtidai təhsil almaq üçün məktəbə getməyi davam etdirə bilməyib.

192. Ailə işlərinə gəlincə, *Cința Rumıniyaya qarşı* işdə (2020) milli hakimiyyət orqanları ərizəçinin ruhi xəstəliyinin onun valideynlik bacarıqlarına və ya uşağın təhlükəsizliyinə təsirini lazımi şəkildə qiymətləndirə

bilməmişdilər. Məhkəmə vurğuladı ki, ruhi xəstəlik valideynlərin övladına qulluq etmək qabiliyyətini qiymətləndirərkən nəzərə alınmalı olan əhəmiyyətli amil ola bilər. Lakin işin konkret halları baxımından, ruhi xəstəliyin valideynlərin uşağa qayğı göstərmək qabiliyyətinə heç bir təsiri yoxdursa, ruhi xəstəliyi həlledici element kimi və ya hətta digər elementlərdən biri kimi əsas götürmək ayrı-seçkiliyə bərabər ola bilər. Öyrənmə problemləri olan əlil ananı xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşağın işi üzrə icraatda təmsil etmək üçün rəsmi vəkili təyin edilməsi ilə əlaqədar olan *R.P. və başqaları Birləşmiş Krallığa qarşı* işdə (2012, 89-ci bənd) Məhkəmə müəyyən etdi ki, ərizəçinin məruz qaldığı tədbir əsassız ayrı-seçkilik təşkil etmir. Faktiki olaraq, Məhkəmə qəbul etdi ki, iştirakçı dövlətin ərizəçinin vəziyyətində olan iddiaçıları müdafiə etmək üçün tədbirlər görməsi zəruridir və rəsmi vəkil sxemi dövlətin qiymətləndirmə sərbəstliyinin hüdudları daxilindədir. Nəticə etibarilə, ərizəçiyə fəaliyyət qabiliyyətinə malik şəxsdən fərqli münasibət göstərsə də, onun situasiyası belə şəxsdən əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənirdi və fərqli rəftarın obyektiv və əqləbatan əsası vardı (89-cu bənd).

193. *Negovanović və başqaları Serbiyaya qarşı* işdə (2022) görmə qabiliyyətinə malik şahmatçılara beynəlxalq mükafatlar qazandıqlarına görə idman sahəsində nailiyyətlərinin milli səviyyədə dəyərləndirilməsi forması kimi verilən maliyyə mükafatlarının analoji beynəlxalq mükafatlar qazanmış görmə qabiliyyəti olmayan şahmatçılara verilməsindən imtina edilməsi onların əlilliyinə görə ayrı-seçkiliyə məruz qalması hesab edilmişdir.

194. Seçkilərlə əlaqədar baxılmış işlərə gəlinə, *Strøbye və Rosenlind Danimarkaya qarşı* işdə (2021) Məhkəmə fəaliyyət qabiliyyətindən məhrum edilmiş şəxslərin seçki hüquqlarından məhrum edilməsi məsələsini araşdırdı. Danimarka qanunvericiliyinə əsasən əqli qüsurlu şəxslərin ümumilikdə seçki hüququndan məhrum edilmədiyini, fərdi qaydada məhkəmə qiymətləndirməsinin aparıldığını və tədbirin çox az sayda insana təsir etdiyini nəzərə alaraq, Məhkəmə müəyyən etdi ki, nə ayrılıqda, nə də Konvensiyanın 14-cü maddəsi ilə əlaqəli şəkildə götürülmüş 1 sayılı Protokol 3-cü maddəsinin pozuntusu baş verməyib (həmçinin bax: *Caamaño Valle İspaniyaya qarşı*, 2021). *Toplak və Mrak Sloveniyaya qarşı* işdə (2021) Məhkəmə əzələ distrofiyasından əziyyət çəkən və əlil arabasından istifadə edən ərizəçilərin başqaları ilə bərabər əsasda səsvermə hüququnu həyata keçirməsi üçün lazımi tədbirlərin görülməsi ilə bağlı dövlətin pozitiv öhdəliklərinin pozulmadığını müəyyən etdi.

195. Yoluxucu xəstəlikləri olan insanlara qarşı ayrı-seçkiliyə gəldikdə, Məhkəmə hesab etmişdir ki, insanın immun çatışmazlığı virusuna (İİV) yoluxma kimi durumlar (istər əlillik, istərsə də onun formaları) daxil olmaqla, fərdin sağlamlıq durumuna görə fərqli rəftara məruz qaldığı hallar Konvensiyanın 14-cü maddəsinin mətnindəki “digər əlamətlər” termini ilə əhatə olunan hallar hesab edilməlidir (*Kiyutin Rusiyaya qarşı*, 2011, 57-ci bənd). Məhkəmə qərara almışdır ki, İİV ilə yaşayan insanlar cəmiyyətdən qərəzli rəftara və damğalanmaya məruz qalan həssas qrupa mənsubdur. Müvafiq olaraq, İİV ilə yaşayan insanlar olaraq bu qrup ilə fərqli rəftar edilməsinə yönələn tədbirlərin seçilməsində dövlətlərə yalnız məhdud qiymətləndirmə sərbəstliyi verilməlidir (*Kiyutin Rusiyaya qarşı*, 2011, 64-cü bənd; *I.B. Yunanıstanla qarşı*, 2013, 81-ci bənd).

196. Konvensiya ilə qorunan digər əlamətlər kimi, əlillik əlamətinə aid işlərə də 14-cü maddə əsasında deyil, yalnız substantiv maddə əsasında baxılması qeyri-adi hal deyil. Məsələn, *Pretty Birləşmiş Krallığa qarşı* işdə (2002) ərizəçi degenerativ xəstəlikdən əziyyət çəkirdi və Məhkəmə onun ölümünə kömək edəcəyinə görə ərinin cinayət təqibinə məruz qalmayacağına dair təminat almaq üçün hökumətə müraciətinin rədd edilməsini araşdırdı. Məhkəmə müəyyən etdi ki, fiziki baxımdan intihar etmək iqtidarında olan və olmayan şəxslər arasında fərq qoymaqdan imtina etmək haqlı mövqedir, çünki qanunvericiliyə istisna halların daxil edilməsi praktikada sui-istifadəyə imkan verəcək və 2-ci maddə ilə qorunan yaşamaq hüququnun müdafiəsinə xələl gətirəcəkdə (89-cu bənd).

5. Valideynlik statusu və ailə vəziyyəti

197. *Weller Macarıstanla qarşı* işdə (2009) Məhkəmə valideynlik statusuna görə ayrı-seçkiliyi 14-cü maddənin pozuntusuna bərabər hesab etdi. Bu işdə birinci ərizəçi yalnız anaların, övladlığa götürənlərin və qəyyumların almaq hüququna malik olduqları müavinətin ona təyin edilməsindən imtina edilmiş ata idi.

198. Eynilə, Məhkəmə ailə vəziyyətini “digər əlamətlər” termininə daxil olan şəxsi xüsusiyyət hesab etmişdir. Məsələn, *Şerife Yiğit Türkiyəyə qarşı* işdə ([BP], 2010) Məhkəmə bildirdi ki, iki valideyn arasında nikah bağlarının olmaması şəxsi “statusun” elə aspektlərindən biridir ki, 14-cü maddə ilə qadağan edilmiş ayrı-seçkilik mənbəyi ola bilər (79-cu bənd).

199. *Petrov Bolqarıstana qarşı* işdə (2008) Məhkəmə 8-ci maddə ilə əlaqəli şəkildə götürülmüş 14-cü maddənin pozulduğunu müəyyən etdi, belə ki, ərizəçi məhbusun nikahda olmadıqları üçün cinsi tərəf-müqabili ilə telefon əlaqəsi saxlamasına qadağa qoyulmuşdu.

200. *Burden Birləşmiş Krallığa qarşı* iş ([BP], 2008) vəfat etmiş şəxsin sağ qalan ərinin (arvadının) və ya vətəndaş nikahında olduğu tərəf-müqabiliinin faydalandığı miras vergisindən azad olmaq hüququna malik olmadıqlarından şikayət edən birgə yaşayan iki bacıya aid idi. Məhkəmə qərara aldı ki, bu şəxslərdən fərqli olaraq ərizəçilər arasında hüquqi qüvvəyə malik razılaşmanın olmaması onların birgə yaşamasının uzun müddət davam etməsinə baxmayaraq, onların birgəyaşayış münasibətlərini rəsmi nikah və ya vətəndaş nikahı münasibətlərindən əsaslı şəkildə fərqləndirir (65-ci bənd). *Korosidou Yunanıstana qarşı* işdə (2011) Məhkəmə vəfat etmiş cinsi tərəf-müqabili ilə nikahda olmadığı üçün dul qadın kimi ailə başçısını itirməyə görə pensiya təyin edilməsindən imtina edilmiş ərizəçinin işinə baxdı və ayrı-seçkilik aşkar etmədi. Həmçinin Məhkəmə daxili qanunvericiliyin həmin qadına verdiyi adekvat imkanları nəzərə alaraq, onun subay mərhum tərəf-müqabilinin əmlakını avtomatik olaraq miras ala bilməməsini ayrı-seçkilik hesab etmədi (*Makarçeva v. Litvaya qarşı* (qərar), 2021).

201. *Muñoz Díaz İspaniyaya qarşı* iş (2009) qaraçı ayınlərinə uyğun olaraq bağlanmış nikahı dövlət tərəfindən ailə başçısını itirməyə görə pensiya almaq hüququnun müəyyən edilməsi məqsədilə etibarlı hesab edilməyən ərizəçi ilə bağlı idi. Məhkəmə qeyd etdi ki, İspaniyanın hakimiyyət orqanları ərizəçini cinsi tərəf-müqabilinin “arvadı” kimi tanıyıblar. Sözügedən qadına və ailəsinə ailə münasibətlərinin qeydiyyatı kitabçası, habelə çoxuşaqlı ailə statusu verilmişdi və ailə olaraq tibbi yardım göstərilirdi. Buna görə də Məhkəmə ərizəçinin nikahının etibarlılığına vicdanlı şəkildə inanmasının onda ailə başçısını itirməyə görə pensiya almaq hüququna dair haqlı gözlənti yaratdığı qənaətdə gəldi və 1 sayılı Protokolun 1-ci maddəsi ilə əlaqəli şəkildə götürülmüş Konvensiyanın 14-cü maddəsinin pozulduğunu qəbul etdi. Digər tərəfdən, *Şerife Yiğit Türkiyəyə qarşı* işdə ([GC], 2010) ərizəçi sırf dini mərasim şəraitində evlənmişdi və onun vəfat etmiş cinsi tərəf-müqabilinin varisi kimi tanınmasından imtina edilmişdi. Bununla belə, Məhkəmə qeyd etdi ki, ərizəçi öz durumundan xəbərdar idi və bilirdi ki, tərəf-müqabilinin ölümü ilə bağlı müavinət almaq hüququ əldə etmək üçün Mülki Məcəlləyə uyğun olaraq nikah münasibətini rəsmiləşdirməlidir. Buna görə də Məhkəmə sözügedən fərqli rəftar üçün obyektiv və əğlabatan əsas olduğunu hesab etdi və 14-cü maddənin pozuntusunu aşkar etmədi.

6. İmmiqrasiya statusu

202. Məhkəmə müəyyən etdi ki, immiqrasiya statusu şəxsiyyətə xas olan status deyil, qanunla verilən status olsa da, bu fakt onun 14-cü maddənin məqsədləri üçün “digər əlamət” sayılmasını istisna etmir (*Hode və Abdi Birləşmiş Krallığa qarşı*, 2012, 47-ci bənd; *Bah Birləşmiş Krallığa qarşı*, 2011, 46-cı bənd). Həqiqətən də, şəxsin immiqrasiya statusu geniş çeşidli hüquqi və digər nəticələr doğuran statusdur (*eyni qərarlara bax*).

203. *Hode və Abdi Birləşmiş Krallığa qarşı* iş (2012) qaçqın kimi tanınan və ölkəni tərk etdiyi zaman ona qoşula bilməmiş arvadı ilə birlikdə ola bilməyən və müəyyən müddət ərzində ölkədə qalmasına icazə verilən şəxslə bağlı idi. Məhkəmə bir daha qeyd etdi ki, qaçqın statusunun “digər əlamət” anlayışına aid edilməsinin lehinə olan arqument daha da güclüdür, çünki immiqrasiya statusundan fərqli olaraq, qaçqın statusu seçim elementini nəzərdə tutmur (47-vi bənd). Müvafiq olaraq, Məhkəmə 8-ci maddə ilə birlikdə götürülmüş 14-cü maddənin pozulduğunu müəyyən etdi.

204. *Bah Birləşmiş Krallığa qarşı* işdə (2011) Məhkəmə azyaşlı uşağı ilə birlikdə öz iradəsi əleyhinə evsiz qalan, prioritet qaydada yardım almaq barədə müraciəti oğlunun immiqrasiya nəzarətində olması səbəbindən sosial xidmətlər tərəfindən rədd edilən şəxsin şikayətinə baxdı. Ərizəçi Birləşmiş Krallığa sığınacaq axtaran şəxs kimi daxil olmuş, lakin ona qaçqın statusu verilməmişdi. Məhkəmə qeyd etdi ki, fərqli rəftarın əsaslandığı əlamətin/statusun xarakteri iştirakçı dövlətlərə verilməli olan qiymətləndirmə sərbəstliyinin hüdudlarının müəyyən edilməsində böyük əhəmiyyət kəsb edir (47-ci bənd). Baxmayaraq ki immiqrasiya statusunun seçim elementini özündə ehtiva etdiyi nəzərə alınaraq bu səbəbə əsaslanan fərqli rəftar hər halda obyektiv və əğlabatan şəkildə əsaslandırılmalıdır, bu əsaslandırma üçün, məsələn, vətəndaşlıq əlamətinə əsaslanan ayrı-seçkilik halında olduğu qədər ciddi arqumentlər tələb olunmur (52-ci bənd).

205. *M.T. və başqaları İsveçə qarşı* işdə (2022, 111-ci bənd) Məhkəmə hesab etdi ki, “əlavə himayə statusu” olan şəxslər və “qaçqın statusu” olan şəxslər ailənin birləşməsi hüququ ilə bağlı analogi və ya əhəmiyyətli dərəcədə oxşar situasiyadadırlar. İkinci ərizəçi İsveçdə əlavə himayə statusu almışdı. Əlavə himayə statusu almış şəxslərin ailə üzvlərinə İsveçdə yaşamaq icazəsi verilməsi üçün müddət məhdudiyyətləri müəyyən edən qanuna uyğun olaraq onun anasına və kiçik qardaşına ölkədə yaşamaq icazəsi verməkdən imtina edilmişdi. Məhkəmə bu qənaətə gəldi ki, qaçqın statusu olan şəxslərlə müqayisədə ərizəçilərlə fərqli rəftar edilməsi ağlabatan və obyektiv şəkildə əsaslandırılıb (117-ci bənd).

206. Məhkəmə həmçinin bir sıra digər işlərdə immiqrasiya statusu ilə bağlı ayrı-seçkilik olduğunu müəyyən etmişdir. *Ponomaryovi Bolqarıstan qarşı* işdə (2011) Məhkəmə daimi yaşayış yeri olmayan əcnəbilərdən orta məktəbdə təhsil haqlarının ödənilməsinin tələb olunmasını onların milliyyətinə/vətəndaşlığına və immiqrasiya statusuna görə ayrı-seçkilik hesab etdi (49-cu bənd). Bu, 1 sayılı Protokolun təhsil hüququna dair 2-ci maddəsi ilə birlikdə götürülmüş Konvensiyanın 14-cü maddəsinin pozulmasına bərabər idi. Ölkədə qeyri-qanuni yaşayan əcnəbi qadının uşağının atasının kimliyini şübhə altına alaraq qaldırmaq istədiyi işdə ona hüquqi yardım göstərilməsindən imtina edilməsi ilə əlaqədar olan *Anakomba Yula Belçikaya qarşı* işdə (2009) Məhkəmə 6-cı maddə (məhkəməyə müraciət etmək imkanı) ilə əlaqəli şəkildə götürülmüş 14-cü maddənin pozulduğunu müəyyən etdi.

7. Məşğulluqla bağlı status

207. Məşğulluq sahəsinə gəlincə, Məhkəmə müəyyən etmişdir ki, məsələn, yüksək vəzifə tutmaq 14-cü maddənin məqsədləri üçün “digər əlamət” kimi qəbul edilə bilər (*Valkov və başqaları Bolqarıstan qarşı* (2011, 115-ci bənd)). Bu işdə Məhkəmə ərizəçilərin pensiyalarının məbləğinin yuxarı həddinə məhdudiyyət qoyulmasının pensiyalarına yuxarı hədd qoyulmayan yüksək vəzifəli məmurlarla müqayisədə ayrı-seçkilik təşkil etməsi ilə bağlı iddiasını rədd etdi.

208. Məhkəmə həmçinin bu qənaətə gəlmişdir ki, “digər əlamət” anlayışı müəyyən hallarda hərbi rütbəni də özündə ehtiva edən kifayət qədər geniş çərçivəli anlayışdır. *Engel və başqaları Niderlanda qarşı* iş (1976) hərbi nizam-intizamın pozulmasına görə komandirləri tərəfindən müxtəlif cəzalar tətbiq edilmiş çağırışçı əsgərlərlə bağlı idi. Məhkəmə müəyyən etdi ki, rütbəyə əsaslanan fərqli rəftar 14-cü maddəyə zidd ola bilər (72-ci bənd). Bununla belə, o, səlahiyyətli milli orqanların bu sahədə qiymətləndirmə sərbəstliyinin kifayət qədər geniş olduğunu etiraf etdi və 14-cü maddənin pozuntusunu aşkar etmədi. *Beeckman və başqaları Belçikaya qarşı* işdə (qərardad, 2018) Məhkəmə “digər əlamət” anlayışını polis əməkdaşının rütbəsini də əhatə edən anlayış kimi şərh etdi.

209. *Ərizəçilərin məxfi xidmətlərlə əməkdaşlığı* da Konvensiyanın 14-cü maddəsinin məqsədləri üçün “digər əlamət” hesab edilmişdir (*Sidabras və Džiautas Litvaya qarşı*, 2004; *Žičkus Litvaya qarşı*, 2009; *Naidin Rumıniyaya qarşı*, 2014). *Žičkus Litvaya qarşı* işdə (2009) ərizəçinin keçmiş DTK əməkdaşı olduğu əsas götürülərək özəl sektorda işə düzəlməsi qadağan edilmişdi. *Naidin Rumıniyaya qarşı* işdə (2014) siyasi polislə keçmişdə əməkdaşlıq etmiş şəxsin dövlət qulluğunda çalışması qadağan edilmişdi.

210. *Graziani-Weiss Avstriyaya qarşı* iş (2011) vəkillik fəaliyyəti ilə məşğul olan şəxslərin və notariusların üzərinə bu vəzifə qoyulduğu təqdirdə ruhi xəstələrin ödənişsiz qəyyumu qismində çıxış etmək öhdəliyi ilə bağlı idi, halbuki hüquq təhsili almış digər şəxslər belə bir öhdəlik daşımırdılar. Məhkəmə qərara aldı ki, bu işdə iki qrup fərqli rəftara məruz qalıb, lakin qəyyumluq məqsədləri üçün hüquqi təmsilçiliyin zəruri olduğu hallarda bu iki qrup əhəmiyyətli dərəcədə oxşar situasiyada deyildir (65-ci bənd).

8. "Digər əlamətlərə" dair əlavə nümunələr

211. Hakimiyyət orqanlarının ərizəçinin pensiyasını hesablayarkən həbsxanada yerinə yetirdiyi işi nəzərə almaqdan imtina etməsi ilə əlaqədar olan *Stummer Avstriyaya qarşı* işdə ([BP], 2011, 90-cı bənd) Məhkəmə müəyyən etdi ki, şəxsin *məhbus* olması¹² 14-cü maddənin məqsədləri üçün şəxsi statusun bir aspektidir.

12. Bax: *Məhbusların hüquqları üzrə Bələdçi*.

Məhkəmə həmçinin *məhkəməyəqədər həbsdə saxlanılan məhbuslar və məhkum olunmuş məhbuslar* üçün ziyarətçilərlə görüş hüquqları və televizora baxmaq imkanı baxımından hüquqi rejimlərdəki fərqlin əsassız olduğunu qəbul etdi (*Laduna Slovakiyaya qarşı*, 2011; *Chaldayev Rusiyaya qarşı*, 2019; *Vool və Toomik Estoniyaya qarşı*, 2022).

212. *Clift Birləşmiş Krallığa qarşı* işdə (2010) Məhkəmə cəzanın müddətindən asılı olaraq vaxtından əvvəl azadlığa buraxılma ilə bağlı prosessual tələblərdəki fərqləri nəzərdən keçirdi. Bu işdə ərizəçi on beş ildən artıq cəzaçəkmə müddəti təyin edilmiş məhbus olması əsasında fərqli rəftara məruz qaldığını iddia edirdi. Cəza müddətinin cinayətin qəbul edilən ağırlıq dərəcəsi ilə müəyyən əlaqəsi olsa da, cəzanın təyin edilməsində hökm çıxarmış hakimin məhbusun ictimaiyyət üçün yaratdığı riski qiymətləndirməsi də daxil olmaqla, bir sıra digər amillər də əhəmiyyət kəsb edə bilər. Cəza müddətindən asılı olaraq vaxtından əvvəl azadlığa buraxılma sxemi məhbuslara fərqli şəkildə tətbiq edildikdə və bu fərq obyektiv şəkildə əsaslandırılmadıqda, bu halın 5-ci maddədə nəzərdə tutulmuş əsassız həbsdən müdafiənin təmin edilməsi zərurəti ilə ziddiyyət təşkil etməsi riski yarana bilər. Buna görə də Məhkəmə 14-cü maddənin məqsədləri üçün “digər əlamətlər” anlayışının ərizəçinin situasiyasını əhatə etdiyi qənaətinə gəldi.

213. *Granos Organicos Nacionales S.A. Almaniya qarşı* işdə (2012) Məhkəmə Almaniya məhkəmələrində mülki iddia qaldırmaq istəyən xarici şirkətə hüquqi yardım göstərməkdən imtina edilməsi səbəbindən fiziki və hüquqi şəxslərə, habelə yerli və xarici hüquqi şəxslərə münasibətdə fərqli rəftarın olduğunu müəyyən etdi, hərçənd ki, bu işin konkret hallarını nəzərə alaraq, Məhkəmə bu işdə belə bir fərqlin əhəmiyyətli səbəblərdən irəli gəldiyini qərara aldı.

214. *Moraru Rumıniyaya qarşı* işdə (2022) Məhkəmə hesab etdi ki, fərdin ölçüləri “digər əlamətlər” siyahısına daxil olan, genetik xüsusiyyətdən irəli gələn şəxsi xüsusiyyət təşkil edir (42-ci bənd). Ərizəçi şikayət etmişdi ki, onun hərbi təbabət üzrə təhsil almaq üçün qəbul prosesində iştirakına icazə verilməməsi barədə milli hakimiyyət orqanlarının qərarları antropometrik xüsusiyyətlərə, konkret olaraq boy və çəkiyə görə onun təhsil hüququna qoyulan ayrı-seçkilik xarakterli məhdudiyyət təşkil edib (27-ci bənd)¹³.

215. Məhkəmə “digər əlamətlər” anlayışının aşağıdakı fərqli rəftar hallarını da əhatə etdiyi qənaətinə gəlmişdir, hərçənd ki, həmin hallar “şəxsi” xüsusiyyətlərlə əlaqəli olmamışdır.

216. Məsələn, Məhkəmə müəyyən etmişdir ki, *təşkilata üzvlük* Konvensiyanın 14-cü maddəsinin məqsədləri üçün “digər əlamət” təşkil edə bilər (*Danilenkov və başqaları Rusiyaya qarşı*, 2009; *Grande Oriente d'Italia di Palazzo Giustiniani İtaliyaya qarşı (№ 2)* (2007). *Danilenkov və başqaları Rusiyaya qarşı* işdə (2009) dövlət həmkarlar ittifaqına üzvlüyə əsaslanan ayrı-seçkiliyə qarşı səmərəli məhkəmə müdafiəsini təmin edə bilməmişdi. *Grande Oriente d'Italia di Palazzo Giustiniani İtaliyaya qarşı (№ 2)* iş (2007) masonların regional hakimiyyət orqanlarında vəzifə tutmaq üçün müraciət edərkən mason təşkilatına üzvlüklərini bəyan etmələri barədə qanunla müəyyən edilmiş öhdəliyi ilə bağlı idi.

217. Eynilə, “digər əlamət” anlayışı *yaşayış yerini* də özündə ehtiva edə bilər (*Carson və başqaları Birləşmiş Krallığa qarşı* [BP], 2010; *Aleksandr Aleksandrov Rusiyaya qarşı*, 2018; *Baraliya Bosniya və Herseqovinaya qarşı*, 2019). *Carson və başqaları Birləşmiş Krallığa qarşı* iş ([GC], 2010) dövlət ilə qarşılıqlı sazişi olmayan xarici ölkədə yaşayan pensiyaçılar üçün indeksləşdirmə hüququnun olmaması ilə bağlı idi. *Aleksandr Aleksandrov Rusiyaya qarşı* işdə (2018) ərizəçinin daimi yaşayış yerinin cinayətin törədildiyi və hökmün elan edildiyi rayondan kənarda olması səbəbindən ona azadlıqdan məhrum etmə ilə əlaqədar olmayan cəzanın verilməsindən imtina edilmişdi. Məhkəmə hesab etmədi ki, bu fərqli rəftar qanuni məqsəd daşıyıb və ya obyektiv və əqlabatan əsasən malikdir.

218. *Pinkas və başqaları Bosniya və Herseqovinaya qarşı* işdə (2022) Məhkəmə müəyyən etdi ki, eyni hüquqi rejimin şamil olunduğu *məhkəmə katiblərinə* və *hakimlərə* münasibətdə iş fəaliyyəti ilə bağlı əlavə ödənişlər edilməsində fərqli şəkildə rəftar edilməsi dövlət tərəfindən obyektiv və əqlabatan şəkildə əsaslandırılmayan, “digər əlamətə” əsaslanan “dolaylı ayrı-seçkilik” təşkil edir.

13. Aşağıda “Təhsil hüququ” bölümünə bax.

219. *Özgürlük və Dayanışma Partisi (ÖDP) Türkiyəyə qarşı* işdə (2012) Məhkəmə kifayət qədər xalq dəstəyinin olmaması səbəbindən siyasi partiyalara münasibətdə fərqli rəftarın mövcud olduğunu etiraf etdi. İş siyasi partiyaların yardım almaq hüququ qazanmaq üçün qanunla müəyyən edilmiş minimum səs sayını toplamaması faktına əsaslanaraq ona maliyyə yardımı ayrılmasından imtina edilməsinə aid idi və nəticədə 14-cü maddənin pozulduğu müəyyən edilmədi.

220. Məhkəmə həmçinin hesab etdi ki, Ali Məhkəmənin ziddiyyətli qərarları 14-cü maddəyə əsasən ayrı-seçkiliyə səbəb ola bilər (*Beian Rumıniyaya qarşı (№ 1)*, 2007). Həmçinin *pensiya iddialarının təmin edilməsində zaman meyarına əsaslanan fərqli rəftar* əsaslandırılmadığı təqdirdə ayrı-seçkiliyə səbəb ola bilər (*Maggio və başqaları İtaliyaya qarşı*, 2011).

9. “Digər əlamətlərin” əhatə dairəsinə düşməyən situasiyalara aid nümunələr

221. Şəxsi əlamətlərlə əlaqəli olmayan bəzi fərqli rəftar halları “digər əlamətlər” anlayışının əhatə etmədiyi hallar kimi qəbul edilmişdir.

222. Məsələn, *Gerger Türkiyəyə qarşı* işdə ([BP], 1999) Məhkəmə qərara aldı ki, məhbuslarla şərti olaraq azadlığa buraxılma ilə bağlı fərqli rəftar edilməsi “digər əlamətlərə” görə ayrı-seçkilik sayılmır, çünki bu, *Clift Birləşmiş Krallığa qarşı* işdə (2010) olduğu kimi müxtəlif insan qruplarına tətbiq edilən fərqli rəftar deyil, müxtəlif növ cinayətlərin ağırlıq dərəcəsinə görə tətbiq edilən fərqli rəftardır.

223. 14-cü maddənin məqsədləri üçün “digər əlamətlər” anlayışına daxil olmayan fərqli rəftar hallarının digər nümunələrinə aşağıdakılar daxildir:

- sosial müavinət hüququna malik olmaq və ya olmamaq (*Springett və başqaları Birləşmiş Krallığa qarşı* (qərarad), 2010);
- əmək müqaviləsinin müddəti və xarakteri (*Peterka Çex Respublikasına qarşı* (qərarad), 2010);
- müxtəlif ərazilərdə balıq ovu hüququna malik olmaq (*Alatulkkila və başqaları Finlandiyaya qarşı*, 2005);
- müxtəlif hərbi tapşırıqların icrası üçün göndərilmə (*De Jong, Baljet və Van den Brink Niderlanda qarşı*, 1984);
- vergi ödəmələrinin geri qaytarılması ilə bağlı fərqli hüquqi status (*Milli və Əyalət Tikinti Cəmiyyəti, Lids Daimi Tikinti Cəmiyyəti və Yorkşir Tikinti Cəmiyyəti Birləşmiş Krallığa qarşı*, 1997);
- kiçik və iri həmkarlar ittifaqları arasında fərq qoyulması (*Belçika polisinin milli həmkarlar ittifaqı Belçikaya qarşı*, 1975; *İsveç maşinistlərinin həmkarlar ittifaqı İsveçə qarşı*, 1976);
- kommersiya reklamları ilə müəyyən idealları təbliğ edən reklamlar arasında fərq qoyulması (*VgT Verein gegen Tierfabriken İsveçrəyə qarşı*, 2001);
- dövlət bankında hesabın sahibi olma və ya digər formada hesaba malik olma (*Shyline Ukraynaya qarşı**, 2024);

VI. Ayrı-seçkilik məsələsinə mövzular üzrə baxış

A. Şəxsi və ailə həyatı

224. Məhkəmə müxtəlif situasiyalarda şəxsi və ailə həyatına hörmət hüququndan istifadə zamanı baş vermiş ayrı-seçkiliklə bağlı şikayətlərə 8-ci maddə ilə əlaqəli şəkildə götürülmüş 14-cü maddə üzrə baxmışdır.¹⁴

225. Məhkəmə aydınlıq gətirmişdir ki, “ailə həyatına” hörmət hüququ sadəcə ailə qurmaq istəyinin reallaşmasını təmin etmir (*E.B. Fransaya qarşı* [BP], 2008, 41-ci bənd); əvəzində o, ailənin mövcudluğunu

14. Bununla bağlı həmçinin bax: [Konvensiyanın 8-ci maddəsi üzrə Bələdçi](#) (şəxsi həyata və ailə həyatına hörmət hüququ).

(*Marckx Belçikaya qarşı*, 1979, 31-ci bənd) və yaxud ən azından, məsələn, nikahdankənar doğulmuş uşaqla onun doğma atası arasında potensial əlaqənin mövcudluğunu (*Nylund Finlandiyaya qarşı* (qərarad), 1999) və ya ailə həyatı hələ tam qurulmamış olsa belə, həqiqi nikahdan yaranan münasibətləri (*Abdulaziz, Cabales və Balkandali Birləşmiş Krallığa qarşı*, 1985, 62-ci bənd) və yaxud da qanuni və həqiqi övladlığa götürmə nəticəsində yaranan münasibətləri (*Pini və başqaları Rumıniyaya qarşı*, 2004, 148-ci bənd) nəzərdə tutur.

226. Bu kontekstdə Məhkəmə, aşağıdakılar da daxil olmaqla, uşaqlarla əlaqədə olmaq hüququ ilə bağlı bir neçə işə 8-ci maddə ilə əlaqəli şəkildə götürülmüş 14-cü maddə üzrə baxmışdır:

- atanın nikahdankənar doğulmuş uşaqla görüşməsinə icazə verməkdən imtina edilməsi (*Sommerfeld Almaniya qarşı* [BP], 2003);
- ananın dini əqidəsinə görə qəyyumluqdan məhrum edilməsi (*Hoffmann Avstriyaya qarşı*, 1993);
- eynicinsli cütlük münasibətində olan iki şəxsdən birinin uşağının digəri tərəfindən övladlığa götürülməsinin qeyri-mümkünlüyü (*X və başqaları Avstriyaya qarşı* [BP], 2013);
- valideynlik məzuniyyəti hüququ ilə bağlı kişi və qadın hərbi qulluqçular arasında fərq qoyulması (*Konstantin Markin Rusiyaya qarşı* [BP], 2012);
- atalıq faktının şübhə altına alınmasına aid iş qaldırılmasının mümkünlüyü ilə bağlı müddət məhdudiyyətlərinin müəyyən edilməsində ata ilə anaya fərqli yanaşılması (*Rasmussen Danimarkaya qarşı*, 1984);
- nikahdankənar doğulmuş uşağın atasının DNT testi vasitəsilə atalığını sübut etməsinə baxmayaraq, ananın razılığı olmadan valideynlik hüquqlarını həyata keçirə bilməməsi (*Paparrigopoulos Yunanıstana qarşı*, 2022)
- azyaşlı uşaqların anaları üçün azadlıqdan məhrumetmə cəzasının təxirə salınmasına icazə verən, amma ataları üçün belə bir icazə verməyən qanunvericilik (*Alexandru Enache Rumıniyaya qarşı*, 2017);
- ailənin birləşməsi (*Biao Danimarkaya qarşı* [BP], 2016)¹⁵;
- atanın psixi pozuntuları ilə əlaqədar olaraq uşaqla təmasda olmaq hüquqlarının məhdudlaşdırılması (*Cința Rumıniyaya qarşı*, 2020)¹⁶;
- regional gender stereotipləri və patriarxal təcrübələr fonunda ata tərəfdən babanın qaçırdığı övladlarına qovuşmaqda dul qadına köməklik göstərilməməsi (*Tapayeva və başqaları Rusiyaya qarşı*, 2021).

227. Məhkəmə 8-ci maddənin ailə qurmaq hüququnu və ya övladlığa götürmə hüququnu təmin etmədiyini bildirsə də (*E.B. Fransaya qarşı* [BP], 2008, 41-ci bənd), bu məsələ ilə bağlı müəyyən işlərə, məsələn, Konvensiyanın 8-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş “şəxsi həyat” anlayışına uyğun olaraq digər insanlarla münasibətlər qurmaq və inkişaf etdirmək və ya uşaq sahibi olub-olmamağa dair qərar vermək hüququna aid işlərə baxa bilər (*eyni qərarın* 43-cü bəndi). Nəticədə Məhkəmə aşağıdakı məsələlərə aid olan işlərdə 14-cü maddəyə riayət edilməsini araşdırmışdır:

- ərizəçinin başqa qadınla yaşayan lesbiyan qismində həyat tərzinə əsaslanaraq, uşaq övladlığa götürməsinə razılıq verməkdən imtina edilməsi (*E.B. Fransaya qarşı* [BP], 2008);
- bioloji ananın homoseksual tərəf-müqabilinin onun uşağını adi qaydada övladlığa götürməsinə icazə verməkdən imtina edilməsi (*Gas və Dubois Fransaya qarşı*, 2012);
- eynicinsli cütlük münasibətində olan iki qadıdan birinin uşağının digəri tərəfindən övladlığa götürülməsinin qeyri-mümkünlüyü (*X və başqaları Avstriyaya qarşı* [BP], 2013);
- uşaqların müəyyən ölkələrin vətəndaşları tərəfindən övladlığa götürülməsinə qadağa qoyulması (*A.H. və başqaları Rusiyaya qarşı*, 2017);
- bioloji ana ilə daşıyıcı (surroqat) analıq yolu ilə doğulmuş uşaq arasındakı əlaqənin tanınması üçün övladlığa götürmə proseduruna müraciət etmək öhdəliyi (*D. Fransaya qarşı*, 2020).

228. Məhkəmə həmçinin vətəndaş nikahı və ya faktiki nikahla bağlı işlərdə 14-cü maddənin pozulduğunu müəyyən etmişdir. *Muñoz Díaz İspaniyaya qarşı* iş (2009) ailə başçısını itirməyə görə pensiya almaq hüququnun

15. Aşağıda “İmmiqrasiya” bölümünə bax.

Konvensiyanın 14-cü maddəsi (ayrı-seçkiliyin qadağan olunması) və
12 sayılı Protokolun 1-ci maddəsi (ayrı-seçkiliyə ümumi qadağa) üzrə

16. Yuxarıda “Sağlamlıq və əlillik” bölümünə bax.

müəyyən edilməsi məqsədilə qaraçı nikahının etibarlılığının tanınmasından imtina ilə bağlı idi. Məhkəmə öz nikahının etibarlı olduğuna ərizəçinin vicdanlı şəkildə inandığını nəzərə alaraq, bu işdə ayrı-seçkilik olduğunu müəyyən etdi. *Şerife Yiğit Türkiyəyə qarşı* işdə ([BP], 2010) isə əksinə, sırf dini mərasim ilə evlənmiş ərizəçi öz durumundan xəbərdar idi və Məhkəmə bu işdə heç bir ayrı-seçkilik müəyyən etmədi. *Vallianatos və başqaları Yunanıstana qarşı* işdə ([BP], 2013) Məhkəmə fərqli cinsdən olan cütlüklərlə məhdudlaşan və beləliklə eynicinsli cütlükləri əhatə etməyən “vətəndaş nikahının” tətbiqini ayrı-seçkilik hesab etdi. *Ratzenböck və Seydl Avstriyaya qarşı* iş (2017) fərqli cinslərdən olan cütlüyü eynicinsli şəxslərin qeydiyyatdan keçmiş cinsi tərəf-müqabilik münasibətlərinin qeydiyyatına alındığı reyestrə daxil etməkdən imtina edilməsi ilə əlaqədar idi. Məhkəmə bu cür vətəndaş nikahlarının qeydiyyatına alındığı konteksti və ərizəçilərin rəsmi nikaha daxil olmaq imkanına malik olduqlarını nəzərə aldı və bu situasiyanı ayrı-seçkiliyə bərabər hesab etmədi. Oxşar məsələlər bəzən Məhkəmə tərəfindən təkcə 8-ci maddə əsasında araşdırılmışdır, məsələn, eynicinsli tərəf-müqabilərin münasibətlərinin hüquqi cəhətdən tanınmaması ilə əlaqədar olan *Oliari və başqaları İtaliyaya qarşı* iş (2015) buna misal ola bilər.

B. Siyasi hüquqlar

229. Siyasi hüquqlarla bağlı ayrı-seçkiliyin qadağan edilməsi Avropa Şurasının əsas məqsədlərindən biri olan demokratiyanın təşviqi ilə birbaşa bağlıdır. Bu baxımdan Məhkəmə ifadə azadlığını təmin edən 10-cu maddə ilə¹⁷ və ya dinc toplaşmaq və birləşmək azadlığını qoruyan 11-ci maddə ilə¹⁸ və yaxud da azad seçki hüququna dair 1 sayılı Protokolun 3-cü maddəsi ilə¹⁹ əlaqəli şəkildə götürülmüş 14-cü maddənin pozulduğunu müəyyən etmişdir.

230. *Bayev və başqaları Rusiyaya qarşı* işdə (2017) ərizəçilər yetkinlik yaşına çatmayanlar arasında homoseksuallığın təbliğini qadağan edən qanunvericiliyə qarşı etiraz aksiyası keçirdiklərinə görə cərimələnmişdilər. Məhkəmə milli qanunvericiliyin heteroseksual çoxluğa və homoseksual azlığa əsassız olaraq fərqli şəkildə yanaşmaqla damğalayıcı və qərəzli münasibəti gücləndirdiyini və homofobiyanı təşviq etdiyini müəyyən etdi (83-cü bənd) və 10-cu maddə ilə əlaqəli şəkildə götürülmüş 14-cü maddənin pozulduğu qənaətinə gəldi.

231. 11-ci maddə ilə əlaqəli şəkildə götürülmüş 14-cü maddə ilə əlaqədar olaraq, Məhkəmə, aşağıdakılarla bağlı işlərdə pozuntu baş verdiyini müəyyən etmişdir:

- masonların regional hakimiyyət orqanlarında vəzifə tutmaq üçün müraciət edərkən mason təşkilatına üzvlüklerini bəyan etmələri barədə öhdəlik (*Grande Oriente d'Italia di Palazzo Giustiniani İtaliyaya qarşı* (№ 2), 2007);
- etiraz aksiyalarının və ya ictimai toplantıların keçirilməsinə icazə verməkdən ayrı-seçkilik xarakterli meyarlar əsasında imtina edilməsi (*Bączkowski və başqaları Polşaya qarşı*, 2007; *Genderdoc-M Moldovaya qarşı*, 2012; *Alekseyev və başqaları Rusiyaya qarşı*, 2018);
- dövlətin nümayişçiləri homofob zorakılıqdan qorunmaması və səmərəli araşdırma başlatmaması (*Identoba və başqaları Gürcüstana qarşı*, 2015) və yaxud LGBTİ icması üzvlərinin əks-nümayişçilər tərəfindən pozulmuş tədbirinin dinc şəkildə davam etməsini təmin etməməsi (*Berkman Rusiyaya qarşı*, 2020);
- LGBTİ icmasının hüquqlarının təşviqi və müdafiəsi üçün yaradılmış birlikləri qeydiyyatı almaqdan imtina edilməsi (*Zhdanov və başqaları Rusiyaya qarşı*, 2019); və
- kiçik torpaq sahiblərinin ovçular assosiasiyasına üzv olmaq öhdəliyi (*Chassagnou və başqaları Fransaya qarşı* [BP], 1999).

232. *Danilenkov və başqaları Rusiyaya qarşı* işdə (2009) Məhkəmə müəyyən etdi ki, dəniz limanı şirkətinin işçilərini həmkarlar ittifaqını tərk etməyə təşviq etmək üçün müxtəlif üsullardan istifadə etməklə, o cümlədən onları məhdud imkanlı xüsusi işçi briqadalarına keçirməklə, qanunsuz olaraq işdən çıxarmaqla, əməkhaqqını azaltmaqla, intizam tənbehi tədbirləri tətbiq etməklə və məhkəmə qərarları əsasında həmkarlar ittifaqı üzvlüyünün bərpasından imtina etməklə həmkarlar ittifaqı üzvlüyünə görə ayrı-seçkilik edilməsinə qarşı səmərəli

17. Bununla bağlı həmçinin bax: *Konvensiyanın 10-cu maddəsi üzrə Bələdçi* (ifadə azadlığı).

18. Bununla bağlı həmçinin bax: *Konvensiyanın 11-cu maddəsi üzrə Bələdçi* (toplaşmaq və birləşmək azadlığı).

19. Bununla bağlı həmçinin bax: *1 sayılı Protokolun 3-cü maddəsi üzrə Bələdçi* (azad seçki hüququ).

və aydın məhkəmə müdafiəsini təmin etməkdən ibarət pozitiv öhdəliyini dövlət yerinə yetirməyib. *Zakharova və başqaları Rusiyaya qarşı* işdə (2022) bu pozitiv öhdəliyin həmkarlar ittifaqının rəhbər üzvlərinə qarşı işəgötürən tərəfindən görülmüş müxtəlif tədbirlərə, o cümlədən iş saatlarının, əməkhaqqının azaldılmasına və onların işdən çıxarılmasına məhkəmələr tərəfindən baxılmaması səbəbindən pozulduğu müəyyən edilmişdir. *Hoppen və "AB Amber Grid" işçilərinin həmkarlar ittifaqı Litvaya qarşı*, işdə (2023) ərizəçi şikayət etmişdi ki, həmkarlar ittifaqındakı fəaliyyətinə görə işdən çıxarılıb. Məhkəmə müəyyən etdi ki, adekvat təminatlar hüquqi baza və məhkəmə nəzarəti vasitəsilə təmin edilib.

233. Bu kontekstdə Məhkəmə həmçinin siyasi partiyaların dövlət tərəfindən maliyyələşdirilməyə çıxışı ilə bağlı ayrı-seçkilik iddialarını araşdırmışdır. *Demokrat Parti Türkiyəyə qarşı* işdə (qərar, 2021) o müəyyən etdi ki, ərizəçi partiya münasibətdə eyni və ya oxşar vəziyyətdə olan hər hansı digər siyasi partiyadan fərqli rəftar edilməyib. O həmçinin qeyd etdi ki, qanunvericilik orqanına seçkilərdə daha çox səs toplamış digər partiya ilə müqayisədə ərizəçi partiya fərqli münasibət göstərilməyib.

234. Bəzi işlərdə Məhkəmə 10-cu və ya 11-ci maddələrin pozulduğunu müəyyən etmiş və 14-cü maddənin pozuntusunun olub-olmadığını araşdırmağı zəruri saymamışdır. Məsələn, *Lashmankin və başqaları Rusiyaya qarşı* iş (2017) buna misal ola bilər, bu iş ictimai tədbirin yeri, vaxtı və ya keçirilmə üsulunda hakimiyyət orqanlarının dəyişiklik etmək kimi əsassız və diskresion səlahiyyəti ilə bağlı idi ki, bu da iştirakçıların sərbəst toplaşmaq hüququna müdaxilə təşkil edə bilərdi.

235. Nəhayət, Məhkəmə bir neçə işdə *seçkilərdə namizəd kimi iştirak etmək* imkanı ilə bağlı 1 sayılı Protokolun 3-cü maddəsi ilə və/və ya 12 sayılı Protokolun 1-ci maddəsi ilə əlaqəli şəkildə götürülmüş 14-cü maddənin pozulduğunu müəyyən etmiş (*Sejdić və Finci Bosniya və Herseqovinaya qarşı* [BP], 2009 – bu iş qərarı və yəhüdlərin parlament seçkilərində namizəd kimi iştirak edə bilməməsi ilə bağlı idi; *Zornić Bosniya və Herseqovinaya qarşı*, 2014 – bu iş şəxsin konstitusiya ilə müəyyən edilmiş “təsisçi xalqlardan” birinə mənsub olduğunu bəyan etmədən seçkilərdə namizəd kimi iştirak etmək hüququnun olmaması ilə bağlı idi; *Baraliya Bosniya və Herseqovinaya qarşı*, 2019 – bu iş ərizəçinin yaşayış yeri ilə əlaqədar olaraq yerli seçkilərdə səs verməsinin və ya namizəd kimi iştirak etməsinin mümkün olmaması ilə bağlı idi; *Danis və Etnik Türklər Assosiasiyası Rumıniyaya qarşı* (2015) və *Cegolea Rumıniyaya qarşı*, 2020 – bu işlər namizədlik üçün əlavə uyğunluq tələbinin yalnız parlamentdə təmsil olunmayan milli azlıq təşkilatlarının namizədlərinə şamil edilməsi ilə bağlı idi), habelə *seçkilərdə səs vermək* imkanı ilə bağlı həmin maddələrlə əlaqəli şəkildə götürülmüş 14-cü maddənin pozulduğunu müəyyən etmişdir (*Aziz Kiprə qarşı*, 2004 – bu iş Kipr türklərinin parlament seçkilərində səs verməsinin qeyri-mümkünlüyü ilə bağlı idi; *Selygenenko və başqaları Ukraynaya qarşı*, 2021 – bu iş məcburi köçkünlərin faktiki yaşayış yerləri üzrə yerli seçkilərdə səs vermələrinə icazə verilməməsi və bunun ayrı-seçkilik təşkil etməsi ilə bağlı idi). Lakin siyasi partiyanın əvvəlki ümumi seçkilərdə səsvermə kvotasını aşma bilmədiyi üçün əlavə seçkilərdən kənarlaşdırılmasına aid işdə Məhkəmə seçki sistemlərinin təşkilində, o cümlədən parlamentdə təmsil olunmaq istəyən siyasi partiyalar üçün seçki həddinin müəyyən edilməsində dövlətlərin mülahizə sərbəstliyinin həddlərinin geniş olduğunu bir daha təkrarlamış və 1 sayılı Protokolun 3-cü maddəsi ilə əlaqəli şəkildə götürülən 14-cü maddənin pozuntusunun olmadığı qənaətinə gəlmişdir (*Cernea Rumıniyaya qarşı*, 2018).

236. *Toplak və Mrak Sloveniyaya qarşı* işdə (2021) Məhkəmə əzələ distrofiyasından əziyyət çəkən və əlil arabasından istifadə edən ərizəçilərin başqaları ilə bərabər əsasda səsvermə hüquqlarını həyata keçirmələri üçün dövlətin lazımi tədbirlər görməkdən ibarət pozitiv öhdəliklərinə əməl etməsi məsələsini araşdırdı. Əlil arabası istifadəçilərinin rahat hərəkəti üçün seçki məntəqələrinin ümumi və tam şəkildə uyğunlaşdırılmasının, şübhəsiz ki, onların səsvermə prosesində iştirakını asanlaşdıracağını etiraf edərək, Məhkəmə məhdud resurslar fonunda dövlətlərin bu sahədə müəyyən mülahizə sərbəstliyinə malik olduqlarını təkrarən bildirdi. Hər iki ərizəçinin 2015-ci il referendumunda səs verdiyini, birinci ərizəçinin xahişi ilə seçki məntəqəsində pandus quraşdırıldığını və ikinci ərizəçinin xahişi ilə onun qeydiyyatda olduğu seçki məntəqəsində səsvermədən bir neçə gün əvvəl səs verməsinin təşkil edildiyini nəzərə alaraq, Məhkəmə bu qənaətə gəldi ki, onların üzləşə biləcəyi hər hansı problem onlara qarşı ayrı-seçkilik sayıla biləcək konkret qərəzli münasibətdən qaynaqlanmamışdır. 2019-cu il Avropa Parlamenti seçkilərinə gəlcə, səsvermə aparatlarının olmaması birinci ərizəçi üçün ayrı-seçkilik xarakteri daşımamışdır, belə ki, o, özü tərəfindən seçilən, qanunla məxfiliyə riayət etmək öhdəliyi daşıyan şəxsin köməyi ilə səs verə bilmişdir.

237. *Bakirdzi və E.C. Macarıstana qarşı* işdə (2022) ərizəçilər, müvafiq olaraq, yunan və erməni milli azlığına mənsub Macarıstan vətəndaşları idilər və 2014-cü il parlament seçkilərində milli azlıqların seçiciləri kimi qeydə

alınmışdılar. İş Macarıstanda milli azlıqların siyasi təmsilçiliyinin təmin edilməsi ilə bağlı konstitusiyaya tələbinə cavab olaraq azlıqların nümayəndələri üçün təqdim edilən güzəştli kvotaya dair qanunla müəyyən edilmiş sxemə aid idi (53-cü bənd). Məhkəmə qeyd etdi ki, milli azlıqların namizədlərinin yalnız eyni milli azlıq üzvləri tərəfindən təsdiqlənməsinə icazə verildiyinə görə, onlar ümumi səsvermə hüququ olan seçicilərdən səs ala bilən bütün digər namizədlərlə müqayisədə əhəmiyyətli dərəcədə fərqli vəziyyətə düşüblər (55-ci bənd). Milli azlıq seçiciləri kimi qeydiyyata alınmalarının nəticəsi olaraq, ərizəçilər yalnız bütövlükdə öz milli azlıq siyahılarına səs verə bilər və ya milli azlıqlar siyahısına səs verməkdən tamamilə imtina edə bilərdilər. Beləliklə, onların nə müxtəlif partiya siyahıları arasında seçim etmələri mümkün olmuş, nə də milli azlıq siyahılarından namizədlərin seçilmə ardıcılığına hər hansı təsiri olmuşdur (61-ci bənd). Məhkəmə bu qənaətə gəldi ki, ərizəçilərin namizədləri seçmək imkanı əsaslı şəkildə məhdudlaşdırılıb, həm də onların gizli yolla keçirilən seçkidə kimə üstünlük verdiklərinin aşkara çıxması ehtimalı yüksəkdir (72-ci bənd)²⁰.

C. Məşğulluq

238. Konvensiya məşğulluq hüququna təminat verməsə də, 8-ci maddə müəyyən hallarda məşğulluq sahəsini əhatə edən maddə kimi şərh edilmişdir.

239. *Sidabras və Džiautas Litvaya qarşı* işdə (2004) DTK-nın keçmiş üzvlərinə dövlət qulluğunda və özəl sektorun müxtəlif sahələrində məşğulluq məhdudiyyətlərinin tətbiqi onların xarici aləmlə əlaqələrini inkişaf etdirmək imkanlarına əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərmiş və dolanışıqlarını təmin etmək baxımından onlara ciddi çətinliklər yaratmışdır ki, bu da onların şəxsi həyatı üçün açıq-aydın mənfi nəticələr doğurmuşdur (48-ci bənd). *Bigaeva Yunanıstana qarşı* işdə (2009) Məhkəmə vəkilliyə qəbul üçün müraciət etmiş şəxs üçün icbari təlimi başa vurduqdan sonra qəbul prosedurunun son mərhələsində vətəndaşlıq tələbinin qoyulmasını ayrı-seçkilik hesab etmişdir. *I.B. Yunanıstana qarşı* iş (2013) digər işçilərin təzyiqi nəticəsində İİV infeksiyasından əziyyət çəkən işçinin işdən çıxarılması ilə bağlı idi. Məhkəmə ölkədaxili məhkəmənin hər iki tərəfin hüquqlarını Konvensiyaya uyğun tərzdə müqayisəli şəkildə qiymətləndirməməsi səbəbindən pozuntu baş verdiyini müəyyən etdi.

240. Məhkəmə bildirmişdir ki, məşğulluq sahəsində ayrı-seçkiliyə qarşı müdafiə həm də 11-ci maddəyə uyğun olaraq həmkarlar ittifaqına daxil olmaq və ya olmamaq azadlığı ilə (*Danilenkov və başqaları Rusiyaya qarşı*, 2009), habelə həmkarlar ittifaqı fəaliyyəti ilə (*Hoppen və "AB Amber Grid" işçilərinin həmkarlar ittifaqı Litvaya qarşı*, 2023), həmçinin 9-cu maddədə nəzərdə tutulmuş din azadlığı ilə əlaqədar təmin edilməlidir (*Eweida və başqaları Birləşmiş Krallığa qarşı* iş (2013) dini etiqadlarına zidd hesab etdikləri vəzifələri yerinə yetirməkdən imtina etdiklərinə görə işçilərə qarşı görülmüş intizam tədbirləri ilə bağlı idi).

241. Fərqli bir kontekstdə, *Acar və başqaları Türkiyəyə qarşı* işdə (qərar, 2017) müflisləşmə işi üzrə icraatın başlanmasından bir ildən artıq öncə işçilərin əmək fəaliyyəti ilə bağlı irəli sürdüləri iddialara sonradan işəgötürən barəsində müflisləşmə proseduru həyata keçirildiyi zaman prioritet verilməmişdi. Məhkəmə ərizəçilərin ayrı-seçkiliyə dair şikayətini qəbul edilməz elan edərək, Türkiyənin müflisləşmə haqqında qanunvericiliyinin müvafiq beynəlxalq standartlara uyğun olduğunu və borclu müflisləşmiş elan edilməzdən əvvəl tələblərinin təmin edilməsinə nail olmaq üçün ərizəçilərin ona qarşı fərdi qaydada adi icra icraatı proseduruna başlamaq imkanına malik olduqlarını müəyyən etdi.

242. Bununla belə, bəzi işlərdə Məhkəmə substantiv maddənin pozulduğunu müəyyən etmiş və 14-cü maddənin pozuntusunun olub-olmadığını araşdırmağı zəruri saymamışdır. Məsələn, bu hal *Redfearn Birləşmiş Krallığa qarşı* işdə (2012) baş vermişdir, həmin işdə ərizəçi ifrat sağçı siyasi partiyaya mənsubiyyətinə görə işdən çıxarılmışdı, lakin işdən ədalətsiz olaraq çıxarılması iddiası ilə məhkəməyə müraciət edə bilməzdi, çünki belə müraciət edə bilmək üçün şəxs müəssisədə bir ildən artıq işləməli idi. Məhkəmə cavabdeh dövlətin bir ildən az iş stajı olan işçilər də daxil olmaqla işçiləri siyasi əqidə və ya mənsubiyyətinə görə işdən çıxarılmadan müdafiə etmək üçün əğlabatan və müvafiq tədbirlər görməyə borclu olduğunu hesab etdi və Konvensiyanın 11-ci maddəsinin pozulduğunu müəyyən etdi (57-ci bənd).

20. Həmçinin yuxarıda "İrq və dərinin rəngi" bölümünə bax.

D. Sosial hüquqlar

243. Konvensiyada sosial təminat hüququ nəzərdə tutulmayıb, hərçənd ki, Məhkəmənin presedent hüququndan aydın olur ki, müavinət ödənişləri və pensiyalar kimi bəzi sosial təminat formaları 1 sayılı Protokolun 1-ci maddəsinin əhatə dairəsinə düşə bilər, belə ki, onlar həmin maddədə nəzərdə tutulan mənada "mülkiyyət" hesab edilə bilər (*Stec və başqaları Birləşmiş Krallığa qarşı* [BP], 2006; *Luczak Polşaya qarşı*, 2007; *Andrejeva Latviyaya qarşı* [BP], 2009; *Koua Poirrez Fransaya qarşı*, 2003; *Gaygusuz Avstriyaya qarşı*, 1996; *Pichkur Ukraynaya qarşı*, 2013; *P.C. İrlandiyaya qarşı*, 2022) və yaxud da, xüsusilə sosial müavinətlər ailənin birliyinə yardım etdiyi hallarda, sosial təminat formaları 8-ci maddənin əhatə dairəsinə düşə bilər (*Weller Macaristana qarşı*, 2009; *Bah Birləşmiş Krallığa qarşı*, 2011; *Gouri Fransaya qarşı* (qərar), 2017; *Belli və Arquier-Martinez İsveçrəyə qarşı*, 2018; *Petrovic Avstriyaya qarşı*, 1998; *Okpiz Almaniyaya qarşı*, 2005; *Beeler İsveçrəyə qarşı* [BP], 2022; *X və başqaları İrlandiyaya qarşı*, 2023).

244. Nəticə etibarilə, ayrı-seçkiliyə qarşı müdafiənin müxtəlif sosial müavinətləri, o cümlədən aşağıdakıları əhatə etdiyi qənaətinə gəlinmişdir:

- pensiya ödənişləri (*Pichkur Ukraynaya qarşı*, 2013; *Andrejeva Latviyaya qarşı* [BP], 2009) və ya ailə başçısını itirməyə görə pensiya ödənişləri (*Aldegue Tomás İspaniyaya qarşı*, 2016; *Willis Birləşmiş Krallığa qarşı*, 2002, *Beeler İsveçrəyə qarşı* [BP], 2022);
- işsizlik müavinəti (*Gaygusuz Avstriyaya qarşı*, 1996);
- əlillik müavinəti (*Koua Poirrez Fransaya qarşı*, 2003; *Belli və Arquier-Martinez İsveçrəyə qarşı*, 2018; *Popović və başqaları Serbiyaya qarşı*, 2020);
- mənzil təminatı müavinətləri (*Vrountou Kiprə qarşı*, 2015; *Šaltinytė Litvaya qarşı*, 2021);
- valideynlik məzuniyyəti üçün müavinətlər (*Petrovic Avstriyaya qarşı*, 1998);
- uşaq müavinətləri (*Okpiz Almaniyaya qarşı*, 2005; *X və başqaları İrlandiyaya qarşı*, 2023);
- sığorta ödənişləri (*P.B. və J.S. Avstriyaya qarşı*, 2010); yaxud
- uşaqlı ailələrə yardım məqsədilə sosial təminat ödənişləri (*Weller Macaristana qarşı*, 2009).

245. Məsələn, *Pichkur Ukraynaya qarşı* işdə (2013) ərizəçi xaricdə daimi yaşaması səbəbindən pensiya ödənişlərinə xitam verilməsindən şikayət etmişdi. Bu kontekstdə Məhkəmə qeyd etdi ki, əhalinin mobilliyinin artdığı, beynəlxalq əməkdaşlıq və integrasiyanın daha yüksək səviyyəyə çatdığı, o cümlədən bank xidmətləri və informasiya texnologiyaları sahəsində inkişafın gətirdiyi bir şəraitdə sosial sığorta ödənişlərinin xaricdə yaşayan benefisiarlara ödənilməsinə münasibətdə daha çox texniki səbəblərdən qaynaqlanan məhdudiyyətlərə haqq qazandırıla bilməz (53-cü bənd). Bu işdə hakimiyyət orqanları tərəfindən yol verilmiş fərqli rəftar üçün əsasın olmaması 1 sayılı Protokolun 1-ci maddəsi ilə əlaqəli şəkildə götürülmüş 14-cü maddənin pozulduğunun müəyyən edilməsi ilə nəticələnmişdir. *Willis Birləşmiş Krallığa qarşı* işdə (2002) Məhkəmə dul şəxslər üçün nəzərdə tutulmuş müavinətlərin dul kişilərə verilməməsinə cins əlamətinə əsaslanan ayrı-seçkilik hesab etdi. Bu qərardan sonra Məhkəmə eyni yanaşmanı bir sıra digər işlərə də şamil etdi: *Runkee və White Birləşmiş Krallığa qarşı*, 2007; *Cross Birləşmiş Krallığa qarşı*, 2007; *Blackgrove Birləşmiş Krallığa qarşı*, 2009; və s.

246. *Beeler İsveçrəyə qarşı* işdə ([BP], 2022, 68-82-ci bəndlər) Məhkəmə sosial müavinətlər sahəsinə 14-cü maddənin tətbiq edilə bilməsi üçün hansı məsələlərin 8-ci maddənin "ailə həyatı" aspektinin "əhatə dairəsinə" düşdüyünü müəyyənləşdirmək məqsədilə tətbiq edilməli olan müvafiq meyarlara aydınlıq gətirdi. Yuxarıda qeyd edilən dul şəxslər üçün pensiya sağ qalan valideynə hər hansı əmək fəaliyyəti ilə məşğul olmadan uşaqlara baxmaq imkanı verməklə "ailə həyatının" təşviqinə yönəlmiş və həmin pensiyanın alınması müvafiq dövrdə ərizəçinin ailə həyatının təşkilinə mütləq şəkildə təsir göstərmişdi.

247. Məhkəmə həmçinin şəxsin konkret sosial təminat proqramına daxil edilməsinin mümkünliyünün ayrı-seçkilikdən müdafiə vasitəsi olduğu qənaətinə gəlmişdir. *Luczak Polşaya qarşı* işdə (2007) ərizəçi

vətəndaşlığına görə fermerlərin sosial təminat proqramına qoşula bilməməsindən şikayət etmişdi. Məhkəmə belə nəticəyə gəldi ki, hökumət sözügedən dövrdə ərizəçini fermerlər üçün proqrama daxil etməkdən imtina edilməsinin Polşada inkişaf etməmiş və iqtisadi cəhətdən səmərəsiz kənd təsərrüfatı sektorunun müdafiəsi zərurətindən irəli gəldiyinə dair hər hansı inandırıcı izahat təqdim edə bilməyib (51 və 59-cu bəndlər).

248. *Popović və başqaları Serbiyaya qarşı* işdə (2020) aşağı ətrafların iflic olması ilə bağlı əlillik müavinəti alan mülki şəxslər olan ərizəçilər eyni əlillik dərəcəsi olan, lakin hərbi kimi təsnifləşdirilən şəxslərə nisbətən daha az məbləğdə müavinət aldıklarını iddia edirdilər. Məhkəmə qərara aldı ki, iki qrupa münasibətdə müvafiq fərqli rəftar onların fərqli statusları səbəbindən və cavabdeh dövlətin onlara az və ya çox dərəcədə müavinətlər təmin etmək üçün götürdüyü müvafiq öhdəliklər səbəbindən baş verib. Bu öhdəliklərə müharibə veteranları tərəfindən göstərilən xidmətin müqabilində dövlətlərin onların qarşısında daşdığı mənəvi borc daxildir.

249. Lakin sosial hüquqlar sahəsində dövlətlərə verilən mülahizə sərbəstliyinin həddləri nisbətən genişdir. Məhkəmə vurğulamışdır ki, öz cəmiyyəti və onun ehtiyacları haqqında bilavasitə məlumatlı olduqlarına görə, dövlətlər sosial və ya iqtisadi səbəblərə görə nələrin ictimai maraqlara uyğun olduğunun qiymətləndirilməsində prinsipə beynəlxalq hakimdən daha əlverişli vəziyyətdədirlər. O həmçinin etiraf etmişdir ki, bir qayda olaraq, açıq-aydın ağlabatan əsası olmayan hallar istisna olmaqla, qanunverici orqanın müəyyən etdiyi siyasətə hörmətlə yanaşır (*Luczak Polşaya qarşı*, 2007, 48-ci bənd).²¹ *L.F. Birləşmiş Krallığa qarşı* (qərar, 2022) işdə ərizəçi ortodoksal yəhudi icmasının üzvü olmadığı üçün həmin icmaya xidmət edən xeyriyyə təşkilatına məxsus sosial mənzil təminatı sxemindən xaric edilmişdi. Məhkəmə qeyd etdi ki, bu tədbir ərizəçinin yeganə evinin itirilməsi ilə nəticələnməmiş (onun artıq müvəqqəti sosial mənzili var idi) və xeyriyyə fondunun yerli hakimiyyət orqanları ilə razılaşdırılmış mənzil ayırma siyasətinin sosial mənzil təminatı bazarına təsiri cüzi olmuşdur. Beləliklə, bu sahədə dövlətlərə geniş mülahizə sərbəstliyi verilmişdir.

250. *Stummer Avstriyaya qarşı* iş ([BP], 2011) ərizəçinin pensiya məbləğinin hesablanması zamanı həbsxanada gördüyü işi nəzərə almaqdan imtina edilməsi ilə bağlı idi. Məhkəmə hesab etdi ki, standartların dəyişməsi kontekstində iştirakçı dövlət məbusların azadlığa buraxıldıqdan sonra reintegrasiyası üçün ən uyğun hesab edilən sığorta sxeminə üstünlük verdiyinə görə qınana bilməz. *Andrle Çex Respublikasına qarşı* işdə (2011) Məhkəmə müəyyən etdi ki, uşaq böyüdən qadınlar üçün pensiya yaşının aşağı salınması (kişilər üçün belə güzəşt mövcud deyildi) müvafiq bərabərsizliyi aradan qaldırmaq üçün görülmüş tədbir idi və pensiya yaşının bərabərləşdirilməsinə yönələn tədbirlər vaxtı və miqyası baxımından açıq-aydın əsassız deyildi. *Beeckman və başqaları Belçikaya qarşı* işdə (qərar, 2018) müəyyən edildi ki, polis qüvvələrinin yenidən təşkili çərçivəsində ərizəçi polis əməkdaşlarına şamil olunan əməkhaqqı cədvəllərində dəyişiklik edilməsi bu sahədə dövlətin geniş mülahizə sərbəstliyinin həddləri daxilindədir.

251. Digər tərəfdən, Məhkəmə Konvensiyanın substantiv maddəsinin ayrıca pozuntusunu artıq müəyyən etdiyi halda, 14-cü maddə üzrə şikayətə baxmamaq barədə qərar qəbul edə bilər. Məsələn, əlillik pensiyasına xitam verilməsi ilə əlaqədar olan *Kjartan Ásmundsson İslandiyaya qarşı* işdə (2004) Məhkəmə 1 sayılı Protokolun 1-ci maddəsinin (mülkiyyətin müdafiəsi) pozulduğunu müəyyən etdi, 1 sayılı Protokolun 1-ci maddəsi ilə birlikdə götürülmüş 14-cü maddə üzrə şikayətə isə baxılmasını zəruri hesab etmədi.

E. İmmiqrasiya

252. Məhkəmə dəfələrlə vurğulamışdır ki, Konvensiya əcnəbinin müəyyən ölkəyə daxil olmaq və ya orada məskunlaşmaq hüququna təminat vermir (*Pajić Xorvatiyaya qarşı*, 2016, 79-cu bənd; *Novruk və başqaları Rusiyaya qarşı*, 2016, 83-cü bənd; *Ibrogimov Rusiyaya qarşı*, 2018, 18-ci bənd). Bununla belə, ailənin yenidən birləşməsi və ya yetkinlik yaşına çatmış övladlar və onların valideynləri arasında əlaqənin qorunub saxlanması ilə bağlı işlərdə Məhkəmə işin faktlarının Konvensiyanın və ya onun Protokollarının bir və ya bir neçə maddəsinin “əhatə dairəsinə” düşdüyünü hesab etmişdir.

21. Yuxarıda “Mütənasiblik” bölümünə bax.

253. Hətta 8-ci maddə ailənin yenidən birləşməsi üzrə ümumi öhdəliklər müəyyən etməsə belə (*Jeunesse Niderlanda qarşı* [BP], 2014, 107-ci bənd), hər halda 8-ci maddəyə uyğun olan immiqrasiya nəzarəti tədbiri ayrı-seçkiliyə və 14-cü maddənin pozuntusuna bərabər ola bilər (*Abdulaziz, Cabales və Balkandali Birləşmiş Krallığa qarşı*, 1985, 71-ci bənd; *Biao Danimarkaya qarşı* [BP], 2016, 118-ci bənd). *Pajić Xorvatiyaya qarşı* işdə (2016) Məhkəmə müəyyən etdi ki, eynicinsli cütlüklər üçün ailənin birləşməsinə nail olma imkanını istisna edən, amma nikahda olmayan müxtəlif cinsli cütlüklər üçün belə bir imkan nəzərdə tutan müvafiq daxili qanunvericilik ayrı-seçkiliyə bərabərdir. *Taddeucci və McCall İtaliyaya qarşı* işdə (2016) dövlət nikahsız cütlüklərə cinsi oriyentasiyalarına görə fərqli yanaşmamış, amma "ailə üzvü" anlayışını heteroseksual cütlüklərlə məhdudlaşdırmışdı, bu isə o demək idi ki, yalnız sonuncular nikaha daxil ola və ailənin birləşməsi məqsədləri üçün "ər (arvad)" hesab oluna bilərdilər. *Biao Danimarkaya qarşı* işdə ([BP], 2016) ailənin birləşməsinə imkan yaratmaqdan imtina edilməsi başqa ölkə ilə mövcud olan bağlılıq əlaqələrinə əsaslanmışdı və Məhkəmə müəyyən etdi ki, daxili immiqrasiya tədbiri etnik mənşə və vətəndaşlıq əlamətinə görə 14-cü maddəni pozmaqla dolayı ayrı-seçkiliyə səbəb olub.

254. Bununla belə, Məhkəmə etiraf etdi ki, bu məsələlərlə bağlı presedent hüququ kifayət qədər kasaddır (*Biao Danimarkaya qarşı* ([BP], 2016, 118-ci bənd). *Abdulaziz, Cabales və Balkandali Birləşmiş Krallığa qarşı* işdə (1985) ərizəçilər Birləşmiş Krallıqda qanuni və daimi məskunlaşsalar da, ərlərinin onların yanına gəlməsinə və ya onlarla qalmasına icazə verilməmişdi. Məhkəmə Birləşmiş Krallıqda ailənin birləşməsi məsələsində ölkədə məskunlaşmış kişilərə nisbətən ölkədə məskunlaşmış qadınlarla fərqli rəftar edilməsini cins əlamətinə görə ayrı-seçkilik hesab etdi (74-83-cü bəndlər). Paralel olaraq, ərizəçilərdən biri iddia etdi ki, o, doğum əlamətinə görə ayrı-seçkiliyə məruz qalıb, belə ki, ailənin birləşməsi üçün mühacirin arvadının və ya nişanlısının Birləşmiş Krallıqda doğulması və ya orada valideyninin olması tələb olunurdu. Bununla belə, Məhkəmə bu baxımdan fərqli rəftarı doğrulduğu andan ölkə ilə bağlılıq əlaqəsi olan şəxslərin müdafiəsi məqsədi ilə əsaslandırılmış rəftar hesab etdi (87-89-cu bəndlər). *Hode və Abdi Birləşmiş Krallığa qarşı* işdə (2012) qaçqın kimi ölkədə məhdud müddətə qalmaq icazəsi olan immiqrantların qaçqın düşdükdən sonrakı dövrdə evlənmiş olduqları və onların ölkəsində qalmış olan şəxslə ailə üzvü kimi qovuşa bilməməsi ilə əlaqədar olaraq, Məhkəmə razılaşdı ki, immiqrantların müəyyən qruplarına güzəştlər edilməsi Konvensiyanın 14-cü maddəsinin məqsədləri üçün qanuni ola bilər (53-cü bənd), amma bu konkret işdə pozuntu aşkar etdi.

255. Məhkəmə həmçinin müəyyən etmişdir ki, ailənin birləşməsi məqsədləri üçün ərizəçi onun ailəsinin üzvü olmayan və onun himayəsində yaşayan şəxs olduğunu sübut edə bilməyən yetkin yaşlı şəxslərlə onun arasında "ailə həyatının" mövcudluğuna istinad edə bilməz. Digər tərəfdən, yetkin yaşlı övladlar və onların valideynləri arasındakı əlaqə Konvensiyanın 8-ci maddəsində nəzərdə tutulan "ailə həyatı" anlayışının əhatə dairəsinə düşür (*Novruk və başqaları Rusiyaya qarşı*, 2016, 88-89-cü bəndlər) və müvafiq olaraq, 8-ci maddə ilə əlaqəli şəkildə götürülən 14-cü maddə belə hallara tətbiq edilə bilər. *Novruk və başqaları Rusiyaya qarşı* işdə (2016) Məhkəmə bu qənaətə gəldi ki, İİV-ə yoluxmuş əcnəbilərin ölkədə yaşayış icazəsi almaq üçün müraciətlərinin rədd edilməsi və sağlamlıq vəziyyətlərinə görə Rusiya ərazisinə yenidən daxil olmalarına daimi qadağa qoyulması ayrı-seçkilik xarakteri daşıyan fərqli rəftardır.

F. Təhsil hüququ

256. Konvensiyanın 1 sayılı Protokolunun 2-ci maddəsində ayrıca hüquq olan təhsil hüququ nəzərdə tutulub.²² Müvafiq olaraq, Məhkəmə hesab edir ki, təhsil kontekstində ayrı-seçkiliyə dair şikayətlər 14-cü maddənin əhatə dairəsinə düşür (*Ponományovi Bolqarıstana qarşı*, 2011, 48-49-cü bəndlər).

257. Məhkəmə qaraçı şagirdlərin təhsil hüququ ilə bağlı bir sıra işlərdə 1 sayılı Protokolun 2-ci maddəsi ilə əlaqəli şəkildə götürülmüş 14-cü maddənin pozulduğunu müəyyən etmişdir. Bu işlər qeyri-mütənasib dərəcədə çoxlu sayda qaraçı uşaqların əqli qüsurlu uşaqlar üçün nəzərdə tutulan xüsusi məktəblərə (*D.H. və başqaları Çex Respublikasına qarşı* [BP], 2007; *Horváth və Kiss Macarıstana qarşı*, 2013), yalnız qaraçılar üçün nəzərdə tutulan siniflərə (*Oršuš və başqaları Xorvatiyaya qarşı* [BP], 2010; *Elmazova və başqaları Şimali Makedoniyaya qarşı*, 2022) və yaxud yalnız qaraçılar üçün nəzərdə tutulan məktəblərə (*Lavida və başqaları Yunanıstana qarşı*, 2013; *Szolcsán Macarıstana qarşı*, 2023) yerləşdirilməsinə; eləcə də əsas ibtidai məktəb binalarına əlavə tikili kimi inşa edilmiş xüsusi siniflərdə təhsil almadan adi məktəbə gedə bilməməsinə aid idi

22. Bununla bağlı həmçinin bax: 1 sayılı Protokolun 2-ci maddəsi üzrə Bələdçi (təhsil hüququ).

(*Sampanis və başqaları Yunanıstana qarşı*, 2008). Bütün bu işlərdə Məhkəmə müəyyən etdi ki, qaraçı şagirdlərin məruz qaldıqları fərqli rəftar, qəsdən törədilmiş olmasa belə, dolayı ayrı-seçkiliyin bir formasını təşkil edib (*D.H. və başqaları Çex Respublikasına qarşı* [BP], 2007; *Sampanis və başqaları Yunanıstana qarşı*, 2008; *Horváth və Kiss Macarıstana qarşı*, 2013; *Lavida və başqaları Yunanıstana qarşı*, 2013; *Oršuš və başqaları Xorvatiyaya qarşı* [BP], 2010). *X və başqaları Albaniyaya qarşı* işdə (2022) 46-cı maddəyə uyğun olaraq cavabdeh dövlətdən tələb olunurdu ki, demək olar ki, yalnız qaraçı və misirli uşaqların oxuduğu ibtidai məktəbə şamil edilən seqreqasiya tədbirlərini aradan qaldırsın (oxşar vəziyyət üçün bu işə bax: *Szolcsán Macarıstana qarşı*, 2023).

258. Məhkəmə həmçinin əlilliyi olan şəxslər üçün ağlabatan uyğunlaşma imkanlarının təmin edilməsi ilə bağlı ayrı-seçkilik hallarını da araşdırmışdır (*Enver Şahin Türkiyəyə qarşı*, 2018; *Çam Türkiyəyə qarşı*, 2016). *G.L. İtaliyaya qarşı* işdə (2020) ibtidai məktəbdə əlil şagirdin müvafiq qanunvericiliyə uyğun olaraq hüququ çatdığı halda ixtisaslaşdırılmış yardımını ala bilmədiyi işdə Məhkəmə ağlabatan uyğunlaşma imkanlarının yaradılması tədbirlərinin faktiki bərabərsizlikləri aradan qaldırmaq məqsədi daşdığını vurğulamışdır. *Çam Türkiyəyə qarşı* iş (2016) rəqabətli qəbul imtahanından müvəffəqiyyətlə keçməsinə baxmayaraq, musiqi akademiyasına qəbul olunmasından imtina edilmiş görmə qabiliyyəti olmayan şəxslə əlaqədar idi. *Enver Şahin Türkiyəyə qarşı* işdə (2018) ərizəçinin əlil olması ilə nəticələnən qəza baş vermiş, universitet isə onun universitet binalarına girişlə bağlı ehtiyaclarının konkret fərdi qiymətləndirilməsini həyata keçirməmişdi. Hər iki işdə Məhkəmə qərara aldı ki, 14-cü maddə "Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları haqqında" BMT Konvensiyasında (UNCPRD) nəzərdə tutulmuş "ağlabatan uyğunlaşma" anlayışının işığında oxunmalıdır, bu anlayış zəruri olduğu hər bir konkret halda qeyri-mütənasib və əsassız yük olmayan zəruri və uyğun modifikasiya və düzəlişlər edilməsinə yönələn tədbirləri nəzərdə tutur (*Enver Şahin Türkiyəyə qarşı*, 2018, 60-cı bənd; *Çam Türkiyəyə qarşı*, 2016, 65-ci bənd). Təhsil sahəsində həyata keçirilməli olan "ağlabatan uyğunlaşma" prinsipini müəyyən etmək Məhkəmənin vəzifəsinə daxil deyil (*Enver Şahin Türkiyəyə qarşı*, 2018, 61-ci bənd; *Çam Türkiyəyə qarşı*, 2016, 66-cı bənd). Bununla belə, Məhkəmə bu qənaətə gəlmişdir ki, dövlətlər bu sahədə öz seçimlərini edərkən xüsusilə diqqətli olmalı, bu seçimin əlilliyi olan uşaqlara təsirini nəzərə alaraq, onların xüsusi həssaslığını nəzərdən qaçırmamalıdırlar (*Enver Şahin Türkiyəyə qarşı*, 2018, 67-ci bənd; *Çam Türkiyəyə qarşı*, 2016, 67-ci bənd).

259. *Ponomaryovi Bolqarıstana qarşı* işdə (2011) Bolqarıstanda daimi yaşayış yeri olmayan əcnəbilər kimi yaşayan ərizəçilərdən orta təhsil almaq üçün ödəniş tələb olunurdu. Məhkəmə daimi yaşayış icazəsi olan əcnəbilərin pulsuz ibtidai və orta təhsil almaq hüququna malik olduğunu nəzərə alaraq, bu vəziyyəti onların immiqrasiya statusuna görə ayrı-seçkiliyə bərabər hesab etdi.

260. *Moraru Rumıniyaya qarşı* işdə (2022) ərizəçi qadının hərbi tibb təhsili almaq üçün qəbul imtahanı verməsinə bir neçə il ərzində icazə verilməmişdi, çünki onun boyu (150 sm) və çəkisi (44 kq) həmin dövrdə Milli Müdafiə Nazirliyinin əmri ilə müəyyən edilmiş həddən aşağı idi. Məhkəmə hesab etdi ki, antropometrik xüsusiyyətləri qanunla müəyyən edilmiş hədlərə uyğun gələn digər qadın namizədlərlə müqayisədə ərizəçi ilə fərqli rəftar edilib (44-cü bənd). O həmçinin müəyyən etdi ki, milli hakimiyyət orqanları qanunverici orqan tərəfindən seçilmiş meyarlar (namizədlərin minimum ölçüləri daxil olmaqla) ilə bu məhdudiyyətlər üçün gətirilən əsas (hər bir namizədin gücünü müəyyən etmək zərurəti) arasında mütləq şəkildə əlaqə olduğunu nümayiş etdirə bilməyiblər. Bundan əlavə, milli məhkəmələr Avropa İttifaqı Ədalət Məhkəməsinin presedent hüququnu adekvat şəkildə nəzərə almamışdılar (53-55-ci bəndlər).²³

G. Zorakılıq vasitəsilə təzahür edən ayrı-seçkilik

261. 14-cü maddədə yer alan təminatlar ərizəçilərin müəyyən qrupa mənsub olduqlarına görə birbaşa dövlət orqanları və ya fiziki şəxslər tərəfindən törədilmiş zorakılığın qurbanı olduqları hallara da şamil edilir.

262. Məhkəmə qurbanın aşağıdakı əlamətlərinə əsaslanan zorakılığa dair işləri araşdırmışdır:

- cins/gender (*Opuz Türkiyəyə qarşı*, 2009; *Eremia Moldova Respublikasına qarşı*, 2013; *Halime Kılıç Türkiyəyə qarşı*, 2016; *Tkheldze Gürcüstana qarşı*, 2021; *A.E. Bolqarıstana qarşı*, 2023);

23. Yuxarıda "Digər əlamətlər" bölümünə bax.

- irq və etnik mənşə (*Nachova və başqaları Bolqarıstana qarşı* [BP], 2005; *Moldovan və başqaları Rumıniyaya qarşı (№ 2)*, 2005; *Škorjanec Xorvatiyaya qarşı*, 2017; *Makuchyan və Minasyan Azərbaycana və Macarıstana qarşı*, 2020; *Adzhigitova və başqaları Rusiyaya qarşı*, 2021);
- din (*Milanović Serbiyaya qarşı*, 2010; *Qldani "Yəhva şahidləri" icmasının üzvləri və başqaları Gürcüstana qarşı*, 2007; *"Gürcüstan müsəlman əlaqələri" birliyi və başqaları Gürcüstana qarşı*, 2023);
- siyasi baxışlar (*Virabyan Ermənistanı qarşı*, 2012); və
- cinsi oriyentasiya (*Identoba və başqaları Gürcüstana qarşı*, 2015; *M.C. və A.C. v. Rumıniyaya qarşı*, 2016).

263. Bu işlərdə Məhkəmə Konvensiyanın 2-ci maddəsi ilə (*Nachova və başqaları Bolqarıstana qarşı* [BP], 2005; *Angelova və Iliev Bolqarıstana qarşı*, 2007), 3-cü maddəsi ilə (*Eremia Moldova Respublikasına qarşı*, 2013; *B.S. İspaniyaya qarşı*, 2012; *Abdu Bolqarıstana qarşı*, 2014), 6-cı və 8-ci maddələri ilə (*Moldovan və başqaları Rumıniyaya qarşı (№ 2)*, 2005), 8-ci və 9-cu maddələri ilə (*"Gürcüstan müsəlman əlaqələri" birliyi və başqaları Gürcüstana qarşı*, 2023) əlaqəli şəkildə götürülmüş 14-cü maddənin pozulduğunu müəyyən etmişdir.

264. Məhkəmə ayrı-seçkilik münasibətlərindən irəli gələn zorakılıq işlərinə müvafiq maddələrin həm substantiv (maddi-hüquqi), həm də prosessual aspektləri üzrə baxmışdır.

1. Substantiv aspekt

265. Dövlət məmuru tərəfindən törədildiyi iddia edilən zorakılığa görə 14-cü maddənin pozulması ilə bağlı şikayət təqdim edildikdə, 2 və ya 3-cü maddənin substantiv aspekti baxımından Məhkəmənin vəzifəsi hakimiyyət orqanlarının mübahisələndirilən davranışındakı ayrı-seçkilik xarakterli münasibətə səbəb olan amilin qurbanın müəyyən qrupa faktiki və ya güman edilən mənsubiyyəti olub-olmamasını müəyyən etməkdir (*Stoica Rumıniyaya qarşı*, 2008, 118-ci bənd; *Antayev və başqaları Rusiyaya qarşı*, 2014, 123-cü bənd).

266. Məhkəmə dövlət nümayəndələri tərəfindən məruz qaldıqları hücumların arxasında ayrı-seçkilik motivlərinin dayandığını ərizəçilərin iddia etdikləri işlərdə 2-ci və ya 3-cü maddənin prosessual aspektinin pozulduğunu dəfələrlə müəyyən etsə də, bu maddələrin substantiv aspektinin pozulduğunu çox az işlərdə müəyyən etmişdir (*Stoica Rumıniyaya qarşı*, 2008; *Antayev və başqaları Rusiyaya qarşı*, 2014).

267. Polislə insident zamanı polis əməkdaşı tərəfindən yetkinlik yaşına çatmayan qaraçıya qarşı yol verilmiş irqi motivli pis rəftarla əlaqədar olan *Stoica Rumıniyaya qarşı* işdə (2008) ilk dəfə olaraq Məhkəmə 14-cü maddə ilə əlaqəli şəkildə götürülmüş 3-cü maddənin substantiv aspektinin pozulduğunu müəyyən etdi. İrqi motivdən qaynaqlanan pis rəftarın ilkin sübutlarının ərizəçilər tərəfindən təqdim edildiyini nəzərə alaraq, Məhkəmə sübutetmə yükünü hökumətin üzərinə qoydu. İstər cinayət istintaqına cavabdeh olan prokuror, istərsə də hökumət insidentlərin hər hansı başqa izahını təqdim edə bilmədiyinə və ya insidentlərin irqi motivli olmadığını göstərən hər hansı arqument irəli sürə bilmədiyinə görə Məhkəmə 3-cü maddənin substantiv aspekti ilə əlaqəli şəkildə götürülmüş 14-cü maddənin pozulduğunu müəyyən etdi. Çeçen əsilli şübhəli şəxslərin etnik mənşəsinə görə pis rəftara məruz qalması ilə əlaqədar olan *Antayev və başqaları Rusiyaya qarşı* işdə (2014) də oxşar mülahizələrə istinad edilmişdir. *Lingurar Rumıniyaya qarşı* işdə (Komitə, 2019) hakimiyyət orqanlarının polis reydiyi keçirməsi və əsaslandırması tərzini göstərirdi ki, polislər səlahiyyətlərini özbaşınalıqla həyata keçirmiş, ərizəçilərə onların qaraçı etnik mənşəsinə görə aqressiv cinayətkarlar kimi yanaşmışlar. Nəticədə Məhkəmə etnik mənsubiyyət əlamətinə görə Konvensiyanın 3-cü maddəsinin substantiv aspekti ilə əlaqəli şəkildə götürülmüş 14-cü maddəsinin pozulduğunu müəyyən etdi.

268. *Aghdgomelashvili və Japaridze Gürcüstana qarşı* işdə (2020) polis LGBTİ qrupunun qeyri-hökumət təşkilatının binasında axtarış aparmışdı. QHT-nin mahiyyətini aşkar edən polis əməkdaşları aqressivləşərək nifrət nitqindən istifadə etmiş, təhqir və hədələr səsləndirmişdilər. Üstəlik, ərizəçilər və onların bəzi həmkarları heç bir açıq-aydın səbəb və ya rəsmi sənəd olmadan soyundurularaq bədənlərində axtarış aparılmışdı. 3-cü maddənin həm substantiv, həm də prosessual aspekti ilə əlaqəli şəkildə götürülmüş 14-cü maddənin pozulduğunu müəyyən edərək, Məhkəmə belə qənaətə gəldi ki, axtarış zamanı polis əməkdaşlarının tamamilə qeyri-adekvat davranışı homofob və/və ya transfob xarakterli nifrətdən qaynaqlanıb

və mütləq şəkildə ərizəçilərdə qorxu, iztirab və tələş hissləri yaradıb ki, bu da onların insan ləyaqətinə hörmətlə yanaşılmasına uyğun deyildi.

2. Prosessual aspekt

269. *Nachova və başqaları Bolqarıstana qarşı* işdən ([BP], 2005) sonra Məhkəmə bir sıra işlərdə 14-cü maddə ilə əlaqəli şəkildə götürülmüş 2-ci və ya 3-cü maddənin prosessual aspektinin pozulduğunu müəyyən etdi ki, bunun da səbəbi milli hakimiyyət orqanlarının ayrı-seçkilikdən irəli gələn zorakılıq qurbanlarına qarşı pis rəftarın və ya onların ölümünün kökündə duran ayrı-seçkilik motivləri ilə əlaqədar səmərəli araşdırma aparmaması idi (*Bekos və Koutropoulos Yunanıstana qarşı*, 2005; *Turan Cakir Belçikaya qarşı*, 2009; *Abdu Bolqarıstana qarşı*, 2014; *Angelova və Iliev Bolqarıstana qarşı*, 2007; *Eremia Moldova Respublikasına qarşı*, 2013; *Qldani "Yəhva şahidləri" icmasının üzvləri və başqaları Gürcüstana qarşı*, 2007; *Virabyan Ermənistanına qarşı*, 2012; *Bəlşan Rumıniyaya qarşı*, 2017; *Talpis İtaliyaya qarşı*, 2017; *Škorjanec Xorvatiyaya qarşı*, 2017; *Adzhigitova və başqaları Rusiyaya qarşı*, 2021; *"Gürcüstan müsəlman əlaqələri" birliyi və başqaları Gürcüstana qarşı*, 2023).

270. Hakimiyyət orqanlarının ayrı-seçkilik münasibəti ilə hər hansı zorakılıq aktı arasında mümkün əlaqənin mövcudluğunu araşdırmaq vəzifəsi onların Konvensiyanın 2 və 3-cü maddələrindən irəli gələn prosessual öhdəliklərinin bir aspektidir, lakin eyni zamanda, bu vəzifə onların 14-cü maddədə nəzərdə tutulmuş öhdəliklərindən irəli gələ bilər (*Nachova və başqaları Bolqarıstana qarşı* [BP], 2005, 161-ci bənd; *Bekos və Koutropoulos Yunanıstana qarşı*, 2005, 70-ci bənd; *Kreyndlin və başqaları Rusiyaya qarşı*, 2023, 59-cu bənd). 14-cü maddə ilə substantiv maddələr qarşılıqlı əlaqədə olduğuna görə, ayrı-seçkilikdən irəli gələn zorakılıq məsələləri iki maddədən yalnız biri üzrə araşdırıla, digər maddə üzrə ayrıca məsələ isə meydana çıxmaya bilər və yaxud da bu məsələlərin hər iki maddə üzrə araşdırılması tələb oluna bilər. Bu məsələ hər bir işin faktları əsasında və irəli sürülən iddiaların xarakterindən asılı olaraq həll edilməli olan məsələdir.

271. Zorakılıq aktının ayrı-seçkilik xarakterli münasibətlərdən irəli gəldiyinə dair şübhə olduqda, rəsmi araşdırmanın səylə və qərəzsiz şəkildə aparılması olduqca vacibdir və bu zaman ayrı-seçkilikdən irəli gələn nifrətin cəmiyyət tərəfindən pisləndiyini davamlı olaraq iddia etməyin və hakimiyyət orqanlarının azlıqları ayrı-seçkilikdən irəli gələn zorakılıq təhlükəsindən qorumaq qabiliyyətinə azlıqların inamını qoruyub saxlamağın zəruriliyini nəzərə almaq lazımdır (*Nachova və başqaları Bolqarıstana qarşı* [BP], 2005, 160-cı bənd).

272. Bununla əlaqədar olaraq, zorakılıq insidentlərini və xüsusən də dövlət nümayəndələri və ya ayrı-ayrı fərdlər tərəfindən törədilmiş ölüm hallarını araşdırarkən, dövlət orqanları hər hansı ayrı-seçkilik motivini üzə çıxarmaq və ayrı-seçkilikdən irəli gələn nifrətin və ya qərəzli münasibətin hadisələrdə rol oynayıb-oynamadığını müəyyən etmək üçün bütün ağılabatan tədbirləri görməkdən ibarət əlavə vəzifə daşıyırlar (*Ognyanova və başqaları Bolqarıstana qarşı*, 2006, 145-ci bənd; *Turan Cakir Belçikaya qarşı*, 2009, 77-ci bənd; *Abdu Bolqarıstana qarşı*, 2014, 44-cü bənd; *Angelova və Iliev Bolqarıstana qarşı*, 2007, 115-ci bənd; *Eremia Moldova Respublikasına qarşı*, 2013, 85-ci bənd; *Qldani "Yəhva şahidləri" icmasının üzvləri və başqaları Gürcüstana qarşı*, 2007, 140-cı bənd; *Virabyan Ermənistanına qarşı*, 2012, 218-ci bənd; *Kreyndlin və başqaları Rusiyaya qarşı*, 2023, 58-ci bənd). Ayrı-seçkilik motivlərinin ifşa edilməməsi və ayrı-seçkiliyin doğurduğu zorakılıq və qəddarlıq hallarına heç bir ayrı-seçkilik çalarları olmayan hallarla bərabər qaydada yanaşılması xüsusilə fundamental hüquqları pozan hərəkətlərin spesifik təbiətinə göz yummağa bərabər olardı. Mahiyyətə fərqli olan situasiyaların araşdırılması üsullarına fərq qoyulmaması Konvensiyanın 14-cü maddəsi ilə bir araya sığmayan, bəraət qazandırılma bilməyən rəftar hesab oluna bilər (*Nachova və başqaları Bolqarıstana qarşı* [BP], 2005, 160-cı bənd; *Stoica Rumıniyaya qarşı*, 2008, 119-cu bənd; *Virabyan Ermənistanına qarşı*, 2012, 218-ci bənd; *Šečić Xorvatiyaya qarşı*, 2007, 67-ci bənd).

273. Etiraf etmək lazımdır ki, ayrı-seçkilik motivlərini sübut etmək çox vaxt praktikada olduqca çətin ola bilər. Cavabdeh dövlətin zorakılıq aktının mümkün ayrı-seçkilik çalarlarını araşdırmaq öhdəliyi mütləq nəticə əldə edilməsinə gətirib çıxarmaya bilər, amma bu öhdəlik mümkün olan hər cür səy göstərilməsini tələb edir (*Nachova və başqaları Bolqarıstana qarşı* [BP], 2005, 160-cı bənd; *Bekos və Koutropoulos Yunanıstana qarşı*, 2005, 69-cu bənd; *Stoica Rumıniyaya qarşı*, 2008, 119-cu bənd). Hakimiyyət orqanları sübutları toplamaq və təmin etmək üçün mövcud şəraitdə ağılabatan olanı etməli, həqiqəti aşkara çıxarmaq üçün bütün praktiki üsulları araşdırmalı və zorakılıq vasitəsilə ayrı-seçkiliyin göstəricisi ola biləcək şübhəli faktları nəzərdən qaçırmadan tam əsaslandırılmış, qərəzsiz və obyektiv qərarlar qəbul etməlidirlər (*Nachova və başqaları Bolqarıstana qarşı* [BP], 2005, 160-cı bənd; *Bekos və Koutropoulos Yunanıstana qarşı*, 2005, 69-cu bənd; *Ognyanova və Choban Bolqarıstana qarşı*, 2006, 145-ci bənd).

274. *Makuchyan və Minasyan Azərbaycanla və Macarıstanla qarşı* işdə (2020) Məhkəmə iki erməniyə qarşı xaricdə Azərbaycan hərbiçisi tərəfindən nifrət zəminində törədilmiş cinayətə görə təyin olunmuş azadlıqdan məhrum etmə cəzasının Azərbaycan tərəfindən icra edilməməsinin (bunun əvəzinə o, Azərbaycana qayıtdıqdan sonra qəhrəman kimi vəsf edilmiş, xidməti vəzifədə irəli çəkilməmiş və güzəştlərlə təmin edilmişdi) qurbanların etnik mənşəyinə əsaslanıb-əsaslanmadığını araşdırmalı idi. Məhkəmənin rəyinə görə, ərizəçilər ilkin dəlillər əsasında Azərbaycanın hakimiyyət orqanlarının öz zabitinə münasibətdə həyata keçirdiyi tədbirlərin onun faktiki olaraq cəzasız qalmasına və əslində onun nifrət zəminində törətdiyi son dərəcə qəddar cinayətin vəsf edilməsinə gətirib çıxardığını, onun qurbanlarının erməni etnik mənsubiyyəti ilə əlaqəli olduğunu və buna görə də irqi motivli olduğunu inandırıcı şəkildə göstərən kifayət qədər ciddi, aydın və uzlaşan nəticələr ortaya qoymuşdular. Öz növbəsində Azərbaycan hökuməti ərizəçilərin ayrı-seçkilik barədə əsaslandırılmış iddiasını təkzib edə bilmədi və Məhkəmə Konvensiyanın 2-ci maddəsinin prosessual aspekti ilə əlaqəli şəkildə götürülmüş 14-cü maddənin pozulduğunu müəyyən etdi.

275. Məhkəmə hesab etmişdir ki, fərdin irqi xüsusiyyətlərinə görə polis tərəfindən şəxsiyyətinin yoxlanılması ilə bağlı əsaslandırılmalı bilən iddia mövcud olarsa və bu cür hərəkətlər 8-ci maddənin əhatə dairəsinə düşərsə, dövlət orqanlarının üzərinə irqçi münasibət ilə dövlət nümayəndəsinin hərəkəti arasında mümkün əlaqənin mövcudluğunu 8-ci maddə ilə əlaqəli şəkildə götürülmüş 14-cü maddəyə uyğun olaraq araşdırmaq vəzifəsi düşür (*Muhammad İspaniyaya qarşı*, 2022, 68-ci bənd; *Basu Almaniyaya qarşı*, 2022, 33-cü bənd; *Wa Baile İsveçrəyə qarşı**, 2024, 91-ci bənd).

H. Ədalət mühakiməsinə çıxış

276. Konvensiyaya əsasən, ədalət mühakiməsinə çıxış hüququ ədalətli məhkəmə araşdırması hüququnu nəzərdə tutan 6-cı maddə kontekstində və 13-cü maddə (səmərəli hüquqi müdafiə vasitələri hüququ) vasitəsilə təmin edilir. Məhkəmə ədalət mühakiməsinə çıxış əldə etməkdə ayrı-seçkiliyə məruz qalma ilə bağlı işlərə 6-cı maddə ilə əlaqəli şəkildə götürülmüş 14-cü maddə üzrə baxmışdır (*Sâmbata Bihor yunan katolik kilsəsi Rumıniyaya qarşı*, 2010; *Mizzi Maltaya qarşı*, 2006).

277. Bu məsələ ilə bağlı özünün presedent hüququnda Məhkəmə ədalət mühakiməsinə çıxış məsələsində fərqli rəftarın ölkədaxili məhkəmələr tərəfindən 14-cü maddə ilə qorunan əsaslarla əsaslandırıldığı hallarda həmin rəftarın ayrı-seçkiliyə bərabər olduğunu müəyyən etmişdir. *Schuler-Zraggen İsveçrəyə qarşı* iş (1993) sadəcə qadınların uşaq dünyaya gətirən zaman işdən imtina etməsi ehtimalına əsaslanaraq, əlilliyə görə müavinətlərin verilməsindən imtina edilməsi ilə bağlı idi. Beləliklə, ölkədaxili məhkəmə bu nəticəyə gəlmişdi ki, ərizəçi səhhətində problem olmasaydı belə, işləməkdən imtina edəcəkdi. Məhkəmə ölkədaxili məhkəmənin gətirdiyi arqumentin cins əlamətinə görə fərqli rəftara səbəb olduğunu hesab etdi. *Paraskeva Todorova Bolqarıstanla qarşı* işdə (2010) ölkədaxili məhkəmə qaraçı əsilli təqsirləndirilən şəxsin azadlıqdan məhrum etmə cəzasını şərti cəza ilə əvəz etməkdən imtina edərək belə əsas gətirmişdi ki, o, şərti cəza çəkmələri məhkumluq hesab edilməyən azlıq qrupuna mənsubdur və bu addım cəzanın ümumi və xüsusi preventiv funksiyasına uyğun olmayacaq. (38-ci bənd). Məhkəmə ərizəçinin etnik mənşəyinə görə ayrı-seçkilik baş verdiyini müəyyən etdi.

278. *Moldovan və başqaları Rumıniyaya qarşı (№ 2)* iş (2005) həmkəndliləri olan qaraçıların öldürülməsindən və evlərinin dağıdılmasından sonra qaraçı kəndlilər tərəfindən qaldırılmışdı. Məhkəmə ölkədaxili məhkəmə araşdırmalarının uzun sürməsində və necə nəticələnməsində, o cümlədən hakimiyyət orqanları tərəfindən ayrı-seçkilik xarakterli çıxışlar edilməsində və mənəvi zərərin ödənilməsindən tam imtina edilməsində ərizəçilərin etnik mənsubiyyətinin həlledici rol oynadığını qeyd etdi və 6-cı maddə ilə əlaqəli şəkildə götürülmüş 14-cü maddənin pozulduğunu müəyyən etdi.

279. *Anakomba Yula Belçikaya qarşı* işdə (2009) ərizəçinin Belçikada qeyri-qanuni yaşadığına görə övladının atasının kimliyini təyin olunmuş bir il müddətində mübahisələndirmək məqsədilə hüquqi yardım almaq üçün etdiyi müraciət rədd edilmişdi. Hüquqi vəziyyətini nizama salmaq üçün artıq addımlar atmış ərizəçinin yenidən müraciət etmək üçün icazə müddətinin uzadılacağına gözləyəcəyini düşünmək ağlabatan olmazdı, belə ki, atalıq faktına etiraz etmək üçün daxili qanunvericiliklə müəyyən edilmiş bir illik müddətin keçməsi riski var idi. Məhkəmə işin konkret hallarını nəzərə alaraq 6-cı maddə ilə birlikdə götürülmüş 14-cü maddənin pozulduğunu müəyyən etdi.

I. Mənzil toxunulmazlığına hörmət hüququ

280. Məhkəmə öz presedent hüququnda insanların etnik mənsubiyyətinə görə evlərinin dağıdılması və zədələnməsinə aid işlərdə mənzil toxunulmazlığına hörmət hüququ ilə bağlı ayrı-seçkiliyə yol verildiyini müəyyən etmişdir (*Burlya və başqaları Ukraynaya qarşı*, 2018; *Moldovan və başqaları Rumıniyaya qarşı (№ 2)*, 2005). Bu iki işin hər ikisində hakimiyyət orqanları anti-qaraçı əhval-ruhiyyəsi ilə kəndlərə edilən hücumlardan qaraçıları qorumamış və yaxud bu hücumlara lazımi reaksiya verməmişdilər.

281. *Paketova və başqaları Bolqarıstana qarşı* işdə (2022) ərizəçilər öz evlərindən qovulmuş və sonradan geri qayıtmalarına maneçilik törədilmişdi, hakimiyyət orqanları isə irqi əsaslı düşmənçilik və dözümsüzlük mühitində onları müdafiə etməkdən imtina etmişdilər.

282. *Buckley Birləşmiş Krallığa qarşı* işdə (1996) ərizəçiyə sahib olduğu torpaq payında fərqləndirilməyə imkan yaradan planlaşdırma icazəsi verməkdən imtina edilmişdi. O, iddia edirdi ki, imtinanın əsaslandığı milli qanunvericilik onun qaraçı etnik mənşəsinə görə ayrı-seçkilik xarakteri daşıyır. Konvensiyanın 8-ci maddəsinə uyğun olaraq, Məhkəmə mənzil toxunulmazlığına hörmət hüququnu, hətta onlar qeyri-qanuni şəkildə yerləşdirildikdə belə, bu cür fərqləndirilməyə imkan verən qanunvericiliyin ayrı-seçkilik xarakteri daşdığını hesab etmədi, çünki ərizəçinin ənənəvi qaraçı həyat tərzinə riayət etməyə cəhd etdiyinə görə hər hansı bir məqamda cəzalandırıldığı və ya hər hansı zərərli rəftara məruz qaldığı müəyyən edilməmişdi (88-ci bənd).

283. Məhkəmə müəyyən etmişdir ki, vəfat etmiş cinsi tərəf-müqabilin kirayə hüququnu vərəsəlik qaydasında əldə etmək hüququ da ərizəçinin 8-ci maddədə nəzərdə tutulan mənada “mənzil” toxunulmazlığına hörmət hüququ ilə bağlıdır (*Karner Avstriyaya qarşı*, 2003, 33-cü bənd; *Kozak Polşaya qarşı*, 2010, 84-cü bənd). Bu işlərin hər ikisində ərizəçilər cinsi tərəf-müqabilərinin ölümündən sonra kirayədə qalmaq hüququnu vərəsəlik qaydasında əldə etmələrinə icazə verməkdən imtina edilmiş homoseksuallar idi və Məhkəmə onların cinsi oriyentasiyasına görə ayrı-seçkiliyə məruz qaldığını müəyyən etdi.

J. Əmlak məsələləri

284. 1 sayılı Protokolun 1-ci maddəsi (mülkiyyətin müdafiəsi) ilə birlikdə götürülmüş 14-cü maddənin ayrı-seçkilik səbəbindən pozulmasına aid işlər üzrə Məhkəmənin presedent hüququ geniş və rəngarəngdir. Artıq qeyd olunduğu kimi, müavinət ödənişləri və pensiyalar kimi bəzi sosial təminat formaları 1 sayılı Protokolun 1-ci maddəsinin əhatə dairəsinə düşə bilər, çünki onlar həmin maddədə nəzərdə tutulan mənada “mülkiyyət” təşkil edir.²⁴ Həmçinin Məhkəmə tərəfindən araşdırılmış bir sıra digər müxtəlif situasiyalar da olmuşdur.

285. Məhkəmə uşaqların vərəsəlik hüquqlarına (*Mazurek Fransaya qarşı*, 2000; *Fabris Fransaya qarşı* [BP], 2013), eləcə də ərhlə arvadın vərəsəlik hüququna (*Molla Sali Yunanıstana qarşı* [BP], 2018) və ailə başçısını itirməyə görə pensiya almaq hüququna (*Aldeguer Tomás İspaniyaya qarşı*, 2016) aid işlərə 1 sayılı Protokolun 1-ci maddəsi ilə əlaqəli şəkildə götürülmüş 14-cü maddə üzrə baxmışdır. *Aldeguer Tomás İspaniyaya qarşı* işdə (2016) ərizəçi cinsi oriyentasiyasına görə ayrı-seçkiliyə məruz qalmasından şikayət etmişdi, belə ki, faktiki vətəndaş nikahı münasibətində yaşadığı eynicinsli tərəf-müqabilinin ölümündən sonra ona ailə başçısını itirməyə görə pensiya təyin edilməsindən imtina edilmişdi. Məhkəmə 1 sayılı Protokolun 1-ci maddəsi ilə və 8-ci maddə ilə əlaqəli şəkildə götürülən 14-cü maddənin bu işə tətbiq olunma biləcəyini müəyyən etdi, lakin həmin maddənin pozulduğu qənaətinə gəlmədi.

286. *Saumier Fransaya qarşı* işdə (2017) ərizəçi onun ağır dərəcədə əlil olmasına səbəb olmuş peşə xəstəliyinə düçar olmasından sonra dəymiş ziyanın əvəzini tələb etmişdi. 1 sayılı Protokolun 1-ci maddəsi ilə əlaqəli şəkildə götürülmüş 14-cü maddənin bu işə tətbiq olunma biləcəyinə qərar vermək üçün Məhkəmə müəyyən etdi ki, nəzərdən keçirilən milli qanunvericilikdə mülki hüquq pozuntusu (delikt) haqqında normalar var və həmin normalara əsasən, zərər baş verən kimi kompensasiya iddiaları irəli sürmək hüququ yaranır ki, bu iddia da öz xarakterinə görə “aktiv (əmlak) təşkil edir” və buna görə də 1 sayılı Protokolun 1-ci maddəsinin birinci cümləsində nəzərdə tutulan mənada “mülkiyyətə” bərabər sayılır (43-50-ci bəndlər). Bununla belə, Məhkəmə qərara aldı ki, bu işdə oxşar və ya müqayisə edilə bilən vəziyyətdə olan şəxslərə qarşı fərqli rəftar edilməyib, o cümlədən işçinin hüquqi baxımdan işəgötürənə tabe olduğu müqavilə münasibətlərinə əsaslanan işəgötürən-işçi münasibətlərinin spesifikliyini nəzərə alsaq, fərqli rəftara yol verilməyib.

24. Yuxarıda “Sosial hüquqlar” bölümünə bax.

287. *"Yahva şahidləri" icmasının Anderlecht xristian assambleyası və başqaları Belçikaya qarşı* işdə (2022) ərizəçi assosiasiyalar rəsmən tanınmayan dinə mənsub birlik olduqlarına görə ibadət yeri kimi istifadə edilən binalar üçün vergidən azad olunmaq hüququna malik deyildilər. Məhkəmə dini etiqadın rəsmən tanınması meyarının (əmlak vergisindən azad edilmə tələbləri arasında fərq qoyulması üçün əsas kimi) tətbiqinin dövlətin mülahizə sərbəstliyinin həddləri daxilində olduğunu hesab etsə də, belə nəticəyə gəldi ki, hazırkı işdə tanınma meyarı minimum ədalətlik və obyektivlik təminatlarından məhrumdur.

288. Məhkəmə öz presedent hüququnda aşağıdakı məsələləri də 1 sayılı Protokolun 1-ci maddəsi ilə əlaqəli hesab etmişdir:

- əlil uşaq üçün uyğun əmlakın alınması ilə bağlı vergi güzəşti hüququ (*Guberina Xorvatiyaya qarşı*, 2016);
- kiçik torpaq mülkiyyətçilərinin üzərinə ovçular assosiasiyasına üzv olmaq və beləliklə öz mülklərində ov edilməsinə icazə vermək öhdəliyinin qoyulması (*Chassagnou və başqaları Fransaya qarşı* [BP], 1999);
- özəl investorların razılığı olmadan dövlət borcunun restrukturizasiyası ilə əlaqədar istiqrazların nominal dəyərinin azalması (*Mamatas və başqaları Yunanıstana qarşı*, 2016);
- qorunan icarə müqavilələrinə xitam verməyə icazə verən qanunun mülkiyyətçilərin sahibliyində olan musiqi qrupu klublarına şamil edilməməsi (*Bradshaw və başqaları Maltaya qarşı*, 2018); yaxud
- hərbiçilərdən fərqli olaraq mülki şəxslərə əlillik müavinətlərinin verilməsində ayrı-seçkiliyə yol verildiyi barədə iddia (*Popović və başqaları Serbiyaya qarşı*, 2020).

K. Azadlıqdan məhrum etmə

289. Məhkəmə öz presedent hüququnda 5-ci maddə (azadlıq və toxunulmazlıq hüququ) ilə birlikdə götürülmüş 14-cü maddədə nəzərdə tutulan əlamətlər üzrə ayrı-seçkilik zəminində özbaşına azadlıqdan məhrum edilməyə məruz qalmamaq hüququnu (*Aleksandr Aleksandrov Rusiyaya qarşı*, 2018; *Rangelov Almaniyaya qarşı*, 2012; *Clift Birləşmiş Krallığa qarşı*, 2010), habelə 3-cü maddə ilə birlikdə götürülmüş 14-cü maddədə nəzərdə tutulan əlamətlər üzrə ayrı-seçkilik zəminində həbsdə qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftara və ya cəzaya məruz qalmamaq hüququnu müdafiə etmişdir (*Martzaklis və başqaları Yunanıstana qarşı*, 2015; *X Türkiyəyə qarşı*, 2012).

290. *Aleksandr Aleksandrov Rusiyaya qarşı* işdə (2018) ərizəçi Moskva məhkəməsi tərəfindən azadlıqdan məhrum edilmə cəzasına məhkum edilmişdi, halbuki ona azadlıqdan məhrum edilmə ilə əlaqəli olmayan cəza, məsələn sınaq müddətini nəzərdə tutan cəza təyin edə bilərdi. Lakin ölkədaxili məhkəmə onun azadlıqdan məhrum edilməsi barədə qərarı onun Moskvada daimi yaşayış yerinin olmaması ilə əlaqədar olaraq qəbul etmişdi. Ərizəçi şikayət etdi ki, o, yaşayış yeri ilə əlaqədar olaraq 5-ci maddə ilə əlaqəli şəkildə götürülmüş 14-cü maddənin pozuntusunun qurbanı olub. Məhkəmə müəyyən etdi ki, fərqli rəftar heç bir qanuni məqsəd daşımayıb və yaxud obyektiv və əqləbatan əsasla malik olmayıb və belə rəftar ayrı-seçkiliyə bərabərdir.

291. Məhkəmə həmçinin müəyyən etmişdir ki, ərizəçi xarici ölkə vətəndaşı olduğuna görə məhkəməyəqədər həbsdə saxlanma şəraitinin yüngülləşdirilməsindən imtina edilməsi (*Rangelov Almaniyaya qarşı*, 2012) və yaxud cəzaçəkmə müddətindən asılı olaraq vaxtından əvvəl azad edilməyə dair prosesual tələblərin fərqli olması (*Clift Birləşmiş Krallığa qarşı*, 2010) ilə əlaqədar olan işlərdə 5-ci maddə ilə əlaqəli şəkildə götürülmüş 14-cü maddənin pozuntusunu təşkil edən ayrı-seçkilik baş verib. Bununla belə, fərqli cəzaçəkmə rejimlərinin tətbiq edildiyi məhkumlarla müqayisədə ərizəçinin cəzasını çəkməkdən vaxtından əvvəl azad edilməsi üçün müraciət etmək hüququna malik olacağı vaxtla bağlı fərqli rəftara məruz qalmasından şikayət etdiyi işdə bu maddələrin pozulmadığı müəyyən edildi (*Stott Birləşmiş Krallığa qarşı*, 2023).

292. *Khamtokhu və Aksenchik Rusiyaya qarşı* işdə ([BP], 2017) ərizəçilər ömürlük həbs cəzası çəkən yetkin yaşlı kişilər idi. Onlar şikayət etmişdilər ki, eyni cinayətlərdə təqsirli bilinən qadınlarla, yetkinlik yaşına çatmayanlarla və ahlı yaşlı cinayətkarlarla müqayisədə əlverişsiz rəftara məruz qalıblar, çünki həmin şəxslərə ömürlük həbs cəzası təyin edilə bilməz. Prinsipcə, uyğun cəzanın təyin edilməsi məsələlərinin 5-ci maddənin əhatə dairəsi xaricində olmasına baxmayaraq, Məhkəmə bu qənaətə gəldi ki, 14-cü maddənin tətbiqinin məqsədləri üçün 5-ci maddə cinayətkarların müəyyən kateqoriyalarını ömürlük azadlıqdan məhrum edilmə

cəzasından azad edən milli qanunvericiliyə tətbiq edilə bilər. Bununla belə, bu işin konkret hallarını nəzərə alaraq Məhkəmə yaş və ya cins əlamətinə görə 14-cü maddənin pozulmadığını müəyyən etdi. Yetkinlik yaşına çatmayan cinayətkarların ömürlük azadlıqdan məhrum edilmə cəzasından azad edilməsinə gəlincə, Məhkəmə qərara aldı ki, bu, bütün iştirakçı dövlətlərin hüquq sistemləri üçün ümumi yanaşmaya və beynəlxalq standartlara uyğundur və bunda məqsəd birmənalı olaraq yetkinlik yaşına çatmayan hüquqpozanların islahını asanlaşdırmaqdır. Qadınlara gəlincə, Məhkəmə qərara aldı ki, qadınların həbsxana mühitində gender əsaslı zorakılıqdan, pis rəftardan və cinsi qısnamadan müdafiə edilməsi ehtiyaclarına, həmçinin hamiləliyin və analığın qorunması ehtiyaclarına görə qadın cinayətkarların ümumi qaydaya əsasən ömürlük həbsdən azad edilməsi cəmiyyətin marağındadır.

293. Məhkəmə bir neçə işdə məhbuslarla rəftarın 3-cü maddə ilə birlikdə götürülmüş 14-cü maddə üzrə ayrı-seçkiliyə bərabər olduğunu müəyyən etmişdir. *Martzakis və başqaları Yunanıstana qarşı* işdə (2015) ərizəçilər İİV-ə yoluxmuş məhbuslar idi, onlar həbsxananın psixiatriya bölməsində adekvat müalicə olunmadan pis fiziki və sanitari şəraitdə saxlanılırdılar. Məhkəmə xəstəliyin yayılmasının qarşısını almaq üçün onların təcridxanaya yerləşdirilməsinə ehtiyac olmadığını qərara aldı, çünki məhbuslar İİV-ə yoluxsalar da QİÇS xəstəsi deyildilər və bu qənaətə gəldi ki, Konvensiyanın 14-cü maddəsi ilə əlaqəli şəkildə götürülmüş 3-cü maddəsi pozulub. Əksinə, İİV-ə yoluxmuş ərizəçilərin adi həbsxana bölməsində bir kamerada birlikdə saxlanıldığı *Dikaïou və başqaları Yunanıstana qarşı* işdə Məhkəmə Konvensiyanın 3-cü maddəsi ilə əlaqəli şəkildə götürülmüş 14-cü maddəsinin pozulmadığını müəyyən etdi. *X Türkiyəyə qarşı* işdə (2012) ərizəçi homoseksual məhbus idi və onu məhbus yoldaşlarından qorumaq üçün səkkiz aydan artıq müddət ərzində tam təcrid olunmuş vəziyyətdə saxlamışdılar. Məhkəmə inandırıcı hesab etmədi ki, ərizəçinin həbsxanadakı həyatdan tamamilə təcrid edilməsinin əsas səbəbi onun fiziki rifahını qorumağa yönələn təhlükəsizlik tədbirlərinin görülməsi zərurəti olmuşdur. Tədbirin əsas səbəbi onun homoseksuallığı idi. Nəticədə Məhkəmə bu qənaətə gəldi ki, ərizəçi cinsi oriyentasiyasına görə ayrı-seçkiliyə məruz qalıb.

294. Həmçinin Məhkəmənin presedent hüququna əsasən, həbsdə olan şəxslərə qarşı siyasi (*Virabyan Ermənistanına qarşı*, 2012) və ya irqçi motivli pis rəftara yol verildiyi iddia edilən işlərdə (*Bekos və Koutropoulos Yunanıstana qarşı*, 2005) dövlətlərin müvafiq və səmərəli araşdırma aparmaq öhdəliyi yaranır.

295. Bununla belə, bəzi hallarda Məhkəmə mövcud vəziyyəti substantiv maddə üzrə araşdırmış və şikayəti Konvensiyanın 14-cü maddəsinə əsasən ayrıca araşdırmağı zəruri saymamışdır. Məsələn, *D.G. İrlandiyaya qarşı* iş (2002) yetkinlik yaşına çatmayan şəxsin müvafiq şəraiti olmayan cəzaçəkmə müəssisəsində saxlanmasına aid idi. Məhkəmə 5-ci maddənin pozulduğunu müəyyən etdi, ərizəçinin durumunun digər yetkinlik yaşına çatmayanların vəziyyəti ilə müqayisəsinə gəlincə, Məhkəmə Konvensiyanın 14-cü maddəsi üzrə hər hansı ayrıca məsələnin meydana çıxmadığını hesab etdi. *Stasi Fransaya qarşı* işdə (2011) ərizəçi homoseksuallığına görə həbsxanada pis rəftara məruz qalmasından və hakimiyyət orqanlarının onu müdafiə etmək üçün lazımı tədbirlər görməməsindən şikayət etmişdi. Məhkəmə müəyyən etdi ki, hakimiyyət orqanları onu həbsdə saxlandığı zamanı fiziki xəsarətlərdən qorumaq üçün bütün təsirli tədbirləri görüblər və onun 14-cü maddə üzrə şikayətinə ayrıca baxmadan 3-cü maddənin pozulmadığı qənaətinə gəldi.

İstinad edilmiş işlərin siyahısı

Bu Bələdçidə istinad edilən presedent hüququ Məhkəmə tərəfindən çıxarılan qərar və ya qəraradları və Avropa İnsan Hüquqları Komissiyasının ("Komissiya") qərar və ya məruzələrini özündə əks etdirir.

Başqa cür göstərilmədiyi təqdirdə, bütün istinadlar Məhkəmə Palatasının şikayətin mahiyyəti üzrə çıxardığı qərara aiddir. Mətnəki "(qərarad)" sözü Məhkəmənin qəraradını, "[BP]" isə işə Böyük Palata tərəfindən baxıldığını göstərir.

Konvensiyanın 44-cü maddəsində nəzərdə tutulan mənada hələ qüvvəyə minməyən Palatanın qərarları aşağıdakı siyahıda ulduz işarəsi ilə qeyd olunur. Konvensiyanın 44-cü maddəsinin 2-ci bəndində deyilir: "Palatanın qərarı aşağıdakı hallarda qəti olur: (a) tərəflər işin Böyük Palataya verilməsi barədə müraciət etməyəcəklərini bəyan etdikdə; və ya (b) əgər işin Böyük Palataya verilməsi barədə müraciət edilməyibsə, qərar çıxarılan tarixdən üç ay sonra; və ya (c) Böyük Palatanın kollegiyası 43-cü maddənin müddəalarına müvafiq olaraq işin verilməsi haqqında müraciəti rədd etdikdə". Böyük Palatanın kollegiyası ona göndərilmiş işi icraatına qəbul etdiyi hallarda Palatanın qərarı qəti olmur və buna görə də hüquqi qüvvəsi olmur; bu halda Böyük Palatanın çıxardığı sonrakı qərar qətidir.

Bələdçinin elektron versiyasında göstərilən işlərə keçid üçün hiperlinklər sizi Məhkəmənin presedent hüququna (Böyük Palata, Palata və Komitənin qərar və qəraradları, barəsində məlumat verilmiş işlər, məsləhət rəyləri və presedent hüququna dair informasiya bülletenlərində təqdim edilən hüquqi icmallar), Komissiyanın sənədlərinə (qərarlarına və məruzələrinə) və Nazirlər Komitəsinin qətnamələrinə çıxışı təmin edən HUDOC məlumat bazasına (<http://hudoc.echr.coe.int>) yönləndir.

Məhkəmə öz qərar və qəraradlarını iki rəsmi dil olan ingilis və/yaxud fransız dillərində çıxarır. HUDOC həmçinin bir çox mühüm işlərin otuzdan çox qeyri-rəsmi dilə tərcüməsinə və üçüncü tərəflərin hazırladığı yüzə yaxın onlayn presedent hüququ toplusuna keçidləri özündə ehtiva edir. İstinad edilmiş işlərin mövcud olan bütün dil versiyalarına HUDOC məlumat bazasındakı "Dil versiyaları" bölümü (nişan) vasitəsilə daxil olmaq mümkündür, bu nişanı işin hiperlinkinə kliklədikdən sonra tapa bilərsiniz.

—A—

A və B Gürcüstana qarşı, ərizə № 73975/16, 10 fevral 2022

A.E. Bolqarıstana qarşı, ərizə № 53891/20, 23 may 2023

A.D.T. Birləşmiş Krallığa qarşı, ərizə № 35765/97, ECHR 2000-IX

A.H. və başqaları Rusiyaya qarşı, ərizə № 6033/13 və 15 digər ərizə, 17 yanvar 2017

A.M. və başqaları Rusiyaya qarşı, ərizə № 47220/19, 6 iyul 2021

Abdu Bolqarıstana qarşı, ərizə № 26827/08, 11 mart 2014

Abdulaziz, Cabales və Balkandali Birləşmiş Krallığa qarşı, 28 may 1985, A seriyaları, № 94

Acar və başqaları Türkiyəyə qarşı (qərarad), ərizələr № 26878/07 və 32446/07, 12 dekabr 2017

Adalı Türkiyəyə qarşı, ərizə № 38187/97, 31 mart 2005

Adam Slovakiyaya qarşı, ərizə № 68066/12, 26 iyul 2016

Ádám və başqaları Rumıniyaya qarşı, ərizə № 81114/17 və 5 digər ərizə, 13 oktyabr 2020

Adzhigitova və başqaları Rusiyaya qarşı, ərizələr № 40165/07 və 2593/08, 22 iyun 2021

Alatulkkila və başqaları Finlandiyaya qarşı, ərizə № 33538/96, 28 iyul 2005

Alboize-Barthes və Alboize-Montezume Fransaya qarşı (qərarad), ərizə № 44421/04, 21 oktyabr 2008

Aldeguer Tomás İspaniyaya qarşı, ərizə № 35214/09, 14 iyun 2016

Aleksandr Aleksandrov Rusiyaya qarşı, ərizə № 14431/06, 27 mart 2018

Alekseyev və başqaları Rusiyaya qarşı, ərizə № 14988/09 və 50 digər ərizə, 27 noyabr 2018

Alexandru Enache Rumıniyaya qarşı, ərizə № 16986/12, 3 oktyabr 2017

Alujer Fernández və Caballero García İspaniyaya qarşı (qərarad), ərizə № 53072/99, ECHR 2001-VI
Anakomba Yula Belçikaya qarşı, ərizə № 45413/07, 10 mart 2009
Qədim Baltik dini assosiasiyası "Romuva" Litvaya qarşı, ərizə № 48329/19, 8 iyun 2021
"Yəhva şahidləri" icmasının Anderlext xristian assambleyası və başqaları Belçikaya qarşı, ərizə № 20165/20,
5 aprel 2022
Andrejeva Latviyaya qarşı [BP], ərizə № 55707/00, ECHR 2009
Andrie Çex Respublikasına qarşı, ərizə № 6268/08, 17 fevral 2011
Angelova və Iliev Bolqarıstana qarşı, ərizə № 55523/00, 26 iyul 2007
Angelova Bolqarıstana qarşı, ərizə № 38361/97, ECHR 2002-IV
Antayev və başqaları Rusiyaya qarşı, ərizə № 37966/07, 3 iyul 2014
Arnar Helgi Lárusson İslandiyaya qarşı, ərizə № 23077/19, 31 may 2022
ACCEPT assosiasiyası və başqaları Rumıniyaya qarşı, ərizə № 19237/16, 1 iyun 2021
"Andecha Astur" assosiasiyası İspaniyaya qarşı, ərizə № 34184/96, Komissiyanın 7 iyul 1997-ci il tarixli
qərarı, Qərar və məruzələr toplusu, 90
Aziz Kiprə qarşı, ərizə № 69949/01, ECHR 2004-V

—B—

B.B. Birləşmiş Krallığa qarşı, ərizə № 53760/00, 10 fevral 2004
B.S. İspaniyaya qarşı, ərizə № 47159/08, 24 iyul 2012
Bączkowski və başqaları Polşaya qarşı, ərizə № 1543/06, 3 may 2007
Bah Birləşmiş Krallığa qarşı, ərizə № 56328/07, ECHR 2011
Bakirdzi və E.C. Macarıstana qarşı, ərizələr № 49636/14 və 65678/14, 10 noyabr 2022
Bălşan Rumıniyaya qarşı, ərizə № 49645/09, 23 may 2017
Baralija Bosniya və Herseqovinaya qarşı, ərizə № 30100/18, 29 oktyabr 2019
Barrow Birləşmiş Krallığa qarşı, ərizə № 42735/02, 22 avqust 2006
Basu Almaniyaya qarşı, ərizə № 215/19, 18 oktyabr 2022
Bayev və başqaları Rusiyaya qarşı, ərizə № 67667/09 və 2 digər ərizə, 20 iyun 2017
Beck və başqaları Birləşmiş Krallığa qarşı, ərizə № 48535/99 və 2 digər ərizə, 22 oktyabr 2002
Beeckman və başqaları Belçikaya qarşı (qərarad), ərizə № 34952/07, 18 sentyabr 2018
Beeler İsveçrəyə qarşı [BP], ərizə № 78630/12, 11 oktyabr 2022
Behar və Gutman Bolqarıstana qarşı, ərizə № 29335/13, 16 fevral 2021
Beian Rumıniyaya qarşı (№ 1), ərizə № 30658/05, ECHR 2007-V
Beizaras və Levickas Litvaya qarşı, ərizə № 41288/15, 14 yanvar 2020
Bekos və Koutropoulos Yunanıstana qarşı, ərizə № 15250/02, ECHR 2005-XIII
Belli və Arquier-Martinez İsveçrəyə qarşı, ərizə № 65550/13, 11 dekabr 2018
Biao Danimarkaya qarşı [BP], ərizə № 38590/10, 24 may 2016
Bigaeva Yunanıstana qarşı, ərizə № 26713/05, 28 may 2009
Blackgrove Birləşmiş Krallığa qarşı, ərizə № 2895/07, 28 aprel 2009
Botta İtaliyaya qarşı (qərarad), ərizə № 21439/93, 24 fevral 1998
Bouamar Belçikaya qarşı, 29 fevral 1988, A seriyaları, № 129
Brauer Almaniyaya qarşı, ərizə № 3545/04, 28 may 2009
Britaniya Qurx Xeyriyyə Fondu və başqaları Birləşmiş Krallığa qarşı, ərizə № 44818/11, 15 sentyabr 2016
Buckley Birləşmiş Krallığa qarşı, 25 sentyabr 1996, Qərar və qəraradlar toplusu, 1996-IV
Budinova və Chaprazov Bolqarıstana qarşı, ərizə № 12567/13, 16 fevral 2021
Burden Birləşmiş Krallığa qarşı [BP], ərizə № 13378/05, ECHR 2008
Burghartz İsveçrəyə qarşı, 22 fevral 1994, A seriyaları, № 280-B
Burlya və başqaları Ukraynaya qarşı, ərizə № 3289/10, 6 noyabr 2018
Bradshaw və başqaları Maltaya qarşı, ərizə № 37121/15, 23 oktyabr 2018

—C—

Caamaño Valle İspaniyaya qarşı, ərizə № 43564/17, 11 may 2021
Carson və başqaları Birləşmiş Krallığa qarşı [BP], ərizə № 42184/05, ECHR 2010
Carvalho Pinto de Sousa Morais Portuqaliyaya qarşı, ərizə № 17484/15, 25 iyul 2017
“Belçikada təhsil sahəsində dillərdən istifadəyə dair qanunların müəyyən aspektləri ilə bağlı”
Belçikaya qarşı iş (şikayətin mahiyyəti), 23 iyul 1968, A seriyaları, № 6
Çam Türkiyəyə qarşı, ərizə № 51500/08, 23 fevral 2016
Cegolea Rumıniyaya qarşı, ərizə № 25560/13, 24 mart 2020
Cernea Rumıniyaya qarşı, ərizə № 43609/10, 27 fevral 2018
Cha’are Shalom Ve Tsedek Fransaya qarşı [BP], ərizə № 27417/95, ECHR 2000-VII
Chabauty Fransaya qarşı [BP], ərizə № 57412/08, 4 oktyabr 2012
Chaldeyev Rusiyaya qarşı, ərizə № 33172/16, 28 may 2019
Chapin və Charpentier Fransaya qarşı, ərizə № 40183/07, 9 iyun 2016
Chassagnou və başqaları Fransaya qarşı [BP], ərizə № 25088/94 və 2 digər ərizə, ECHR 1999-III
Christine Goodwin Birləşmiş Krallığa qarşı [BP], ərizə № 28957/95, ECHR 2002-VI
Moskva Sayentologiya kilsəsi Rusiyaya qarşı, ərizə № 18147/02, 5 aprel 2007
Cînța Rumıniyaya qarşı, ərizə № 3891/19, 18 fevral 2020
Clift Birləşmiş Krallığa qarşı, ərizə № 7205/07, 13 iyul 2010
Cross Birləşmiş Krallığa qarşı, ərizə № 62776/00, 9 oktyabr 2007
Cusan və Fazzo İtaliyaya qarşı, ərizə № 77/07, 7 yanvar 2014

—D—

D. Fransaya qarşı, ərizə № 11288/18, 16 iyul 2020
D.G. İrlandiyaya qarşı, ərizə № 39474/98, ECHR 2002-III
D.H. və başqaları Çex Respublikasına qarşı [BP], ərizə № 57325/00, ECHR 2007-IV
Danilenkov və başqaları Rusiyaya qarşı, ərizə № 67336/01, ECHR 2009
Danis və Etnik Türklər Assosiasiyası Rumıniyaya qarşı, ərizə № 16632/09, 21 aprel 2015
Darby İsveçə qarşı, 23 oktyabr 1990, A seriyaları, № 187
Deaconu Rumıniyaya qarşı [Komitə], ərizə № 66299/12, 29 yanvar 2019
De Jong, Baljet və Van den Brink Niderlanda qarşı, 22 may 1984, A seriyaları, № 77
Di Trizio İsveçrəyə qarşı, ərizə № 7186/09, 2 fevral 2016
Dikaiou və başqaları Yunanıstana qarşı, ərizə № 77457/13, 16 iyul 2020
Dobrowolski və başqaları Polşaya qarşı (qərardad), ərizə № 45651/11 və 10 digər ərizə, 13 mart 2018
Dudgeon Birləşmiş Krallığa qarşı, 22 oktyabr 1981, A seriyaları, № 45
Džibuti və başqaları Latviyaya qarşı, ərizə № 225/20 və 2 digər ərizə, 16 noyabr 2023

—E—

E.B. Fransaya qarşı [BP], ərizə № 43546/02, 22 yanvar 2008
Asiya mənşəli şərq afrikalılar Birləşmiş Krallığa qarşı, ərizə № 4403/70 və 30 digər ərizə,
Komissiya 14 dekabr 1973-cü il tarixli məruzəsi, Qərar və məruzələr toplusu, 78
Ebrahimian Fransaya qarşı, ərizə № 64846/11, ECHR 2015
Ėcis Latviyaya qarşı, ərizə № 12879/09, 10 yanvar 2019
Emel Boyraz Türkiyəyə qarşı, ərizə № 61960/08, 2 dekabr 2014
Elmazova və başqaları Şimali Makedoniyaya qarşı, ərizələr № 11811/20 və 13550/20, 13 dekabr 2022
Engel və başqaları Niderlanda qarşı, 8 iyun 1976, A seriyaları, № 22
Enver Şahin Türkiyəyə qarşı, ərizə № 23065/12, 30 yanvar 2018
Eremia Moldova Respublikasına qarşı, ərizə № 3564/11, 28 may 2013

Evans Birləşmiş Krallığa qarşı [BP], ərizə № 6339/05, ECHR 2007-I
Eweida və başqaları Birləşmiş Krallığa qarşı, ərizə № 48420/10 və 3 digər ərizə, ECHR 2013
*Executief van de Moslims van België və başqaları Belçikaya qarşı**, ərizə № 16760/22 və 8 digər ərizə,
13 fevral 2024

—F—

Fábián Macaristana qarşı [BP], ərizə № 78117/13, 5 sentyabr 2017
Fabris Fransaya qarşı [BP], ərizə № 16574/08, ECHR 2013
Fedorchenko və Lozenko Ukraynaya qarşı, ərizə № 387/03, 20 sentyabr 2012
Frantzeskakis və başqaları Yunanıstana qarşı (qərar), ərizə № 57275/17 və 14 digər ərizə, 12 fevral 2019
Fretté Fransaya qarşı, ərizə № 36515/97, ECHR 2002-I
Fryske Nasjonale Partij və başqaları Niderlanda qarşı, ərizə № 11100/84, Komissiyanın 12
dekabr 1985-ci il tarixli qərarı, Qərar və məruzələr toplusu, 45

—G—

G.N. və başqaları İtaliyaya qarşı, ərizə № 43134/05, 1 dekabr 2009
García Mateos İspaniyaya qarşı, ərizə № 38285/09, 19 fevral 2013
Gas və Dubois Fransaya qarşı, ərizə № 25951/07, ECHR 2012
Gaygusuz Avstriyaya qarşı, 16 sentyabr 1996, *Qərar və qəraradlar toplusu*, 1996-IV
Gellérthegeyi və başqaları Macarıstana qarşı (qərar), ərizələr № 78135/13 və 429/14, 6 mart 2018
Genderdoc-M Moldovaya qarşı, ərizə № 9106/06, 12 iyun 2012
Genovese Maltaya qarşı, ərizə № 53124/09, 11 oktyabr 2011
Gürcüstan Leyborist Partiyası Gürcüstana qarşı, ərizə № 9103/04, ECHR 2008
"Gürcüstan müsəlman əlaqələri" birliyi və başqaları Gürcüstana qarşı, ərizə № 24225/19, 30 noyabr 2023
Gerger Türkiyəyə qarşı [BP], ərizə № 24919/94, 8 iyul 1999
Glaisen İsveçrəyə qarşı (qərar), ərizə № 40477/13, 25 iyun 2019
Glor İsveçrəyə qarşı, ərizə № 13444/04, ECHR 2009
G.M.B. və K.M. İsveçrəyə qarşı (qərar), ərizə № 36797/97, 27 sentyabr 2001
Gouri Fransaya qarşı (qərar), ərizə № 41069/11, 23 mart 2017
Grande Oriente d'Italia di Palazzo Giustiniani İtaliyaya qarşı (№ 2), ərizə № 26740/02, 31 may 2007
Granos Organicos Nacionales S.A. Almaniyaya qarşı, ərizə № 19508/07, 22 mart 2012
Graziani-Weiss Avstriyaya qarşı, ərizə № 31950/06, 18 oktyabr 2011
Gruba və başqaları Rusiyaya qarşı, ərizə № 66180/09 və 3 digər ərizə, 6 iyul 2021
Grzelak Polşaya qarşı, ərizə № 7710/02, 15 iyun 2010
Guberina Xorvatiyaya qarşı, ərizə № 23682/13, 22 mart 2016

—H—

Halime Kılıç Türkiyəyə qarşı, ərizə № 63034/11, 28 iyun 2016
Hämäläinen Finlandiyaya qarşı [BP], ərizə № 37359/09, ECHR 2014
Handyside Birləşmiş Krallığa qarşı, 7 dekabr 1976, A seriyaları, № 24
Hasan and Chaush Bolqarıstana qarşı [BP], ərizə № 30985/96, ECHR 2000-XI
Hode və Abdi Birləşmiş Krallığa qarşı, ərizə № 22341/09, 6 noyabr 2012
Hoffmann Avstriyaya qarşı, 23 iyun 1993, A seriyaları, № 255-C
Hoogendijk Niderlanda qarşı (qərar), ərizə № 58641/00, 6 yanvar 2005
Hoppen və "AB Amber Grid" işçilərinin həmkarlar ittifaqı Litvaya qarşı, ərizə № 976/20, 17 yanvar 2023
Horváth və Kiss Macarıstana qarşı, ərizə № 11146/11, 29 yanvar 2013

Hugh Jordan Birləşmiş Krallığa qarşı, ərizə № 24746/94, 4 may 2001
Hulea Rumıniyaya qarşı, ərizə № 33411/05, 2 oktyabr 2012

— I —

I.B. Yunanıstana qarşı, ərizə № 552/10, ECHR 2013
I. Birləşmiş Krallığa qarşı [BP], ərizə № 25680/94, 11 iyul 2002
Ibrogimov Rusiyaya qarşı, ərizə № 32248/12, 15 may 2018
Identoba və başqaları Gürcüstana qarşı, ərizə № 73235/12, 12 may 2015
Igors Dmitrijevs Latviyaya qarşı, ərizə № 61638/00, 30 noyabr 2006
Isop Avstriyaya qarşı, ərizə № 808/60, Komissiyanın 3 mart 1962-ci il tarixli qərarı, DR 8
Inze Avstriyaya qarşı, 28 oktyabr 1987, A seriyaları, № 126
İzzettin Doğan və başqaları Türkiyəyə qarşı [BP], ərizə № 62649/10, 26 aprel 2016

— J —

J.D. və A. Birləşmiş Krallığa qarşı, ərizələr № 32949/17 və 34614/17, 24 oktyabr 2019
J.M. Birləşmiş Krallığa qarşı, ərizə № 37060/06, 28 sentyabr 2010
Jeunesse Niderlanda qarşı [BP], ərizə № 12738/10, 3 oktyabr 2014
Johnston və başqaları İrlandiyaya qarşı, 18 dekabr 1986, A seriyaları, № 112
Jurčić Xorvatiyaya qarşı, ərizə № 54711/15, 4 fevral 2021

— K —

Kafkaris Kiprə qarşı [BP], ərizə № 21906/04, ECHR 2008
Karlheinz Schmidt Almaniya qarşı, 18 iyul 1994, A seriyaları, № 291-B
Karner Avstriyaya qarşı, ərizə № 40016/98, ECHR 2003-IX
Khamtokhu və Aksenchik Rusiyaya qarşı [BP], ərizələr № 60367/08 və 961/11, 24 yanvar 2017
Kiyutin Rusiyaya qarşı, ərizə № 2700/10, ECHR 2011
Kjartan Ásmundsson İslandiya qarşı, ərizə № 60669/00, ECHR 2004-IX
Konstantin Markin Rusiyaya qarşı [BP], ərizə № 30078/06, ECHR 2012
Korosidou Yunanıstana qarşı, ərizə № 9957/08, 10 fevral 2011
Köse və başqaları Türkiyəyə qarşı (qərardad), ərizə № 26625/02, ECHR 2006-II
Koua Poirrez Fransaya qarşı, ərizə № 40892/98, ECHR 2003-X
*Kovačević Bosniya və Herseqovinaya qarşı**, ərizə № 43651/22, 29 avqust 2023
Kozak Polşaya qarşı, ərizə № 13102/02, 2 mart 2010
Kreyndlin və başqaları Rusiyaya qarşı, ərizə № 33470/18, 31 yanvar 2023
Kurić və başqaları Sloveniyaya qarşı [BP], ərizə № 26828/06, ECHR 2012
Kurski Polşaya qarşı, ərizə № 26115/10, 5 iyul 2016

— L —

L. Litvaya qarşı, ərizə № 27527/03, ECHR 2007-IV
L. və V. Avstriyaya qarşı, ərizələr № 39392/98 və 39829/98, ECHR 2003-I
L.F. Birləşmiş Krallığa qarşı (qərardad), ərizə № 19839/21, 25 may 2022
Laduna Slovakiyaya qarşı, ərizə № 31827/02, ECHR 2011
Landi İtaliyaya qarşı, ərizə № 10929/19, 7 aprel 2022
Larkos Kiprə qarşı [BP], ərizə № 29515/95, ECHR 1999-I

Lashmankin və başqaları Rusiyaya qarşı, ərizə № 57818/09 və 14 digər ərizə, 7 fevral 2017
Lavida və başqaları Yunanıstana qarşı, ərizə № 7973/10, 30 may 2013
Lindsay Birləşmiş Krallığa qarşı, ərizə № 11089/84, Komissiyanın 11 noyabr 1986-vı il tarixli qərarı, DR 49
Lingurar Rumıniyaya qarşı [Komitə], ərizə № 48474/14, 16 aprel 2019
Luczak Polşaya qarşı, ərizə № 77782/01, 27 noyabr 2007
Lustig-Prean və Beckett Birləşmiş Krallığa qarşı, ərizələr № 31417/96 və 32377/96, 27 sentyabr 1999

—M—

M.C. və A.C. Rumıniyaya qarşı, ərizə № 12060/12, 12 aprel 2016
M.G. Türkiyəyə qarşı, ərizə № 646/10, 22 mart 2016
M.T. və başqaları İsveçə qarşı, ərizə № 22105/18, 20 oktyabr 2022
Macalin Moxamed Sed Dahir İsveçrəyə qarşı (qərarı), ərizə № 12209/10, 15 sentyabr 2015
Maggio və başqaları İtaliyaya qarşı, ərizə № 46286/09 və 4 digər ərizə, 31 may 2011
Makhashevy Rusiyaya qarşı, ərizə № 20546/07, 31 iyul 2012
Makuchyan və Minasyan Azərbaycan və Macarıstana qarşı, ərizə № 17247/13, 26 may 2020
Mamatas və başqaları Yunanıstana qarşı, ərizə № 63066/14 və 2 digər ərizə, 21 iyul 2016
Manoussakis və başqaları Yunanıstana qarşı, 26 sentyabr 1996, *Qərar və qəraradlar toplusu*, 1996-IV
Marckx Belçikaya qarşı, 13 iyun 1979, A seriyaları, № 31
Martzaklis və başqaları Yunanıstana qarşı, ərizə № 20378/13, 9 iyul 2015
Mata Estevez İspaniyaya qarşı (qərarı), ərizə № 56501/00, ECHR 2001-VI
Maymulakhin və Markiv Ukraynaya qarşı, ərizə № 75135/14, 1 iyun 2023
Mazurek Fransaya qarşı, ərizə № 34406/97, ECHR 2000-II
Qldani "Yəhva şahidləri" icmasının üzvləri və başqaları Gürcüstana qarşı, ərizə № 71156/01, 3 may 2007
Memedova və başqaları Şimali Makedoniyaya qarşı, ərizə № 42429/16 və 2 digər ərizə, 24 oktyabr 2023
Menson və başqaları Birləşmiş Krallığa qarşı (qərarı), ərizə № 47916/99, ECHR 2003-V
Merger və Cros Fransaya qarşı, ərizə № 68864/01, 22 dekabr 2004
Bessarabiya Mitropolit kilsəsi və başqaları Moldovaya qarşı, ərizə № 45701/99, ECHR 2001-XII
Milanović Serbiyaya qarşı, ərizə № 44614/07, 14 dekabr 2010
Milivojević Serbiyaya qarşı (qərarı), ərizə № 11944/16, 5 iyul 2022
Mizzi Maltaya qarşı, ərizə № 26111/02, ECHR 2006-I
Moraru Rumıniyaya qarşı, ərizə № 64480/19, 8 noyabr 2022
Moraru və Marin Rumıniyaya qarşı, ərizələr № 53282/18 və 31428/20, 20 dekabr 2022
Mudric Moldova Respublikasına qarşı, ərizə № 74839/10, 16 iyul 2013
Muhammad İspaniyaya qarşı, ərizə № 34085/17, 18 oktyabr 2022
Muñoz Díaz İspaniyaya qarşı, ərizə № 49151/07, ECHR 2009
Modinos Kiprə qarşı, 22 aprel 1993, A seriyaları, № 259
Moldovan və başqaları Rumıniyaya qarşı (№ 2), ərizələr № 41138/98 və 64320/01, ECHR 2005-VII
Molla Sali Yunanıstana qarşı [BP], ərizə № 20452/14, 19 dekabr 2018
"Xilas Ordusu"nun Moskva bölməsi Rusiyaya qarşı, ərizə № 72881/01, ECHR 2006-XI

—N—

N.B. Slovakiyaya qarşı, ərizə № 29518/10, 12 iyun 2012
Nachova və başqaları Bolqarıstana qarşı [BP], ərizələr № 43577/98 və 43579/98, ECHR 2005-VII
Naidin Rumıniyaya qarşı, ərizə № 38162/07, 21 oktyabr 2014
Napotnik Rumıniyaya qarşı, ərizə № 33139/13, 20 oktyabr 2020
Milli və Əyalət Tikinti Cəmiyyəti, Lids Daimi Tikinti Cəmiyyəti və Yorkşir Tikinti Cəmiyyəti Birləşmiş Krallığa qarşı, 23 oktyabr 1997, *Qərar və qəraradlar toplusu*, 1997-VII

Belçika polisinin milli həmkarlar ittifaqı Belçikaya qarşı, 27 oktyabr 1975, A seriyaları, № 19
Negovanović və başqaları Serbiyaya qarşı, ərizə № 29907/16 və 3 digər ərizə, 25 yanvar 2022
Nepomnyashchiy və başqaları Rusiyaya qarşı, ərizələr № 39954/09 və 3465/17, 30 may 2023
Norris İrlandiyaya qarşı, 26 oktyabr 1988, A seriyaları, № 142
Novruk və başqaları Rusiyaya qarşı, ərizə № 31039/11 və 4 digər ərizə, 15 mart 2016
Nurcan Bayraktar Türkiyəyə qarşı, ərizə № 27094/20, 27 iyun 2023
Nylund Finlandiyaya qarşı (qərar), ərizə № 27110/95, ECHR 1999-VI

—O—

O'Donoghue və başqaları Birləşmiş Krallığa qarşı, ərizə № 34848/07, ECHR 2010
Oganezova Ermənistanı qarşı, ərizələr № 71367/12 və 72961/12, 17 may 2022
Ognyanova və Choban Bolqarıstana qarşı, ərizə № 46317/99, 23 fevral 2006
Okpisz Almaniyaya qarşı, ərizə № 59140/00, 25 oktyabr 2005
Oliari və başqaları İtaliyaya qarşı, ərizələr № 18766/11 və 36030/11, 21 iyul 2015
Opuz Türkiyəyə qarşı, ərizə № 33401/02, ECHR 2009
Oran Türkiyəyə qarşı, ərizələr № 28881/07 və 37920/07, 15 aprel 2014
Orlandi və başqaları İtaliyaya qarşı, ərizə № 26431/12 və 3 digər ərizə, 14 dekabr 2017
Oršuš və başqaları Xorvatiyaya qarşı [BP], ərizə № 15766/03, ECHR 2010
Özgürlük və Dayanışma Partisi (ÖDP) Türkiyəyə qarşı, ərizə № 7819/03, ECHR 2012

—P—

P.B. və J.S. Avstriyaya qarşı, ərizə № 18984/02, 22 iyul 2010
P.C. İrlandiyaya qarşı, ərizə № 26922/19, 1 sentyabr 2022
P.W. Avstriyaya qarşı, ərizə № 10425/19, 21 iyun 2022
Pahor İtaliyaya qarşı, ərizə № 19927/92, Komissiya'nın 29 iyun 1994-cü il tarixli qərarı
Pajk və başqaları Polşaya qarşı, ərizə № 25226/18 və 3 digər ərizə, 24 oktyabr 2023
Pajić Xorvatiyaya qarşı, ərizə № 68453/13, 23 fevral 2016
Paketova və başqaları Bolqarıstana qarşı, ərizələr № 17808/19 və 36972/19, 4 oktyabr 2022
Paparrigopoulos Yunanıstana qarşı, ərizə № 61657/16, 30 iyun 2022
Paraskeva Todorova Bolqarıstana qarşı, ərizə № 37193/07, 25 mart 2010
Paun Jovanović Serbiyaya qarşı, ərizə № 41394/15, 7 fevral 2023
Perkins və R. Birləşmiş Krallığa qarşı, ərizələr № 43208/98 və 44875/98, 22 oktyabr 2002
Peterka Çex Respublikasına qarşı (qərar), ərizə № 21990/08, 4 may 2010
Petrov Bolqarıstana qarşı, ərizə № 15197/02, 22 may 2008
Petrovic Avstriyaya qarşı, 27 mart 1998, *Qərar və qəraradlar toplusu*, 1998-II
Pichkur Ukraynaya qarşı, ərizə № 10441/06, 7 noyabr 2013
Pilav Bosniya və Herseqovinaya qarşı, ərizə № 41939/07, 9 iyun 2016
Pini və başqaları Rumıniyaya qarşı, ərizələr № 78028/01 və 78030/01, ECHR 2004-V
Pinkas və başqaları Bosniya və Herseqovinaya qarşı, ərizə № 8701/21, 4 oktyabr 2022
Pla və Puncernau Andorraya qarşı, ərizə № 69498/01, ECHR 2004-VIII
Ponomaryovi Bolqarıstana qarşı, ərizə № 5335/05, ECHR 2011
Popović və başqaları Serbiyaya qarşı, ərizə № 26944/13 və s., 30 iyun 2020
Pretty Birləşmiş Krallığa qarşı, ərizə № 2346/02, ECHR 2002-III

—R—

R.P. və başqaları Birləşmiş Krallığa qarşı, ərizə № 38245/08, 9 oktyabr 2012

Rangelov Almaniya qarşı, ərizə № 5123/07, 22 mart 2012
Rasmussen Danimarkaya qarşı, 28 noyabr 1984, A seriyaları, № 87
Rasmussen Polşaya qarşı, ərizə № 38886/05, 28 aprel 2009
Ratzenböck və Seydl Avstriyaya qarşı, ərizə № 28475/12, 26 oktyabr 2017
Redfearn Birləşmiş Krallığa qarşı, ərizə № 47335/06, 6 noyabr 2012
Religionsgemeinschaft der Zeugen Jehovas və başqaları Avstriyaya qarşı, ərizə № 40825/98, 31 iyul 2008
Runkee və White Birləşmiş Krallığa qarşı, ərizələr № 42949/98 və 53134/99, 10 may 2007

—S—

S.A.S. Fransaya qarşı [BP], ərizə № 43835/11, ECHR 2014
S.L. Avstriyaya qarşı, ərizə № 45330/99, ECHR 2003-I
Sabalić Xorvatiyaya qarşı, ərizə № 50231/13, 14 yanvar 2021
Sahin Almaniya qarşı [BP], ərizə № 30943/96, ECHR 2003-VIII
Salgueiro da Silva Mouta Portuqaliyaya qarşı, ərizə № 33290/96, ECHR 1999-IX
Salman Türkiyəyə qarşı [BP], ərizə № 21986/93, ECHR 2000-VII
Sâmbata Bihor yunan katolik kilsəsi Rumıniyaya qarşı, ərizə № 48107/99, 12 yanvar 2010
Sampanis və başqaları Yunanıstana qarşı, ərizə № 32526/05, 5 iyun 2008
Santos Couto Portuqaliyaya qarşı, ərizə № 31874/07, 21 sentyabr 2010
Saumier Fransaya qarşı, ərizə № 74734/14, 12 yanvar 2017
Savez crkava "Riječ života" və başqaları Xorvatiyaya qarşı, ərizə № 7798/08, 9 dekabr 2010
Savickis və başqaları Latviyaya qarşı [BP], ərizə № 49270/11, 9 iyun 2022
Schalk və Kopf Avstriyaya qarşı, ərizə № 30141/04, ECHR 2010
Schlumpf İsveçrəyə qarşı, ərizə № 29002/06, 8 yanvar 2009
Schuler-Zraggen İsveçrəyə qarşı, 24 iyun 1993, A seriyaları, № 263
Schwizgebel İsveçrəyə qarşı, ərizə № 25762/07, ECHR 2010
Šečić Xorvatiyaya qarşı, ərizə № 40116/02, 31 may 2007
Sejdić və Finci Bosniya və Herseqovinaya qarşı [BP], ərizələr №. 27996/06 və 34836/06, ECHR 2009
*Semenya İsveçrəyə qarşı**, ərizə № 10934/21, 11 iyul 2023
Şerife Yiğit Türkiyəyə qarşı [BP], ərizə № 3976/05, 2 noyabr 2010
*Shylina Ukraynaya qarşı**, ərizə № 2412/19, 15 fevral 2024
Sidabras və Džiautas Litvaya qarşı, ərizələr № 55480/00 və 59330/00, ECHR 2004-VIII
Škorjanec Xorvatiyaya qarşı, ərizə № 25536/14, 28 mart 2017
Smith və Grady Birləşmiş Krallığa qarşı, ərizələr № 33985/96 və 33986/96, ECHR 1999-VI
Soare və başqaları Rumıniyaya qarşı, ərizə № 24329/02, 22 fevral 2011
Sommerfeld Almaniya qarşı [BP], ərizə № 31871/96, ECHR 2003-VIII
Sousa Goucha Portuqaliyaya qarşı, ərizə № 70434/12, 22 mart 2016
Springett və başqaları Birləşmiş Krallığa qarşı (qərarad), ərizə № 34726/04 və 2 digər ərizə, 27 aprel 2010
Stafford Birləşmiş Krallığa qarşı [BP], ərizə № 46295/99, ECHR 2002-IV
Stasi Fransaya qarşı, ərizə № 25001/07, 20 oktyabr 2011
Stec və başqaları Birləşmiş Krallığa qarşı [BP], ərizələr № 65731/01 və 65900/01, ECHR 2006-VI
Stoica Rumıniyaya qarşı, ərizə № 42722/02, 4 mart 2008
Stott Birləşmiş Krallığa qarşı, ərizə № 26104/19, 31 oktyabr 2023
Stoyanova Bolqarıstana qarşı, ərizə № 56070/18, 14 iyun 2022
Străin və başqaları Rumıniyaya qarşı, ərizə № 57001/00, ECHR 2005-VII
Strøbye və Rosenlind Danimarkaya qarşı, ərizələr № 25802/18 və 27338/18, 2 fevral 2021
Stummer Avstriyaya qarşı [BP], ərizə № 37452/02, ECHR 2011
İsveç maşinistlərinin həmkarlar ittifaqı İsveçə qarşı, 6 fevral 1976, A seriyaları, № 20
Szolcsán Macarıstana qarşı, ərizə № 24408/16, 30 mart 2023

—T—

T. Birləşmiş Krallığa qarşı [BP], ərizə № 24724/94, 16 dekabr 1999
T.C. İtaliyaya qarşı, ərizə № 54032/18, 19 may 2022
T.M. və C.M. Moldova Respublikasına qarşı, ərizə № 26608/11, 28 yanvar 2014
Taddeucci və McCall İtaliyaya qarşı, ərizə № 51362/09, 30 iyun 2016
Talpis İtaliyaya qarşı, ərizə № 41237/14, 2 mart 2017
Terna İtaliyaya qarşı, ərizə № 21052/18, 14 yanvar 2021
Thlimmenos Yunanıstana qarşı [BP], ərizə № 34369/97, ECHR 2000-IV
Timishev Rusiyaya qarşı, ərizələr № 55762/00 və 55974/00, ECHR 2005-XII
Tkheldze Gürcüstana qarşı, ərizə № 33056/17, 8 iyul 2021
Toplak və Mrak Sloveniyaya qarşı, ərizələr № 34591/19 və 42545/19, 26 oktyabr 2021
Turan Cakir Belçikaya qarşı, ərizə № 44256/06, 10 mart 2009

—U—

Ünal Tekeli Türkiyəyə qarşı, ərizə № 29865/96, ECHR 2004-X

—V—

V. Birləşmiş Krallığa qarşı [BP], ərizə № 24888/94, ECHR 1999-IX
V.C. Slovakiyaya qarşı, ərizə № 18968/07, ECHR 2011
Valkov və başqaları Bolqarıstana qarşı, ərizə № 2033/04 və 8 digər ərizə, 25 oktyabr 2011
Vallianatos və başqaları Yunanıstana qarşı [BP], ərizələr № 29381/09 və 32684/09, ECHR 2013
Valiullina və başqaları Latviyaya qarşı, ərizə № 56928/19 və 2 digər ərizə, 14 sentyabr 2023
Van der Mussele Belçikaya qarşı, 23 noyabr 1983, A seriyaları, № 70
Van Kück Almaniyaya qarşı, ərizə № 35968/97, ECHR 2003-VII
Varnas Litvaya qarşı, ərizə № 42615/06, 9 iyul 2013
Vejdeland və başqaları İsveçə qarşı, ərizə № 1813/07, 9 fevral 2012
Vermeire Belçikaya qarşı, 29 noyabr 1991, A seriyaları, № 214-C
VgT Verein gegen Tierfabriken İsveçrəyə qarşı, ərizə № 24699/94, ECHR 2001-VI
Virabyan Ermənistanı qarşı, ərizə № 40094/05, 2 oktyabr 2012
Vojnity Macarıstana qarşı, ərizə № 29617/07, 12 fevral 2013
Volodina Rusiyaya qarşı, ərizə № 41261/17, 9 iyul 2019
Vool və Toomik Estoniyaya qarşı, ərizələr № 7613/18 və 12222/18, 29 mart 2022
Vroutou Kiprə qarşı, ərizə № 33631/06, 13 oktyabr 2015

—W—

*Wa Baile İsveçrəyə qarşı**, ərizələr № 43868/18 və 25883/21, 20 fevral 2024
Weller Macarıstana qarşı, ərizə № 44399/05, 31 mart 2009
Willis Birləşmiş Krallığa qarşı, ərizə № 36042/97, ECHR 2002-IV
Wolter və Sarfert Almaniyaya qarşı, ərizələr № 59752/13 və 66277/13, 23 mart 2017
Wysowska Polşaya qarşı (qərarı), ərizə № 12792/13, 23 yanvar 2018

—X—

X Türkiyəyə qarşı, ərizə № 24626/09, 9 oktyabr 2012
X və başqaları Albaniyaya qarşı, ərizələr № 73548/17 və 45521/19, 31 may 2022
X və başqaları Avstriyaya qarşı [BP], ərizə № 19010/07, ECHR 2013
X və başqaları İrlandiyaya qarşı, ərizələr № 23851/20 və 24360/20, 22 iyun 2023

—Y—

Y və başqaları Bolqarıstana qarşı, ərizə № 9077/18, 22 mart 2022
Y.Y. Türkiyəyə qarşı, ərizə № 14793/08, ECHR 2015
Yocheva və Ganeva Bolqarıstana qarşı, ərizələr № 18592/15 və 43863/15, 11 may 2021

—Z—

Zakharova və başqaları Rusiyaya qarşı, ərizə № 12736/10, 8 mart 2022
Zarb Adami Maltaya qarşı, ərizə № 17209/02, ECHR 2006-VIII
Zeggai Fransaya qarşı, ərizə № 12456/19, 13 oktyabr 2022
Zehnalová və Zehnal Çex Respublikasına qarşı (qərardad), ərizə № 38621/97, 14 may 2022
Zeibek Yunanıstana qarşı, ərizə № 46368/06, 9 iyul 2009
Zhdanov və başqaları Rusiyaya qarşı, ərizə № 12200/08 və 2 digər ərizə, 16 iyul 2019
Žičkus Litvaya qarşı, ərizə № 26652/02, 7 aprel 2009
Zornić Bosniya və Herseqovinaya qarşı, ərizə № 3681/06, 15 iyul 2014